

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

SANJA CUKUT

RODNOST IN SAMOMORILNOST V
SLOVENIJI OD LETA 1971 DO 2001

MAGISTRSKO DELO

LJUBLJANA, 2005

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

SANJA CUKUT

Mentorica: doc. dr. DUŠKA KNEŽEVIĆ HOČEVAR

**RODNOST IN SAMOMORILNOST V
SLOVENIJI OD LETA 1971 DO 2001**

MAGISTRSKO DELO

LJUBLJANA, 2005

Za pomoč, vodila in nasvete pri izdelavi magistrske naloge se iskreno zahvaljujem svoji mentorici doc. dr. Duški Knežević Hočevar. Moja zahvala gre tudi sodelavcem na Inštitutu za medicinske vede doc. dr. Majdi Černič Istenič, mag. Andreju Kvedru, mag. Urški Rajgelj, Mojci Šoštarič in dr. Lilijani Šprah za pomoč in spodbude. Družini in prijateljem se zahvaljujem za potrpežljivost, spodbude in zaupanje.

KAZALO

1. UVOD	6
2. TEORETIČNI DEL	11
2. 1. Družben pomen rodnosti in samomorilnosti	11
2. 1. 1. Oblikovanje prebivalstvenega vprašanja v 19. stoletju v Evropi in ZDA	11
2. 1. 2. »Modernizacija« in upadanje rodnosti	13
2. 1. 3. Samomori in strah pred »negativnimi učinki modernizacije«	17
2. 2. Pregled temeljnih družboslovnih pristopov v proučevanju rodnostnega in samomorilnega vedenja	21
2. 2. 1. Osnovni teoretični okviri proučevanja rodnostnega vedenja	21
2. 2. 1. 1. Klasična teorija demografskega prehoda	21
2. 2. 1. 2. Drugi demografski prehod - »od altruistične k individualistični usmeritvi«	23
2. 2. 1. 3. Ekonomski pristop v proučevanju rodnosti	24
2. 2. 1. 4. Teorija medgeneracijskega pretakanja blaginje	25
2. 2. 1. 5. Od »delnih k celostnim demografijam« - sinteza mikro in makro ravni proučevanja rodnosti	27
2. 2. 2. Osnovne sociološke paradigme proučevanja samomora	31
2. 2. 2. 1. »Modernizacija in družbena integracija«	31
2. 2. 2. 2. Kulturne razlage	35
2. 2. 2. 3. Ekonomski pristop	37
2. 2. 3. Povezanost rodnostnega in samomorilnega vedenja	39
2. 3. Strokovne presoje rodnosti in samomorilnosti v Sloveniji	40
2. 3. 1. Proučevanje in raziskovanje rodnostnega vedenja v Sloveniji	40
2. 3. 2. Proučevanje samomorilnosti na Slovenskem	44
2. 3. 3. Iskanje morebitne povezanosti med rodnostjo in samomorilnostjo	46
2. 4. Množični mediji in konstrukcija »družbenih problemov«	47
3. ANALIZA EMPIRIČNEGA GRADIVA	50
3. 1. Analiza poročanja o rodnosti in samomorilnosti v tiskanih medijih v Sloveniji od leta 1971 do 2001	50
3. 1. 1. Motivi in cilji analize	50
3. 1. 2. Metodološki opis	51
3. 1. 2. 1. Vir podatkov	51
3. 1. 2. 2. Temeljne hipoteze	52
3. 1. 3. Rezultati	54
3. 1. 3. 1. Deleži zapisov o rodnosti in samomoru po posamičnih analiziranih letih	54
3. 1. 3. 2. Značilnosti zapisov o rodnosti in samomoru po posameznih	56

obdobjih	
3. 1. 3. 2. 1. Prvo obdobje: 1971 - 1980	56
3. 1. 3. 2. 2.: Drugo obdobje: 1981-1990	59
3. 1. 3. 2. 3. Tretje obdobje: 1991 - 2001	63
3. 1. 3. 3. Temeljne ugotovitve analize poročanja tiskanih medijev o rodnosti in samomorilnosti v letih 1971 do 2001	67
3. 2. Analiza stopenj rodnosti in samomorilnosti in območij prekrivanja	70
3. 2. 1. Motivi, nameni in cilji	70
3. 2. 2. Metodološki opis	70
3. 2. 2. 1. Vir podatkov	70
3. 2. 2. 2. Metode analize in hipoteza	71
3. 2. 3. Rezultati analize	72
3. 2. 4. Temeljne ugotovitve analize dinamike rodnosti in samomorilnosti in posameznih kazalnikov na ravni upravnih enot za obdobje 1971 do 2001 (2002)	94
4. SKLEPNA OPOMBA	96
5. VIRI IN LITERATURA	99

1. UVOD

Vedno večje zanimanje za bolj sistematično proučevanje rodnostnega in samomorilnega vedenja na nacionalni kot tudi na globalni ravni je povezano predvsem z »družbeno« prepoznanimi »negativnimi posledicami« nizke rodnosti in visoke samomorilnosti.

V večini evropskih držav, Severni Ameriki in Kanadi od začetka sedemdesetih let prejšnjega stoletja še vedno upadajo stopnje rodnosti na nacionalni ravni. Posledično se te države vedno bolj soočajo s problemi, kot so staranje prebivalstva, upadanje priliva mlade delovne sile in naraščanje bremen zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja (Černič Istenič, 1994: 9). Tako je na primer Evropska komisija leta 1993 kot problematične posledice demografskih sprememb navedla zmanjšano stabilnost zakonske zveze in družine, vse večji prepad med generacijami, družbeno izključenost, brezposelnost in konflikt med plačanim delom in družinskim življenjem (*Social Protection in Europe* v Hantrais, 1997: 359). Nekateri izračuni kažejo, da je ogroženo že samo obnavljanje prebivalstva, kar povzroča zaskrbljenost v strokovnih krogih kot tudi v širši javnosti. Pojavljajo se celo strahovi, da je dolgoročno ogrožen položaj Evropske unije kot pomembne ekonomske in politične sile v globalnem merilu (*Fertility and family issues in an enlarged Europe*, 2004: 1). Prav tako se kot družben problem vedno bolj kaže tudi samomorilnost, ki se na svetovni lestvici umrljivosti uvršča kar na šesto mesto po vzroku smrti (Leskošek, 2000: 13). Višjo stopnjo samomora na splošno beležijo zlasti v t.i. »razvitem svetu«, po nekaterih ocenah pa se bo število samomorov s staranjem prebivalstva v prihodnosti še zviševalo tudi v Aziji in Afriki (Hassan, 1998: 169).

Tudi za Slovenijo je značilna »neugodna prebivalstvena dinamika«, ki jo določata trenda nizke rodnosti in visoke samomorilnosti. Povprečno število živorojenih otrok na eno žensko se neprekinjeno znižuje že celo stoletje (Kožuh-Novak *et al.*, 1998: 9); v začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja pa se je raven rodnosti spustila celo pod raven enostavnega obnavljanja prebivalstva (Černič Istenič, 1994: 9). Hkrati pa statistična evidenca kaže, da v zadnjem stoletju na ozemlju današnje Slovenije narašča tudi samomorilnost (Milčinski, 1985: 217; Marušič in Zorko, 2003: 11-13). Količnik trideset samomorov na 100.000 prebivalcev Slovenijo v zadnjih dveh desetletjih uvršča celo med države z najvišjim koeficientom samomorov na svetu (Marušič in Zorko,

2003: 13; Zadravec *et al.*, 2003: 14).

Na podlagi navedenih izračunov strokovnjaki poudarjajo nujnost po bolj sistematičnem proučevanju rodnostnega in samomorilnega vedenja. Take študije bi pojasnile širok spekter razlogov in dejavnikov, ki vplivajo na rodnostno in samomorilno vedenje, hkrati pa bi služile kot strokovna podlaga za oblikovanje bolj učinkovitih ukrepov na področjih zdravstvene, socialne, družinske, oziroma širše prebivalstvene politike (Chesnais, 1998: 96, 99; Zadravec *et al.*, 2003: 14).

Pri presoji rodnosti in samomorilnosti kot »družbenega problema« se v pričujoči nalogi opiram na definicijo družbenega problema sociologov Jamrozika in Nocelle. Avtorja zatrjujeta, da je »družbeni problem družbeno stanje, ki ga zaznavamo na normativni ravni« (1998: 21), oziroma ga opredeljujeta kot »družbeni pojav ali družbeno stanje, ki naj bi potencialno ali neposredno ogrožalo družbeni red« (*ibid.*: 18). Na primeru rodnostnega in samomorilnega vedenja to pomeni, da predmet proučevanja nista več nizka ali visoka rodnost oziroma samomorilno vedenje in njune posledice *per se*, ampak »proces, skozi katere so družbeni problemi identificirani in družbeni akterji, ki jih identificirajo« (Jamrozik in Nocella, 1998: 2). Zato posebno pozornost namenjam »tistim družbenim akterjem, ki lahko vplivajo na javno mnenje in ki jim je priznana avtoriteta, da podajajo določene sodbe o družbenih problemih« (*ibid.*: 31). V tem oziru upoštevam tudi ugotovitev zagovornikov družbeno-konstruktivističnega pristopa, da je produkcija vedenja zgodovinski produkt delovanja družbenih skupin, ki delujejo v zgodovinsko specifičnih političnih in ekonomskih kontekstih (Greenhalgh, 1996: 29-30); ali, povedano z Malijem (1990: 182): » ... na znanstveno vedenje različno vpliva družbeno-kulturni kontekst, v okviru katerega se to znanstveno vedenje oblikuje in razvija.«

V skladu s povedanim analiziram širši družbeni kontekst demografske situacije v Sloveniji in svetu ter posebno pozornost namenjam strategijam, ki jih družbeni akterji uporabljajo pri konstrukciji nizke/visoke stopnje rodnosti in pojava samomorilnosti kot družbenega problema (prim. Krause, 2001: 576, 579). Pri tem zatrjujem, da oblikovalci prebivalstvene politike posredno sporočajo tudi ideje o »primerni sestavi« nacionalne skupnosti glede na število pripadnikov nacionalne skupnosti in njihovo izrečeno narodno pripadnost (King, 2002: 367, 371, 383-384).

Vprašanja, kako, kdaj in zakaj sta rodnost in samomorilnost sploh obravnavana kot družbeno pomembna pojava, sprva pojasnujem s kratkim orisom zgodovine uveljavljanja predstave o nacionalni populaciji na evropskih tleh v začetku 19. stoletja, ki sovpada z uveljavljanjem koncepta o suverenih nacionalnih državah (Kreager, 1997: 155). S tem v zvezi razlagam naraščajoči pomen tistih znanstvenih disciplin, ki naj bi bile »primerno opremljene« za nadzor nad gibanjem in zdravjem nacionalnih populacij (Seale, 1998: 81-82). Nadalje presojam osnovne teoretične okvirje proučevanja rodnostnega in samomorilnega vedenja, kot so se uveljavili zlasti v sociologiji pa tudi v nekaterih drugih disciplinah, na primer v antropologiji in ekonomiji. Moj namen ni celovit in izčrpen prikaz različnih teoretskih obravnav rodnostnega in samomorilnega vedenja. Omejujem se na prikaz najbolj »uveljavljene« družboslovne literature o tovrstni problematiki. Različne teoretične perspektive mestoma prepletam, da bi pokazala na stične točke različnih teorij pri obravnavah obeh oblik vedenja. Pri tem ne gre le za historiat navajanja različnih obravnav in avtomatično prevzemanje pojmovnega aparata, ampak tudi za revizije in kritične obravnave teh perspektiv.

Ker me zanimajo predvsem raziskave, ki so iskale morebitno povezanost med rodnostjo in samomorilnostjo, namenjam posebno pozornost rezultatom raziskav, ki so, izhajajoč iz predpostavke o povezanosti med določenimi družbeno-ekonomskimi kazalniki modernizacije in naraščanjem stopnje samomorilnosti oziroma padanjem stopenj rodnosti, iskale povezavo med stopnjami rodnosti in samomorilnosti.

V nadaljevanju predstavim kratko zgodovino proučevanja rodnosti in samomorilnosti v Sloveniji. V tem poglavju posebej izpostavim take presoje obeh pojavov, ki so poudarjale povezavo med procesom modernizacije in padajočo rodnostjo in povečano samomorilnostjo ter razprave, ki so problematiko rodnosti in samomorilnosti povezovale z idejo naroda in »narodovega zdravja«. Nenazadnje pokažem, kdaj in kako so razlagalci rodnosti in samomorilnosti opredelili pojava kot družbeno pomembna.

V empiričnem delu naloge¹ sprva analiziram medijski govor o rodnosti in

¹Domneva nekaterih proučevalcev o povezavi med rodnostnim in samomorilnim vedenjem in ugotovitev, da je Slovenija tudi v svetovnem merilu pri samem vrhu po številu samomorov kot tudi po nizki rodnosti,

samomorilnosti v Sloveniji. V skladu z ugotovitvijo, da so »tiskani mediji pomemben del procesa, v katerem se družbeni problemi, še posebno problemi, ki so povezani s konkretnimi politikami, v javni areni konstruirajo kot problemi« (Malone *et al.*, 2000: 715), medijski govor o rodnosti in samomorilnosti prikažem na primeru pregleda tiskanih medijev. Analizirala sem članke (*klippinge*), ki so shranjeni v Novinarski dokumentaciji Dela v mapah: 179.7 (497.12) - *Samomori splošno* in 312.1(497.12) - *Nataliteta* za obdobje od leta 1971 do leta 2001.

V skladu z ugotovitvijo, da je modernizacijska teorija še danes eden izmed bolj uveljavljenih razlagalnih okvirov za pojasnjevanje samomorilnega in rodnostnega vedenja, v analizi predpostavljam, da se avtorji medijskih zapisov o samomorilnem in rodnostnem vedenju v Sloveniji v svojih obravnavah pogosto sklicujejo na njene temeljne premise.

Posebej me zanima obdobje uveljavljanja nove slovenske državnosti, v katerem se je problem nizke rodnosti in visoke samomorilnosti pokazal kot pereč zlasti v državotvornem smislu. Govor o visoki samomorilnosti in nizki rodnosti prebivalcev Slovenije se je namreč eksplicitno inkorporiral v diskurze o primerni podobi prebivalcev nove slovenske države. V tem oziru preverjam, ali se je predstava o številčni majhnosti slovenskega naroda manifestirala tudi v govoru o rodnosti in samomorilnosti.

Hkrati preverjam ali, kdaj in na kakšen način je v tiskanih medijih prisotna spekulacija o morebitni povezavi med visoko stopnjo samomorov in nizko stopnjo rodnosti. V navezavi na domnevo o vplivu modernizacijskih procesov na rodnostno in samomorilno vedenje predpostavljam, da tudi avtorji zapisov v medijih poudarjajo tako povezavo med obema pojavoma in se v svojih razlagah opirajo na osnovne premise teorije modernizacije.

sta raziskovalce iz Inštituta za medicinske vede ZRC SAZU in Psihiatrične klinike v Ljubljani motivirali, da so se lotili preverjanja take morebitne povezave bolj sistematično v okviru Ciljno raziskovalnega projekta *Rodnost in samomorilnost na Slovenskem - multidisciplinarni vidiki*. V raziskovalno skupino sem bila vključena kot zunanja sodelavka.

V drugem delu empiričnega dela naloge analiziram stopnje rodnosti in samomorilnosti, ki sem jih pridobila na podlagi podatkovnih zbirk Statističnega urada RS o številu prebivalcev in številu rojstev in podatkov iz Registra samomorov in samomorilnih poskusov Psihiatrične klinike v Ljubljani. Z metodo razvrščanja v skupine primerjam stopnje rodnosti in samomorilnosti na ravni upravnih enot za leta 1971, 1981, 1991 in 2001, pri čemer skušam identificirati območja, ki izkazujejo nadpovprečno visoke ali nizke stopnje rodnosti in samomorilnosti ter prekrivanja nizke/visoke stopnje obeh pojavov. Tako prekrivanje (nizka rodnost in visoka samomorilnost ali visoka rodnost in nizka samomorilnost) je namreč predpostavljala večina avtorjev, ki se je ukvarjala z morebitno povezavo med obema pojavoma. Analizo nadgradim s prikazom nekaterih »modernizacijskih kazalnikov« v upravnih enotah, ki so v posamičnih letih izkazovale nadpovprečno visoko ali nizko stopnjo rodnosti in samomorilnosti.

V sklepnem poglavju predstavim in kritično ocenim rezultate empirične analize. Na podlagi sinteze ugotovitev prvega in drugega dela naloge skušam oblikovati smernice in napotke za nadaljnje proučevanje rodnostnega in samomorilnega vedenja.

2. TEORETIČNI DEL

2. 1. Družben pomen rodnosti in samomorilnosti

2. 1. 1. Oblikovanje prebivalstvenega vprašanja v 19. stoletju v Evropi in ZDA

Eden izmed bolj uveljavljenih ocenjevalcev zgodovine prebivalstvene dinamike na evropskih tleh, demograf Van De Kaa pravi, da sega zanimanje države za prebivalstvo, ki živi na njenem ozemlju, že v antične čase (Van De Kaa, 1999: 4). Starodavni Grki in Rimljani so oblikovali celo vrsto predpisov in zakonov, ki naj bi spodbudili »družbeno zaželeno«² reproduktivno vedenje posameznih družbenih razredov; zlasti pomembno je bilo razločevanje na svobodne državljane in sužnje. Že v antiki sta se oblikovali temeljni predstavi, povezani z demografskimi vprašanji: koncept državljana in predstava, da so člani »naše«² skupine več vredni od članov »drugih«² družbenih skupin (Van De Kaa, 1999: 7). Vzpon krščanstva je uveljavil »novo, na morali utemeljeno doktrino o prebivalstvenih vprašanjih, ki je bila povezana z dušami ljudi, z njihovim odrešenjem, večnim življenjem in ponovnim vstajenjem [...]. Interesi države so bili drugotnega pomena, saj naj bi država služila cerkvi«² (Van De Kaa, 1999: 8).²

Šele obdobje renesanse je bilo po Van De Kaajevi oceni (1999: 10-11) odločujoče za novo razumevanje mesta človeka v družbi. V središču razprav zasledimo poudarjen pomen individualne svobode in racionalnega mišljenja, ki naj bi človeku pomagalo obvladovati okolje. Z uveljavljanjem merkantilističnih presoj v 16. stoletju so prebivalstvo začeli obravnavati tudi kot enega izmed kazalcev ekonomske moči, zato so takratni oblastniki spodbujali prebivalstveno rast (Szreter, 2003: 422; Van De Kaa, 1999: 10).

Konec 18. stoletja so razlagalci prebivalstvene dinamike poudarjali nujnost varovanja zdravja nacionalnega prebivalstva (Szreter, 2003: 422). V Evropi in v ZDA se je tako v prvi polovici 19. stoletja vedno bolj uveljavljala potreba po statističnem zbiranju podatkov o t.i. nacionalnih populacijah kot celotah in ne določenih slojih prebivalstva v

² Več o tem glej v Van De Kaa, 1999.

okviru državne entitete (Kreager, 1997: 154-155).³ Sočasno z uveljavljanjem koncepta o suverenih nacionalnih državah se je v javnih diskurzih uveljavljalo pojmovanje nacionalnih populacij kot nedvoumno zamejenih političnih enot, ki naj bi bile hkrati tudi »kulturno razločene« od drugih enot enakega reda. Če je bila še v *ancien régime* nacionalna sestava prebivalstva drugotnega pomena, so v suverenih nacionalnih državah »skupne lingvistične, kulturne in zgodovinske izkušnje« in kazalniki, kot so prebivanje na skupnem ozemlju in »skupen izvor«, postali tisti razločevalni znaki, ki so navznoter opredeljevali nacionalne populacije (Kreager, 1997: 155). Tvorci predstav, ki so politično in kulturno entiteto enačili, so težili k »demografskemu idealu« preštevanja, beleženja in kategoriziranja članov takih nacionalnih populacij, ki naj bi bile med seboj jasno ločene z mejami nacionalnih držav (Kertzer in Arel, 2002: 5; Kreager, 1997: 156). Šele taka politična in administrativna predstava o ločenosti nacionalnih populacij je omogočila uresničevanje ideje o preštevanju in beleženju prebivalstva (Kreager, 1997: 156). Evropske nacionalne države so svoj nadzor nad prebivalstvom vedno bolj začele širiti s klasificiranjem, preštevanjem in standardizacijo svojega prebivalstva: tako so na primer začeli šteti in beležiti rojstva, smrti, lastništvo in prenose lastnine, dohodek in gibanje prebivalstva (Chatterjee in Riley, 2001: 816).

Taka kategorizacija prebivalstva na ozemljih nacionalnih držav je spremenila tudi pojmovanje kolektivnih identitet kot vedno bolj ekskluzivističnih in kategoriziranih entitet, kar je bilo v skladu s predstavo o nacionalnih populacijah kot zamejenih in »kulturno različnih« od drugih populacij (Kertzer in Arel, 2002: 5; Kreager, 1997: 155-156). Državni uradniki so prebivalstvo razločevali in kategorizirali na podlagi nedvoumno opredeljenega merila kolektivne identitete (prim. Kertzer in Arel, 2002: 10; Kreager, 1997: 164) in jih evidentirali v nacionalnih popisih (Kertzer in Arel, 2002: 3).⁴

³ O različnih presojah nacionalne populacije od druge polovice 18. stoletja v Evropi je pisala Duška Knežević Hočevar v članku *Idejno ozadje esencialističnih predstav o rodnosti v treh primerih presoj nacionalne populacije* (2003a: 31-32).

⁴ Popisi po Kingovi oceni (2002: 371) igrajo pomembno vlogo v poskusih države, da bi definirala in ocenila, kdo sestavlja »ljudstvo, saj demografski trendi, ki se v njih razkrijejo, lahko vodijo k populacijskim politikam, ki naj bi te trende spremenile. Kategorije v popisih, vključno z vprašanji o jeziku pa tudi vprašanja o rasi, narodnosti in veri, ne odražajo objektivne podobe in sestave prebivalstva v neki državi; so tudi načini izgrajevanja naroda, poudarjanja mej skupine, ne le v odnosu do druge nacionalne države, ampak tudi notranje, med skupinami, ki naj bi bolj jasno pripadale nacionalni skupnosti, in tistimi, ki imajo bolj ohlapne vezi s to skupnostjo.«

Zbiranje nacionalnih statistik so politične elite gledale kot način za »modernizacijo države« (Kertzer in Arel, 2002: 6), saj naj bi te statistike predstavljale nekakšno »diagnostično orodje« za spremljanje socialne in ekonomske blaginje nacionalnega telesa (Krause, 2001: 579). Bile naj bi tudi pokazatelj »fizične moči« prebivalstva in hkrati opozarjale na potencialne »grožnje« tej moči (Seale, 1998: 81).

Na veljavi so zato pridobile tiste znanstvene discipline, ki so bile opremljene s primernim »pojmovnim in metodološkim aparatom« za nadzor nad gibanjem in zdravjem nacionalnih populacij (Seale, 1998: 81-82). Foucault na primer meni (1991: 68), da so šele v takih družbeno-političnih okoliščinah »nastali« problemi demografije, javnega zdravja, higiene, pogojev bivanja, dolgoživosti in plodnosti.

Ta kratek prikaz razvoja koncepta nacionalne populacije pokaže, kako so statistične prakse in podatki družbeno in zgodovinsko konstruirani (Krause, 2001: 601). Ali kot pravita Kertzer in Arel (2002: 6), statistika bolj kot odraža družbeno realnost to realnost konstruira. Naraščajoče zanimanje za proučevanje prebivalstvene dinamike sovpada tudi z upadanjem rodnosti in hkrati naraščanjem števila samomorov ob koncu 19. stoletja v Evropi in ZDA. V nadaljevanju besedila skušam pojasniti, kako so se predstave o nacionalnih populacijah in »negativnih učinkih modernizacijskega procesa« artikulirale v tedanjih strokovnih in laičnih presojah rodnostnega in samomorilnega vedenja.

2. 1. 2. »Modernizacija« in upadanje rodnosti

Že začetne opredelitve nacionalnih populacij, zlasti tiste iz druge polovice 18. stoletja, so izražale skrb »za uravnoteženo sestavo prebivalstva v številčnem in 'kvalitetnem' smislu« (Knežević Hočevar, 2003b: 30): sprva zaradi bojazni pred prebivalstveno prenasičenostjo, sčasoma pa ta strah postane selektiven: »nujno je spodbujati rodnost tistih članov nacionalne enote, ki zasedajo visoke in srednje položaje na družbeni lestvici, hkrati pa omejevati rodnost tistih na najnižjih položajih« (*ibid.*: 31).

Tako predstavo je moč razbrati že v Malthusovem Eseju o principu prebivalstva (*An Essay on the Principle of Population*) iz leta 1798 (Malthus v Demeny, 2003: 7).

Malthus je zatrjeval, da tehnološki napredek in posledično boljši življenjski standard omogočata učinkovitejši nadzor nad smrtnostjo. Na podlagi ugotovitve, da padanje smrtnosti povzroča prebivalstveno rast, se je zavzel za omejevanje rojstev v smislu »moralnega omejevanja«, pri čemer je poudaril predvsem potrebo po samo-kontroli med delavskim prebivalstvom (Malthus v Demeny, 2003: 7; v Hodgson, 1991: 3; v Ruhl, 2002: 647-648).⁵

Zanimanje za prebivalstveno dinamiko se je ob koncu 19. stoletja še povečalo; upadanje rodnosti je bilo vedno večje (Camiscioli, 2001: 593-594; Demeny, 2003: 9).

Ko je na prehodu iz t.i. tradicionalne v moderno družbo reproduktivni potencial naroda pridobival vedno bolj pomembno vlogo, so razlagalci tega pojava poudarjali pomembnost tudi spolno specifičnih predstav o značilnostih prebivalstva. Takratni prebivalstveni strokovnjaki so odgovornost mater povezovali celo z idejo o »izumiranju naroda« (prim. Camiscioli, 2001: 593-595; Cole, 1996: 643):

V Evropi poznega 19. in zgodnjega 20. stoletja je populacijski diskurz demografsko moč izenačeval z mednarodno prevlado, saj za tekmovanje med narodi ni bila pomembna le produktivna zmožnost, ampak je, prej zasebna, 'ženska' sfera reprodukcije, dobila pomembno vlogo v političnem življenju naroda. Ko je reproduktivni potencial naroda postal objekt družbenega raziskovanja, so higieniki in drugi 'strokovnjaki' svojo pozornost usmerili na zdravje in blaginjo prebivalstva in na narodove otroke in matere (Camiscioli, 2001: 594).

Nekateri so sčasoma oblikovali celo specifične evalvacije rodnostnega vedenja različnih družbenih skupin z namenom, da bi konstruirali »idealno državljansko telo« (Camiscioli, 2001: 596). Kot ugotavlja Greenhalghova (1996: 30), so strokovnjaki že od

⁵ Na Malthusove ideje sta se med drugim opirala tudi Darwin, ki je Malthusovo idejo o pretirani reprodukciji, ki povzroča boj za preživetje, uporabil za razlago bioloških sprememb in Spencer, ki je razvil evolucionistično teorijo, v kateri se je prav tako opiral na pojem »preživetja najmočnejšega«. Prav tako je Maltusova teorija vplivala na teoretike biološkega maltuzijanizma, ki so poudarjali pomen »biološke kvalitete populacije« in na gibanje za kontrolo rojstev (neo-maltuzijanizem). Kontracepcijo so gledali kot glavni način izboljšanja družbenega in ekonomskega položaja posameznikov in posameznic (Hodgson, 1991: 4-5; Ruhl, 2002: 648).

Malthusa dalje povezovali prebivalstveno dinamiko s političnimi ukrepi, ki so obravnavali posameznike in posameznice iz t.i. deprivilegiranih manjšinskih skupin ali pripadnike nižjih oziroma delavskih razredov. Hodgson na primer za ZDA konec 19. stoletja ugotavlja (1991: 4), da so populacijski strokovnjaki pojma »razredni položaj« in »rasa« pogosto uporabljali kot merilo za »biološko kvaliteto« prebivalstva. Tako je bila nizka rodnost pripadnikov višjega in srednjega razreda opredeljena kot problematična, še posebno po letu 1880, ko se je močno povečalo število imigrantov iz Vzhodne in Južne Evrope (*ibid.*: 4-5). V tem oziru so se številni strokovnjaki zavzemali za omejitve priseljevanja (*ibid.*: 10). Podobne ugotovitve zasledimo v študijah številnih avtorjev, ki so obravnavali evropski kontekst prebivalstvenih vprašanj konec 19. stoletja (Camiscioli, 2001: 593-598; Cole, 1996: 670-671). Po Hawkinsu na primer (1999: 124), skrb za kvaliteto naroda (študija primera Francije) ni doletela le pripadnike »urbanega podrazreda«, ampak tudi posameznike revnejših delavskih razredov. Njihova visoka rodnost naj bi ogrožala »intelektualno in moralno kakovost naroda«.

Že v prvih desetletjih 20. stoletja je vedno večje upadanje rodnosti povzročilo drugačne poudarke prebivalstvenih politik (Demeny, 2003: 10). V poznih dvajsetih letih 20. stoletja so demografi namreč spoznali, da je rodnost v nekaterih zahodnih družbah tako nizka, da je dolgoročno ogroženo obnavljanje prebivalstva. Da bi rodnost ohranili vsaj na ravni enostavne reprodukcije prebivalstva, so zdaj oblikovali programe za spodbujanje rodnosti (*ibid.*: 10-11).

Po drugi svetovni vojni so se demografi vedno bolj zanimali za države t.i. »tretjega sveta«, t.j. države, ki so jih označili za območja na »nižjih stopnjah razvoja« (Demeny, 1988: 455; 2003: 10-11; Heuveline, 2001: 367; Kertzer in Fricke, 1997: 5-6; Kirby in Kirby, 1996: 290; Szreter, 1993: 659, 679).⁶ Tako zanimanje ni bilo naključno, saj so v teh državah strokovnjaki zaznali hitro prebivalstveno rast, ki so jo razlagali kot

⁶ To zanimanje se je institucionaliziralo leta 1951, ko je Mednarodna zveza za znanstveno proučevanje populacij (International Union for the Scientific Study of Population) ustanovila Komite za populacijske probleme držav v procesu industrializacije (Committee on Population Problems of Countries in Process of Industrialization) (Kertzer in Fricke, 1997: 5). Prva populacijska konferenca Združenih narodov je potekala leta 1954, njen namen pa je bil doseči svetovni konsenz o pomenu in posledicah populacijske rasti (Kirby in Kirby, 1996: 290). Predstava o pomenu »nadzorovane rasti« se je v razpravah v Združenih narodih ohranila vse do danes (*ibid.*: 290).

posledico zmanjšane smrtnosti in hkrati visoke rodnosti (Demeny, 1988: 456; 2003: 11). Pri tem so se opirali na takrat v družboslovnih in političnih znanostih razširjeno domnevo, da obstaja povezava med »nacionalnim ekonomskim razvojem« in prebivalstveno rastjo (Szreter, 1993: 659). Prehitro prebivalstveno rast so gledali kot »oviro za razvoj teh družb« in opozarjali na možnost »dolgoročnih nestabilnosti v mednarodnem sistemu« (Demeny, 2003: 11). Prebivalstvena politika se je internacionalizirala (Demeny, 2003: 11; Greenhalgh, 1996: 36; Heuveline, 2001: 367).⁷

Zdelo se je, da je hiter napredek v razvoju kontracepcijskih metod tista rešitev, ki bo zmanjšala rodnost v »tretjem svetu« (Demeny, 2003: 13). Od sredine šestdesetih let prejšnjega stoletja je prebivalstvena politika na teh območjih vključevala predvsem programe za načrtovanje družine (Demeny, 2003: 13; Greenhalgh, 1996: 41). »Resnost prebivalstvenega problema« v »tretjem svetu« je narekovala intenzivno finančno in logistično pomoč zahodnih držav takim programom, ki naj ne bi zadovoljevali le individualnih potreb prebivalstva, ampak pomagali tudi k hitrejšemu »nacionalnemu razvoju« (Demeny, 2003: 13-14).

V devetdesetih letih prejšnjega stoletja so prebivalstveni strokovnjaki ugotovili, da se je rodnost v večini držav »tretjega sveta« dejansko zmanjšala in tak upad rasti prebivalstva pripisali uspehu programov za načrtovanje družine. Idejo o pomembnosti takih programov za »razvoj« teh družb je vse bolj nadomestil argument, da naj ti programi zadovoljujejo pomembne zdravstvene potrebe (na primer preprečevanje nevarnih splavov in spolno prenosljivih bolezni) in posameznikom in (zlasti) posameznicam pomagajo pri uveljavljanju temeljnih človekovih pravic (Demeny, 2003: 15).⁸

Demeny ocenjuje (2003: 16), da so strokovnjaki za prebivalstvo in javnost na koncu 20. stoletja postali bolj pozorni na nizke stopnje rodnosti v zahodnih družbah, ki dolgoročno ne bi več zagotavljale obnavljanja prebivalstva. V ospredju razprav so bila vprašanja o migracijah kot eni izmed možnosti, ki bi v zahodnih družbah dolgoročno zagotovila ohranjanje tedanje ravni reprodukcije prebivalstva (Kertzer in Arel, 2002: 7; King,

⁷ V tem oziru Demeny (2003: 11) ocenjuje, da sta bili tako razprava kot tudi »diagnoza« problema rodnosti v »tretjem svetu«, primarno zasnovani v okviru zahodnega, predvsem ameriškega, mišljenja.

⁸ Ta premik je formalizirala populacijska konferenca ZN v Kairu.

2002: 367). Hkrati so ocenjevalci prebivalstvene dinamike vedno bolj pogosto razpravljali o tem, kako migracije spreminjajo značaj nacionalnih skupnosti (King, 2002: 367-368). Po Van De Kaajevi (1999: 15) oceni prav predstava o povezanosti številčnosti naroda z njegovo močjo in vplivom v primerjavi z drugimi narodi, še danes buri strahove zaradi domnevne »izgube nacionalne identitete«.

2. 1. 3. Samomorilni in strah pred »negativnimi učinki modernizacije«

Samomorilno vedenje je bilo že vsaj od antike dalje predmet strokovnih (filozofskih, zgodovinskih, medicinskih, itd.), teoloških kot tudi poljudnih razprav, vendar je bilo dolgo časa opredeljeno kot zlasti moralni problem, saj je njegov pomen primarno določala religija (Hassan, 1998: 168).

Bolj sistematične obravnave samomorilnega vedenja kot družbeno relevantnega pojava zasledimo šele v 19. stoletju,⁹ ko so v večini evropskih držav zabeležili porast števila samomorov glede na poprejšnja obdobja (Chesnais, 1997: 227; Hassan, 1998: 167; Hawkins, 1999: 120; Kushner, 1993: 462). Chesnais (1997: 226) navaja celo podatek, da so današnji koeficienti samomorilnosti v povprečju šest- do sedem- krat višji kot ob koncu 18. stoletja.

Posledično se je razbohotilo število statističnih in interpretativnih študij, ki so skušale pojasniti morebitne značilne povezave med stopnjo samomorov in določenimi sociodemografskimi spremenljivkami, kot so poklic, izobrazba, stopnja urbanizacije, religija, dednost, rasa, podnebje in duševno zdravje (prim. Hassan, 1998: 168). Samomor so vedno bolj obravnavali kot družbeni problem, ki naj bi bil predvsem rezultat narave odnosa med posameznikom in družbo. Tako kot drugi družbeni pojavi, na primer stopnja rodnosti ali nezaposlenosti, naj bi imel tudi samomor družbene vzroke, ki jih lahko znanstveno in racionalno identificiramo, proučujemo in analiziramo (*ibid.*: 170). Na podlagi rezultatov tovrstnih raziskav so preučevalci samomorilnega vedenja s konca 19. stoletja vzroke zanj pripisovali t.i. razkroju tradicionalnega družbenega reda, industrializaciji, individualizmu ter z njim povezani naraščajoči

⁹ Ena izmed pomembnejših tovrstnih študij je seveda danes že klasično delo francoskega sociologa Émila Durkheima *Le suicide: étude de sociologie*.

odtuitvi posameznikov in vse bolj egoistični naravi družbe (*ibid.*: 168); t.j. procesom, ki jih danes v družboslovju poznamo kot osnovne postavke teorije modernizacije. Modernizacija je bila temeljni koncept klasičnih študij samomorilnosti (Stack, 2000b: 163), in po presoji nekaterih preučevalcev zgodovine raziskav o samomorilnem vedenju še danes predstavlja enega izmed temeljnih razlagalnih okvirov njegovega preučevanja.¹⁰

V skladu s poudarjanjem pomena »modernizacije družbe« na naraščanje števila samomorov, so proučevalci samomorilnosti v 19. stoletju vedno bolj opozarjali, da je rast mest povezana s celo vrsto »družbenih bolezni«, med drugim s povečanim številom samomorov, saj naj bi prav mesta uničevala tradicionalne družbene odnose (Hawkins, 1999: 118-120; Kushner, 1993: 462). Že v klasičnih delih poudarjena povezava med rastjo mest in povečanim številom samomorov,¹¹ je postala »družbeno dejstvo« z naraščanjem števila prebivalcev v mestih. Svoje trditve so proučevalci samomorilnosti dodatno podkrepili s statističnimi podatki, saj se je zdelo, da takratni podatki povezavo med samomorilnostjo in življenjem v mestih potrjujejo (Kushner, 1993: 461).

Posledično je »pogostost samomora postala barometer zdravja družbe« (*ibid.*: 461). Povezavo med samomorilnim vedenjem in posledicami življenja v mestih je v študiji *Le suicide: étude de sociologie*, potrdil tudi Émile Durkheim ([1897] 1992). Znameniti sociolog kot tudi njegovi sodobniki so vzroke za samomorilno vedenje večinoma pripisovali negativnim učinkom procesov modernizacije.

V tem oziru tudi ni presenetljivo, da je sočasno narasla vloga »medicinskih razlag« samomorilnega vedenja, saj naj bi po mnenju številnih avtorjev (Seale, 1998: 78-80; Turner, 1995: 125) prav ta znanstvena disciplina v t.i. procesu sekularizacije pridobila mesto enega izmed bolj kompetentnih tolmačev smrti in posledično samomora. V tem naj bi prevzela primat, ki ga je doslej vzdrževala religija.

¹⁰ Po Stackovi oceni (2000b: 145-146) se danes zlasti v sociologiji sočasno uveljavljajo vsaj štirje med seboj prepleteni pristopi k preučevanju samomorilnega vedenja: kulturne razlage; ekonomski pristopi; teorija modernizacije in pristopi, ki temeljijo na preučevanju družbene integracije. Podrobneje so ti pristopi predstavljeni in komentirani v nadaljevanju besedila.

¹¹ Že v 17. stoletju so namreč duhovniki in moralni filozofi poudarjali, da prebivalce mest v večji meri kot vaško prebivalstvo ogroža samomor (Kushner, 1993: 462).

Vedno večji pomen medicinskega pristopa k preučevanju samomora v 19. zlasti pa v 20. stoletju Komparetova razume kot »psihiatrizacijo samomora«. Po njeni oceni je odslej samomor postal celo izključno predmet obravnav psihiatrov, psihologov, specialistov za mentalno higieno in podobnih ekspertov (Kompare, 1997: 72-73). Vlogo zdravilcev »človeških duš« so vedno bolj prevzemali psihiatri, ki naj bi posameznika s psihiatrično intervencijo, terapijo in hospitalizacijo varovali pred samomorom.¹² Samomorilno vedenje so uvrstili med oblike deviantnega vedenja in ga vedno manj obravnavali kot zlo ali pa moralno šibkost posameznika, kot je bila poprejšnja praksa (Taylor, 1988: 32).

Kljub temu so tudi posamezniki iz medicinskih krogov opozarjali na negativne vplive modernizacije in urbanizacije na samomorilnost. Strah pred »modernostjo« je najbolj izrazit v »medicinski retoriki moralne obravnave« (Kushner, 1993: 463), po kateri naj bi bilo zdravje odvisno od kombinacije prehrane, podnebja, dela in življenjskega stila posameznika. Hkrati so poudarjali pomen samodiscipline kot alternative zunanji prisili (*ibid.*: 463). Takšna »moralna obravnava« je opisovala pojave z znanstveno terminologijo in hkrati predstavljala skupno podlago za trditve iz religioznih in sekularnih krogov, da je samomor povezan z modernim urbanim življenjem« (*ibid.*: 463).

Medicinski strokovnjaki so naraščanje različnih »patologij«, kot so alkoholizem, kriminal, prostitucija, spolni odkloni, potepuštvu, politični ekstremizem in nenazadnje samomori, najpogosteje artikulirali v okviru t.i. teorij degeneracije, pri čemer so degeneracijo povezovali s procesi modernizacije družbe (Hawkins, 1999: 118-120). Ker so degeneracijo označili za podedovano stanje, ki se lahko prenaša na prihodnje

¹² Mnogi avtorji, predvsem iz vrst sociologije in antropologije, opozarjajo na naraščajoči pomen medicine v vsakdanjem življenju ljudi v »sodobnih zahodnih družbah« in ugotavljajo, da medicina postaja institucija družbenega nadzora, ki izriva tradicionalne institucije religije in prava (na primer Miles, 1993; Turner, 1995). To še ne pomeni, da so zdravniki nosilci politične moči. Taka praksa je v veliki meri prikrita in se izvaja s pomočjo medikalizacije vsakdanjega življenja, ko medicina in oznaki »zdravo« in »bolno« postanejo pomembni in uporabni za veliko področij človekovega vsakdanjega življenja (Miles, 1993: 182-183).

generacije, so jo praviloma obravnavali kot hudo grožnjo »zdravju«, »vitalnosti« in celo »preživetju naroda« (Hawkins, 1999: 120, 132).

Opozorila pred epidemijo samomora so bila večinoma pospremljena z nostalgичnimi prikazi tradicionalnega ruralnega življenja, kjer naj bi bile družinske vloge razločno razdeljene. Mnogi strokovnjaki so celo sklenili, da zmanjšanje števila samomorov lahko dosežemo s ponovno vzpostavitvijo »tradicionalnih vrednot« patriarhalne družine, kjer so ženske primarno matere in »varuhinje družine« (Kushner, 1993: 461).

Navajanje statistik o samomoru je še podkrepilo predstavo, da je pogostost samomora povezana z »razvojem civilizacije« (*ibid.*: 467). Podobno kot v obravnavah rodnostnega vedenja je namreč statistika tudi v razlagah samomora v 19. stoletju ponujala določeno »vizijo družbenega reda« (Scott v Kushner, 1993: 476).

Porast števila samomorov je v večini evropskih držav zabeležen do tridesetih let 20. stoletja, druga svetovna vojna pa je imela za posledico zmanjšanje koeficienta samomorilnosti, ki je večinoma ostajal stabilen do konca šestdesetih let prejšnjega stoletja. Od takrat naj bi bili v zahodnih družbah priča naraščanju števila samomorov, še posebno med mladimi (Chesnais, 1997: 228).¹³ Kljub temu ni zanemarljivo, da se je v 20. stoletju zelo razmahnilo znanstveno raziskovanje samomora, ki ga presojam v naslednjem poglavju.

¹³ Zanesljivost mednarodnih primerjav stopenj samomorilnosti omejuje podatek, da samo 39 držav (po podatkih za leto 1992) Svetovni zdravstveni organizaciji poroča o nacionalnih koeficientih samomorilnosti (Diekstra in Garfenski, 2000: 38). Leskošek navaja, da je teh držav po nekaterih ocenah približno petdeset (Leskošek, 2000: 104).

2. 2. Pregled temeljnih družboslovnih pristopov v proučevanju rodnostnega in samomorilnega vedenja

2. 2. 1. Osnovni teoretični okviri proučevanja rodnostnega vedenja

2. 2. 1. 1. Klasična teorija demografskega prehoda

S konkretnimi političnimi in ekonomskimi zahtevami prežeto oblikovanje ameriške demografske discipline je, po mnenju enega izmed bolj uveljavljenih razlagalcev zgodovine ameriške demografije Simona Szreterja (1993: 660), pogojevalo tudi njeno osrednjo teorijo - teorijo demografskega prehoda.¹⁴ Še več, Szreter celo zatrjuje (Szreter, 1993: 660), da je bila sama ideja demografskega prehoda kot političnega vodnika oziroma znanosti, ki naj bi uporabljala pozitivistično metodologijo, ki bi bila raziskovalna in napovedna hkrati, produkt posebne družboslovne zamisli. To tezo utemeljuje na podlagi »dvojnega rojstva« teorije demografskega prehoda v ZDA, oziroma vsakokrat različnega političnega in intelektualnega odziva na njeno predstavitev v dveh različnih časovnih obdobjih (prim. Friedlander *et al.*, 1999: 495). Prvič jo je leta 1929 v prispevku *Population* predstavil tačas eden izmed vodilnih demografov Warren J. Thompson in drugič sta jo leta 1945 v svojih publikacijah ločeno pojasnjevala Frank W. Notestein in Kingsley Davis.¹⁵ Szreter (1993: 663-664) posebej poudarja, da časovne razlike v sprejetju teorije demografskega prehoda ne smemo razumeti kot razliko med pojasnjevanjem demografskega prehoda s strani Thompsona in Notesteina. Šlo naj bi le za tačas najbolj elaborirane razlage teorije demografskega prehoda na ameriških tleh, ki pa so imele svoje zagovornike tako med predhodniki omenjenih avtorjev kot tudi njihovimi sodobniki doma in drugod po Evropi.

¹⁴ Pri pisanju tega poglavja se med drugim opiram tudi na neobjavljene zapiske predavanja Duške Knežević Hočvar Rasistični diskurz v študijih o rodnosti, ki ga je 20. novembra leta 2001 v okviru modula Moderna antropologija, izvedla na ISH (Institutum Studiorum Humanitatis) v Ljubljani.

¹⁵ Notestein kot tedanji direktor prestižnega Princetonskega urada za proučevanje populacijskih zadev je svojo razlago teorije demografskega prehoda objavil v prispevku *Population - The long view* za Schultzev zbornik *Food for the World*. Davis, takrat eden izmed zaposlenih strokovnjakov na Princetonskem uradu, pa je istega leta uredil tematsko številko *Annals of the American Academy of Political and Social Science* na temo teorije demografskega prehoda (Szreter 1993: 661, 694).

V svoji klasični različici je teorija demografskega prehoda poznana kot splošna teorija, ki izhaja iz podmene, da se je močna populacijska rast sprva pojavila v času industrializacije. Zaradi dosežkov t.i. industrijske revolucije - znatnih izboljšav v kmetijstvu, transportu, proizvodnji, zdravstvu ipd. -, ki naj bi pogojevali dvig osebnega življenjskega standarda, naj bi smrtnost upadla, rodnost pa ostala visoka. Skladno s tem je na primer Notestein (v Szreter 1993: 662) zatrjeval, da se rodnost v primerjavi s smrtnostjo slabše odziva na procese modernizacije. V t.i. pred modernem obdobju naj bi namreč družbe ohranjale visoko rodnost zaradi hkratne visoke smrtnosti s pomočjo cerkvenih doktrin, z moralnimi kodeksi, zakoni, izobraževanjem, običaji skupnosti, poročnimi navadami in družinskimi organizacijami. Prav zaradi take vztrajne »kulturne vpetosti«, naj bi se rodnostno vedenje spreminjalo le postopoma; rodnost naj bi začela upadati bolj kot rezultat kumulativnih učinkov industrializacije in modernizacije, ki jih je Szreter na podlagi Notesteinove razlage (Szreter, 1993: 662) nekoliko poenostavljeno in shematično povzel takole: povečano preživetje; naraščajoča kultura individualizma; povečane potrošniške aspiracije; pojav obsežnih in družbeno mobilnih urbanih populacij; prenos raznoterih družinskih funkcij na industrijske obrate in šole, in upadanje fatalističnih mišljenjskih navad v prid bolj prizadevnih.

Na podlagi tako zasnovanega splošnega procesa demografskega prehoda je Notestein razločeval tri obsežne tipe nacionalnih populacij: prvega so predstavljale populacije t.i. evropskega izvora, značilno zanje pa naj bi bilo, da so takrat že prešle vse tri faze demografskega prehoda,¹⁶ in da so bile v stanju »začetka upadanja« prebivalstvene rasti. Drugi tip so predstavljale »populacije v zgodnji fazi demografske evolucije«, v kateri se je dogajala hitra »prehodna populacijska rast«, ker je smrtnost že začela upadati, tradicionalno visoka rodnost pa je še vztrajala, ker se bojda »sile modernizacije« še niso povsem uveljavile. Zadnjo kategorijo pa so predstavljale tiste države, ki so komaj vstopile na pot demografskega prehoda. Čeprav so bile njihove stopnje prebivalstvene

¹⁶ Skupno številnim presojevalcem klasične teorije demografskega prehoda je bilo, da so shematično razločevali tri faze v procesu demografskega prehoda: značilnost prve faze sta bili visoka smrtnost kot rodnost dane populacije, kar naj bi imelo za posledico počasno populacijsko rast; značilnost druge faze je zaznamoval začetek upadanja smrtnosti dane populacije ob še vedno visoki rodnosti, kar naj bi vodilo v hitrejšo populacijsko rast; v tretji fazi pa naj bi upadali tako rodnost kot smrtnost, kar je imelo za posledico upočasnjeno ali celo zaustavljeno populacijsko rast. Populacije v zadnji fazi naj bi potemtakem že prešle demografski prehod (prim. Čerňič Istenič 1994: 24).

rasti šibke zaradi visoke smrtnosti, ki je dobesedno izravnala visoko rodno, jih je Notestein gledal kot populacije z »visoko potencialno rastjo«, ki bi bila uresničljiva šele z gospodarskim napredkom in modernizacijo (Notestein v Szreter, 1993: 662).

Taka predstavitev teorije demografskega prehoda je tudi po Szreterjevi (1993: 662) oceni evolucijsko in rekapitulacijsko zasnovana; utemeljena je bila namreč v podmeni, da se vsaka država uspešno pomika od predindustrijskega k postindustrijskemu stanju demografskega ravnovesja. Vendar, kot zgoraj rečeno, sprva, ob »prvem rojstvu«, ni naletela na nikakršen politični ali intelektualni odziv, kar Szreter (1993: 664) pripisuje predvsem takrat prednostnemu ukvarjanju z evgenično obarvanimi prebivalstvenimi projekti. Taki projekti pa so se tako na ameriških kot tudi na evropskih tleh v glavnem osredotočali na domačo rodno problematiko in sicer predvsem na vprašanja »kvalitetnega sestava« in pojasnjevanja razrednih ali slojevskih razlik rodno vedenja. V petdesetih letih, v času »drugega rojstva« klasične teorije demografskega prehoda pa se je po Szreterju (1993: 664-665) tudi na mednarodnem prizorišču oblikovala potreba po takem zgodovinskem modelu ali teoriji, ki bi osmislila prizadevanja načrtovalcev globalnih povojnih gospodarskih in družbenih rekonstrukcijskih programov, ki so še kako potrebovali različne projekcije prebivalstvenih gibanj.

2. 2. 1. 2. Drugi demografski prehod - »od altruistične k individualistični usmeritvi«

Zagovorniki klasične teorije demografskega prehoda so v svojih projekcijah prebivalstvene razvojne dinamike večinoma napovedovali ničelno stopnjo rasti prebivalstva; linearni proces modernizacije naj bi imel v končni točki razvoja v prihodnosti za posledico izravnavo stopenj rodno in smrtnosti (prim. Van De Kaa, 1987: 5). Vendar prebivalstveni trendi nekaterih evropskih držav kažejo, da se od šestdesetih let prejšnjega stoletja rodno znižuje celo do stopenj, ki ne zagotavljajo več enostavnega obnavljanja prebivalstva. Demograf Van De Kaa je tako prebivalstveno sliko označil za posledico »drugega demografskega prehoda«, ki ga razlaga s pomočjo koncepta o »samo-uresnitvi« (*self-fulfilment*) individuum (Van De Kaa, 1987: 5).

Razliko med prvim in drugim demografskim prehodom Van De Kaa opiše s premikom v normah in vrednotah posameznikov, oziroma z analogijo med t.i. altruistično in individualistično usmeritvijo posameznikov (Van De Kaa, 1987: 5). V tem oziru naj bi bila prevladujoča vrednotna usmeritev prvega demografskega prehoda »skrb za družino in potomstvo«, drugega pa »pravice in samouresničenje posameznikov« v hitro spreminjajočih se »postindustrijskih družbah« (Van De Kaa, 1987: 5-6). V takih družbah naj bi prav sekularizacija in individualizacija vrednot pogojevali premik od vztrajnih vedenjskih vzorcev, ki so poudarjali kolektivni interes, k usmeritvi, ki uveljavlja interes posameznika (Van De Kaa, 1987: 7): »Ta proces odraža premik k progresivni usmeritvi in individualizmu in vključuje premik od poroke h kohabitaciji; od otrok k odraslemu paru kot ključni točki družine; od kontracepcije kot načina za preprečevanje rojstev k načrtovanim, samouresničujočim izbiram ali in kdaj sploh spočeti otroka; in od enotnih k zelo raznolikim oblikam družin in gospodinjstev« (Van De Kaa, 1987: 9). Ali, kot je avtor pojma drugega demografskega prehoda zapisal približno desetletje pozneje: »Premik v vrednotni usmeritvi ... je v skladu z individualističnim življenjskim stilom, ko ljudje sami odločajo o tem, ali bodo sklenili zakonsko zvezo ali bodo živeli v izvenzakonski skupnosti; ko se svobodno odločajo ali bodo imeli otroke v zakonski zvezi ali izven nje; ali bodo imeli otroke sami ali skupaj s partnerjem, in ali jih bodo imeli prej ali pozneje v življenju« (Van De Kaa, 1999: 31).

2. 2. 1. 3. Ekonomski pristop v proučevanju rodnosti

Zagovorniki ekonomskega pristopa dogodke, ki so povezani z rodnostjo prebivalstva, obravnavajo kot podobne drugim ekonomskim dogodkom. Rodnostno vedenje namreč obravnavajo kot rezultat »interakcije med ponudbo in povpraševanjem« (Fertility and Family Issues in an Enlarged Europe, 2004: 23). Pri tem izhajajo iz podmene, da posamezniki in posameznice svoje rodnostne izbire oblikujejo na podlagi težnje po »maksimizaciji koristnosti« glede na denarne omejitve (Friedlander *et al.*, 1999: 502). Dejavniki povpraševanja, kot so: denarni stroški za otroke, dohodek, ki je na razpolago za otroke in kulturno vrednotenje otrok, naj bi vplivali na odločitev posameznikov/posameznice oziroma parov o želenem številu otrok (Fertility and Family Issues in an Enlarged Europe, 2004: 23). Dejavniki ponudbe pa naj bi vplivali na to, ali bodo posamezniki/posameznice oziroma pari imeli manj ali več otrok, kot bi jih želeli imeti (*ibid.*, 23).

Pristopi, ki poudarjajo pomen ekonomskih dejavnikov, se pogosteje osredotočajo na součinkovanje ekonomskih stroškov za otroke in dohodke gospodinjstev (Robinson v *Fertility and Family Issues in an Enlarged Europe*, 2004: 24). Na stroške otrok lahko vplivajo naslednji dejavniki: povpraševanje po delu žensk, ki se odraža v njihovih dohodkih in stopnjah zaposlenosti; cena in dostopnost varstva za otroke; »radodarnost« davčnega sistema do družin z otroki, stroški stanovanj, itn. (*Fertility and Family Issues in an Enlarged Europe*, 2004: 23). Prav večje vrednotenje časa žensk predvsem zaradi povečanega povpraševanja po delu žensk in povečanega investiranja žensk v človeški kapital, naj bi po mnenju nekaterih zagovornikov ekonomskega pristopa v proučevanju rodnosti povečalo tudi stroške za otroke. Posledično naj bi se pari začeli odločati za manjše število otrok (Friedlander *et al.*, 1999: 503).¹⁷

2. 2. 1. 4. Teorija medgeneracijskega pretakanja blaginje

Teorija medgeneracijskega pretakanja blaginje je bila oblikovana v sedemdesetih in zgodnjih osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Caldwell, eden izmed bolj uveljavljenih tvorcev te teorije, je kot najpomembnejši element padanja rodnosti v t.i. modernih družbah izpostavil preusmeritev ekonomskih pretokov med starši in otroki. Pri tem izhaja iz podmene, da je v vseh družbah, ne glede na njihovo stopnjo razvoja, rodnostno vedenje racionalno, rodnost pa visoka ali nizka glede na ekonomsko korist za posameznike, pare in družine (Caldwell, 1982: 152). Po Caldwellu je namreč pretakanje blaginje v t.i. tradicionalnih družbah potekalo od mlajših k starejšim generacijam, v t.i. modernih družbah pa naj bi spremembe v emocionalni in ekonomski strukturi družine povzročile temeljne spremembe rodnostnega vedenja. V teh družbah naj bi pretakanje blaginje potekalo v nasprotni smeri - torej od staršev k otrokom (Caldwell, 1982: 152).

Caldwell temeljno novost v t.i. modernih družbah, ki naj bi povzročila tak premik, vidi v prevladi jedrne oblike družine in v osredotočenju starševskih čustvenih in finančnih investicij na otroke (Caldwell, 1982: 153). Tak premik v ekonomskih pretokih med

¹⁷ Več o heterogenosti ekonomskega pristopa v proučevanju rodnosti in razliki med čistim ekonomskim pristopom in pristopom, ki poudarja tudi nujnost proučevanja neekonomskih kategorij v proučevanju rodnosti glej Černič Istenič, 1994.

starši in otroki naj bi povzročila zlasti uvedba množičnega šolanja, ki po Caldwellovih ugotovitvah spreminja odnose med družinskimi člani, saj spremeni samo »moralo«, ki določa in oblikuje te odnose (Caldwell, 1982: 301). Caldwell položaj otrok v t.i. tradicionalnih družbah ponazori s trditvijo, da je v teh družbah družinska morala »določala, da morajo otroci trdo delati, malo zahtevati in spoštovati avtoriteto starejših« (Caldwell, 1982: 301). Otroci naj bi bili v teh družbah cenjeni predvsem kot nekakšen »dodatek« k delovni sili in »zagotovilo za varno starost« (Caldwell, 1982: 302). Po Caldwellovi oceni uvedba množičnega šolanja na rodnost vpliva na naslednje načine (Caldwell, 1982: 303-305). Prvič, zmanjšuje možnost otrok, da delajo doma in izven doma, ne le zaradi manjše količine časa, ki ga otroci lahko investirajo v delo, ampak tudi zaradi novega pojmovanja šolanja kot vrednote, ki ga naj ne bi oviralo »tradicionalno delo« v družinski enoti ali izven nje (Caldwell, 1982: 303). Nadalje, naj bi izobraževanje otrok povečevalo stroške zanje zaradi posrednega pritiska šol na starše, da naj svojim otrokom zagotovijo enakopravno udeležbo v šolskem procesu kot tudi zaradi »novih potreb in zahtev« otrok (na primer po boljši hrani, obleki), ki naj bi jih po Caldwellovih ugotovitvah ustvarjala »avtoriteta šole« (Caldwell, 1982: 304). Tretjič, uvedba množičnega šolanja spremeni samo pojmovanje otroštva: otrok ni več obravnavan kot oseba, ki naj bo vključena v produkcijo dobrin in storitev, ampak se vedno bolj uveljavlja pojmovanje, da mora družina zavarovati otroka, da bo lahko ta »ekonomsko produktiven« v prihodnosti (Caldwell, 1982: 304). In nenazadnje, množično šolanje »pospešuje kulturne spremembe in oblikuje nove kulture« (Caldwell, 1982: 304), saj utrjuje in razširja predvsem vrednote srednjega razreda (Caldwell, 1982: 305).

Po Caldwellovem prepričanju je potemtakem višja rodnost racionalna takrat, ko priteka od mlajše k starejši generaciji večja količina virov kot pa obratno; to pomeni, da starejša generacija dobi od mlajše generacije več, kot pa vanjo vlaga (Caldwell, 1982: 338).

Caldwellova analiza se od predhodnih demografskih analiz razlikuje po tem, da vključuje ožje, mikro družbene ravni. V analizo procesov oblikovanja in sprejemanja odločitev o rojstvu otrok je vključil tako posameznika/posameznico kot tudi celotno družino in širšo mrežo sorodstvenih odnosov (Černič Istenič, 1994: 38; prim. Friedlander *et al.*, 1999: 505). Prav tako je izpostavil odločilen pomen političnih in

kulturno-ideoloških procesov (spremembe v družinski morali) kot osnovnih spodbujevalcev ali zaviralcev upadanja rodности (Čerňič Istenič, 1994: 38).

2. 2. 1. 5. Od »delnih k celostnim demografijam« - sinteza mikro in makro ravni proučevanja rodности

Kritične obravnave klasične teorije demografskega prehoda so proučevalci prebivalstvene dinamike oblikovali predvsem na podlagi rezultatov nekaterih podatkovno obsežnih raziskovalnih projektov rodnostnega vedenja, ki so se nenaključno razmahnil prav v zgodnjih šestdesetih letih prejšnjega stoletja. To je hkrati obdobje uveljavitve računalniških tehnologij, ki so omogočale analizo velike količine podatkov. Tak je bil ambiciozno zastavljen projekt skupine demografov iz Princetona *European Fertility Project*, ki so ga začeli izvajati leta 1963 pod vodstvom ekonomskega demografa Ansleya Coalea. Osnovni namen raziskovalcev projekta je bil zbrati podatke o rodnosti in družbeno-ekonomskih spremembah v več stotih evropskih provincah v času, ko je prišlo do velikega upadanja rodности, t.j. v devetnajstem stoletju (Friedlander *et al.*, 1999: 497). Raziskovalci so v skladu s tedaj splošno uveljavljeno predpostavko o vplivu »modernizacije« družbe na upadanje rodности pričakovali, da bodo odkrili take družbeno-ekonomske in demografske spremenljivke, na podlagi katerih bi lahko določili dejavnike upadanja rodности. Hkrati bi testirali klasično teorijo o demografskem prehodu; in sicer podmeno o povezavi med kazalniki modernizacije in upadanjem rodности. Vendar z analizo zbranih podatkov v dve desetletji trajajočem projektu take povezave niso potrdili. Ena izmed pomembnejših ugotovitev je torej bila, da do tedaj prevladujoča paradigma demografskega prehoda ne drži. S pomočjo klasičnih spremenljivk teorije demografskega prehoda, kot so urbanizacija, pismenost, umrljivost dojenčkov in otrok in industrializacija, princetonska skupina ni razložila zgodovinskega upadanja rodности v Evropi (Friedlander *et al.*, 1999: 497; Greenhalgh, 1995: 7; Kertzer, 1995: 31; Kertzer in Fricke, 1997: 11). Rezultat projekta je bil resna premislitev tako procesa upadanja rodности v Evropi kot tudi znanstvenih pristopov k razumevanju rodnostnega vedenja. Eden izmed poglavitnih sklepov je bil namreč ta, da bi bilo nujno upoštevati tudi dejavnike kulture. Tako sta dva člana princetonske skupine, Knodel in van de Walle, leta 1986 takole strnila ugotovitve projekta: »Kulturno okolje je vplivalo na začetek in razširitev upadanja rodности neodvisno od družbenoekonomskih pogojev. Bližja področja s podobnimi družbenoekonomskimi pogoji so vstopila v obdobje

prehoda v različnih obdobjih, medtem ko so področja, ki se razlikujejo v družbenoekonomskem razvoju imajo pa podobno kulturno okolje, vstopila v prehod v podobnih obdobjih« (v Kertzer in Fricke 1997: 11).

Prav spoznanje raziskovalcev projekta, da je nujno pri proučevanju upadanja rodnosti v analizo vključiti kulturne in regionalne dejavnike, je pogojevalo, da so se v demografiji vedno bolj uveljavljali doslej obrobni mikro demografski pristopi. Proučevanje izkušenj posameznikov ali parov v konkretnih skupnostih je namreč pokazalo, da je rodnostno vedenje veliko bolj kompleksen pojav, kot pa so to pokazale doslej običajne analize obsežnih agregatnih kvantitativnih podatkov (Friedlander *et al.*, 1999: 498, 506-507; Kertzer in Fricke, 1997: 2).

Greenhalghova celo opozarja (1995: 10; 1996: 27), da je pri preučevanju demografskega prehoda problematična umestitev vprašanja - kako so »tradicionalni« vzorci rodnosti postali »moderni« - v okvir modernizacijskih teorij, saj so te utemeljene v evolucionističnem in evropocentričnem razumevanju družbenega razvoja. Nekatere predpostavke teh teorij so po mnenju Greenhalghove (1996: 27) nezgodovinske: na primer predpostavka, da je tok zgodovine unilinearen in vnaprej določen, ter predpostavka, da obstajata tradicionalna in moderna faza razvoja družbe. Še več, te teorije naj bi bile tudi apolitične, saj predpostavljajo, da bodo »nerazvite države tretjega sveta« v svojem demografskem razvoju sledile »razvitejšim« zahodnim državam in tako zakrivajo neenakost v odnosih moči med temi državami (*ibid.*: 27).

Model demografskega prehoda je namreč vseboval postavke teorije modernizacije kot splošne teorije zgodovinskih sprememb, ki se je v petdesetih letih prejšnjega stoletja vedno bolj uveljavila in katere osnovne predpostavke izhajajo iz takrat dominantne strukturalno-funkcionalistične paradigme Talcotta Parsonsa (Szreter, 1993: 682-683). Teorija demografskega prehoda je ponovno pridobila na »razlagalni vrednosti« v globalnih razmerah uveljavljanja industrije načrtovanja družine, zlasti v »tretjem svetu« (Szreter, 1993: 686).¹⁸ Predstavljala je uporaben zgodovinski model za oblikovanje in izvajanje konkretnih politik na globalni ravni. Nudila je univerzalno tipologijo za vse

¹⁸ Koncept demografskega prehoda še danes uporabljajo nekateri ključni akterji na področju prebivalstvenih politik, na primer Združeni narodi in Svetovna banka (Szreter, 1993: 661).

družbe na podlagi njihovih ekonomskih in demografskih značilnosti (Szreter, 1993: 666). »Nerazvite družbe« je odslej mogoče »modernizirati« z dolgoročnimi projekti, ki bi spodbujali njihovo ekonomsko rast, ki so jo strokovnjaki v petdesetih letih videli kot nujen pogoj za ustvarjanje družbenih in kulturnih institucij »modernosti« (Szreter, 1993: 668). Zdi se, da ni pretirana ocena nekaterih razlagalcev, da je (bila) teorija demografskega prehoda pomembno politično orodje, na podlagi katerega so t.i. zahodne države s pomočjo transnacionalnih institucij, kot so Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka in specializirane organizacije Združenih narodov, uresničevale svoje politične projekte »modernizacije, demokratizacije in dekolonizacije tretjega sveta« (Demeny, 1988: 457-461; Greenhalgh, 1995: 10; Rivkin - Fish, 2003: 290; Szreter, 1993: 665).

Greenhalghova (1995; 1996) celo ocenjuje, da je večina sodobnih demografskih teorij rodnostnega vedenja (teorija medgeneracijskega pretoka blaginje, ekonomske teorije rodnosti), kljub poskusom preseganja in revizije klasične teorije demografskega prehoda, ohranila neugodovinske, apolitične in evropocentrične predpostavke modernizacijske teorije. Predvsem podmenio, da se vse družbe »razvijajo« po vzoru t.i. zahodnih družb, ki so dosegle najvišjo stopnjo »moderniziranosti« in »razvoja«. Prednost teh teorij vidi le v tem, da so v svojo obravnavo vključile nekatere prej zanemarjene vidike rodnostnega vedenja: na primer odnose v družini, družbeni položaj žensk, pojmovanje otrok kot vrednote in institucionalno okolje sprejemanja reproduktivnih odločitev (Greenhalgh, 1996: 54).

Nekateri preučevalci rodnostnega vedenja opozarjajo tudi na problematičnost razumevanja nizke/visoke rodnosti kot »problema«. Taka obravnava rodnosti ima namreč pomembne posledice za produkcijo vednosti, ki presega polje demografije, saj se nanaša na ideologije o spolu, razredu, rasi, etniji (Krause, 2001: 576-580). Spolne, razredne in nacionalno specifične razlike oziroma evalvacije reproduktivnega vedenja različnih družbenih skupin so namreč ključnega pomena tudi za raziskovanje individualnih rodniških praks in strategij, saj družbena percepcija nizke/visoke rodnosti kot »družbenega problema« lahko pomembno vpliva na individualne reproduktivne prakse in izbire (prim. Krause, 2001: 591).

V tem oziru Greenhalghova na primer zagovarja oblikovanje novih pristopov, ki bi bili

alternativni a še vedno komplementarni klasičnim demografskim pristopom. Take naj bi bile »celostne demografije«, v katerih preučevalci ne kontekstualizirajo reproduktivnega vedenja zgolj v okvirih konvencionalne demografske teorije, ampak v svoje obravnave vključijo celostni kontekst rodnostnega vedenja posameznika (prim. Greenhalgh, 1995: 12). Pri tem se opirajo ne le na kvantitativne temveč posegajo tudi po kvalitativnih raziskovalnih metodah in materialih. Reproductivno življenje gledajo kot »sorazmerno brezšivno celoto« (Ortner v Greenhalgh, 1995: 13), pri čemer ni cilj takega pristopa določiti, katera raven je primarna, ali »razdreti sistem na umetne koščke« - družbo, kulturo, obliko vladanja, ekonomijo; ali kot v praksi demografije na rodnost, smrtnost, poroko in migracije. Cilj je razumeti, kako se posebna celota reproduktivnih institucij in vedenj razvija in kako so njeni sestavni elementi povezani med seboj (Greenhalgh, 1995: 13).

V družboslovnih in humanističnih znanostih, predvsem med socialnimi antropologi in delno tudi med sociologi, zgodovinarji in zgodovinskimi demografi, je vedno bolj prisotno mnenje, da je potrebno prevrednotiti vlogo demografije v konstrukciji znanosti o populacijah. Krausova meni (2001: 596), da bi bilo nujno razkriti bistvo demografske epistemologije, da bi se o strategijah znanosti o populacijah sploh lahko začeli spraševati. Večina demografov namreč še naprej nekritično prevzema paradigmo o demografiji kot vrednotno nevtralni znanosti, katere statistična »dejstva« odražajo družbeno realnost. V skladu z družbeno - konstruktivistično perspektivo samega procesa definiranja družbenih problemov kot problemov samih po sebi, je nujno analizirati načine, ki nizko ali visoko rodnost kot družbeni pojav sploh definirajo kot problematično. Zdi se, da se prav s kritično obravnavo in revizijo najbolj uveljavljenih pristopov v proučevanju rodnosti, kot sem jih nekoliko poenostavljeno in shematsko subjektivno izluščila na podlagi prebrane literature (teorija demografskega prehoda, ekonomski pristop, teorija medgeneracijskega pretakanja blaginje), lahko približamo cilju - razumeti »zgodovinske korenine povezav med mikro in makro ravni proučevanja« (Greenhalgh, 1995: 13) rodnostnega vedenja.

2. 2. 2. Osnovne sociološke paradigme proučevanja samomora

2. 2. 2. 1. »Modernizacija in družbena integracija«

Modernizacija in spremljajoči procesi industrializacije, urbanizacije in sekularizacije so bili po Stackovi oceni (2000b: 163) temeljni koncepti klasičnih teorij samomora. Pionirsko, tako rekoč že klasično sociološko delo, ki je uveljavilo »modernizacijsko paradigmo« v proučevanju samomora, je Durkheimova študija 'Samomor - sociološka študija' (*Le Suicide - L'Étude de Sociologie*), ki je izšla leta 1897. Durkheimovo delo je prva sistematična znanstvena študija samomora, ki je presegla tedanje moralne in filozofske razprave o samomorilnosti. V tem oziru je študija predstavljala »paradigmatski obrat« v proučevanju samomora (Hassan, 1998: 168).

Durkheim se je v svoji raziskavi opiral na predpostavko, da »individualne posebnosti ne morejo pojasniti družbenega deleža samomorov« (Durkheim, 1992 [1897]: 9), saj število samomorov v določeni družbi določa »moralna konstitucija družbe« (Durkheim, 1992 [1897]: 11). Kot temeljni spremenljivki, ki bi lahko pojasnili variacije v stopnjah samomorilnosti, je opredelil družbeno integracijo in regulacijo (Durkheim, 1992[1897]: 69-70).

Novost durkheimovske perspektive proučevanja samomora je pojmovanje samomora kot družbenega pojava in problema, ki je v svoji osnovi produkt odnosa med posameznikom in družbo (Hassan, 1998: 168). Posledično se je v sociologiji uveljavila zahteva, da je pri razlaganju samomora nujno izhajati iz same »strukture družbenih odnosov« (Bearman, 1991: 502). Ali, povedano s Taylorjem, Durkheim je izpostavil idejo, da lahko razlike v stopnjah samomorilnosti razložimo z razlikami v »oblikah družbenega življenja različnih družbenih skupin« (Taylor, 1988: 14). Durkheim je menil, da v »modernih družbah« prevladujeta dva tipa samomora, ki naj bi vplivala tudi na povečanje stopenj samomorilnosti v teh družbah: egoistični samomor kot posledica nezadostne integracije v kolektivno družbeno življenje, in anomični samomor, do katerega naj bi prišlo, ko družbene norme in vrednote niso dovolj močne, da bi uravnavale individualne želje (Durkheim, 1992 [1897]: 68-72; prim. Taylor, 1988: 14).

Taylor (1988: 15, 20) v svoji presoji razlagalnega dometa Durkheimove teorije ocenjuje, da po Durkheimu nihče izmed proučevalcev samomorilnega vedenja ni oblikoval tako celovite teorije samomorilnega vedenja. Raziskovalci so večinoma testirali posamezne vidike Durkheimove teorije ali pa skušali dopolniti njegove koncepte.

Tako je Durkheimov učenec Maurice Halbwachs leta 1930 opravil sociološko raziskavo o samomoru v Franciji in ugotovil, da so stopnje samomorilnosti v urbanih okoljih višje zaradi neosebnega in prehodnega načina življenja v mestih, ki naj bi povzročal družbeno osamitev posameznikov (v Taylor, 1988: 16). Večino statističnih povezav, ki jih je v svoji analizi ugotovil Durkheim (na primer višjo stopnjo samomorilnosti med protestanti, v primerjavi s katoliškim prebivalstvom), je Halbwachs navezal na različne življenjske stile posameznikov v »urbanih« in »ruralnih« okoljih; katoliki naj bi naseljevali zlasti »ruralna okolja«, kar naj bi zmanjševalo njihovo stopnjo samomora.

Gibbs in Martin (v Taylor, 1988: 16) sta prevzela Durkheimovo tezo, da je družbena integracija, ki sta jo operacionalizirala kot stabilnost in trajnost družbenih odnosov v določeni skupini prebivalstva, pomemben dejavnik, ki vpliva na samomorilnost. Vendar sta menila, da stabilnosti in trajnosti družbenih odnosov ne moremo proučevati skozi čas. Zato sta oblikovala teorijo statusne integracije, ki pravi, da vsaka »statusna konfiguracija«, ki je za osebe v določeni družbi neobičajna, povzroča konflikt družbenih vlog (v Stack, 2000b: 171; Taylor, 1988: 16-17). V primeru, ko statusne konfiguracije postanejo bolj pogoste in običajne, na primer, ko je oseba hkrati mama, žena in zaposlena ženska, se zmanjša tudi količina stresa in posledično stopnja samomorilnosti.

Durkheimova teza, da sprememba družbenega statusa povečuje stopnjo samomorilnosti, je po Taylorjevi oceni postala ena izmed bolj uveljavljenih v sociologiji samomora. Gibbs in Potterfield sta leta 1960 analizirala statistike o samomorilnosti za Novo Zelandijo in ugotovila pozitivne korelacije med poklicno mobilnostjo in samomorom. Po njuni razlagi naj bi v primeru družbene mobilnosti navzgor družbena mobilnost povzročala napetosti ali občutke nesposobnosti in frustracije, v primeru družbene mobilnosti navzdol pa slabila družbene vezi in zmanjševala socialno oporo, ki jo ima na voljo posameznik (Gibbs in Potterfield v Taylor, 1988: 18).

Tudi proučevalci samomorilnega vedenja od sedemdesetih let prejšnjega stoletja dalje, so se pogosto ukvarjali z vprašanjem, kako modernizacijski procesi in spremljajoči procesi industrializacije, urbanizacije in sekularizacije vplivajo na stopnje samomorilnosti. Po Stackovi oceni se raziskovalci, ki proučujejo povezavo med modernizacijo in samomorom, pri operacionalizaciji kazalnikov modernizacije, kot so industrializacija, urbanizacija in sekularizacija, soočajo z metodološkim problemom analitičnega ločevanja na empirični ravni med seboj močno povezanih kazalnikov (Stack, 2000b: 164). Temu pripisuje tudi dejstvo, da so avtorji tovrstnih poskusov prišli do nasprotujočih si rezultatov. Nekateri proučevalci samomorilnega vedenja, ki so predpostavljali pozitivno povezavo med stopnjo modernizacije in stopnjo samomorilnosti, so tako povezavo potrdili (v Stack, 2000b: 164). Spet drugi take povezave niso uspeli dokazati, saj se je pokazalo, da »modernizacija« družbe v nekaterih državah zmanjšuje stopnjo samomorilnosti, v nekaterih jo povečuje, v nekaterih pa sploh ne vpliva na njeno stopnjo (Stack, 2000b: 164).

Tudi študije, zlasti od druge polovice 20. stoletja naprej, ki so testirale Durkheimovo ugotovitev, da večja stopnja urbanizacije zvišuje stopnjo samomorilnosti, so dale nasprotujoče si rezultate (Stack, 2000b: 165). Stack je leta 1982 (Stack v Stack 2000b: 165) na podlagi meta analize omenjenih raziskav hipotetično sklenil, da se stopnje samomorilnosti zvišujejo v zgodnjih fazah urbanizacije. Šele po tem, ko se je nekdanje vaško prebivalstvo prilagodilo razmeram v mestu, naj bi se stopnje samomorilnosti začele zmanjševati. Leta 2000 je v svojem pregledu socioloških raziskav samomorilnosti ugotavljal, da avtorji, ki v svojih študijah primerjajo države na »vseh stopnjah razvoja«, pogosto ugotavljajo statistično značilno pozitivno povezavo med urbanizacijo in samomorom (Stack, 2000b: 165). Take povezave pa večinoma ne potrdijo raziskovalci, ki svojo analizo omejujejo na določeno »razvito« in »industrializirano« državo. Na podlagi svojih analiz so večinoma sklenili, da je povezava med stopnjo samomorilnosti in stopnjo urbanizacije negativna, ali pa sploh ni statistično značilna.

Na podlagi Durkheimove ugotovitve, da se z zmanjšano družbeno integracijo posameznika, zvišuje stopnja samomorilnosti, so avtorji socioloških študij o samomori proučevali družbene skupine, ki naj bi bile zaradi nižje družbene integracije bolj

dovzetne za samomor (prim. Stack, 2000b: 165). Nekatere so opozorile na zviševanje stopenj samomorilnosti s starostjo. Kot odločilne dejavnike, ki naj bi zviševali samomorilnost med starejšimi, so izpostavile: ekonomsko negotovost; vedno večji fatalizem zaradi različnih bolezni; izgubo oziroma smrt partnerja in prijateljev; izgubo z delom povezanih družbenih vlog kot vira smisla; bivanje v domovih za ostarele in s tem povezano izgubo svobode in vedno večje stroške zdravstvene oskrbe (Stack, 2000b: 166-167).

Tovrstne študije so preverjale tudi Durkheimovo tezo, da poroka zvišuje družbeno integracijo in regulacijo, podeljuje življenju smisel in zmanjšuje tveganje za samomor; nasprotno pa razveza zvišuje tveganje za samomor (Stack, 2000b: 167). Avtorji takih študij so večinoma potrdili, da so stopnje samomorilnosti višje med razvezanimi ljudmi (Stack, 2000b: 167-168).

Durkheimovo tezo, da pripadnost katoliški veri zmanjšuje tveganje za samomor, medtem ko je za protestante značilna višja stopnja samomorilnosti, so potrdile le nekatere raziskave (Stack, 2000b: 169). Raziskovalci so tozadevno opozorili na možnost, da so bili nekateri samomori, predvsem v katoliških okoljih, zaradi večje stigmatizacije samomorilcev definirani kot »nenadne smrti«, smrti zaradi bolezni ali druge kategorije smrti, kar je vplivalo na nižjo zabeleženo stopnjo samomorilnosti v teh okoljih (Van Poppel in Day, Day v Stack, 2000b: 169). Stack je prepričan (2000b: 169), da bi proučevanje religij, v katere je posameznik močno integriran, dalo bolj jasno predstavo o vplivu religije na stopnjo samomorilnosti. V tem smislu sta Simpson in Conklin (v Stack 2000b: 169) navedla islam kot primer religije, ki močno integrira svoje pripadnike v skupino. Leta 1989 sta primerjalno analizirala stopnje samomorilnosti v enainsemde-setih državah »na različnih stopnjah razvoja« glede na izrečeno versko pripadnost posameznikov. Ugotovila sta, da večje število vernikov islamske veroizpovedi v določeni državi zmanjšuje stopnjo samomorilnosti (Stack, 2000b: 169).

Stack svoj pregled študij sklene z opozorilom, da je težko razložiti vpliv »duševne bolezni« oziroma značilnosti posameznikov na individualni ravni od družbenih pogojev, ki bi lahko povzročili samomor (Stack, 2000b: 173).

2. 2. 2. 2. Kulturne razlage

Na podlagi zbranih podatkov večine držav,¹⁹ ki kažejo, da je koeficient samomorilnosti višji pri moških kot pa ženskah, kulturne razlage to dejstvo pripisujejo razlikam v pričakovanjih in normah, ki se vežejo na »ženske in moške spolne vloge«. Ženske naj bi imele bolj fleksibilne strategije spoprijemanja s stresom kot moški, saj naj bi v življenjskem ciklu zamenjale več družbenih vlog kot pa moški (Girard v Stack, 2000a: 146). Prav tako naj bi lažje prepoznale »opozorilne znake«, ki povečajo možnost samomora, na primer depresijo. Hkrati je bolj verjetno, da bodo ženske v primeru stiske poiskale profesionalno pomoč (Pescosolido in Wright v Stack, 2000a: 146).

Nekatere sicer redke sociološke analize samomorilnosti so analizirale tudi vlogo rase v etiologiji samomorilnega vedenja. Ključna ugotovitev teh študij, ki so večinoma analizirale družbeni kontekst v Združenih državah Amerike v zadnjih dveh desetletjih je, da je stopnja samomora med belci enkrat večja kot med temnopoltimi (Stack, 2000a: 147). Tako stanje so raziskovalci večinoma pripisovali prevladujočemu »ponotranjenju agresivnosti« med belim prebivalstvom in »eksternalizaciji agresivnosti« kot pogostejšem vedenjskemu vzorcu temnopoltega prebivalstva (Stack, 2000a: 147). Nekateri avtorji poudarjajo tudi, da naj bi na nižjo stopnjo samomora med temnopoltimi vplivala tudi večji pomen družine in religije v primerjavi z belci ter manjša družbena sprejemljivost samomora med temnopoltim prebivalstvom (Stack, 2000a: 147-148).

Še posebno v zadnjih tridesetih letih v ZDA poteka v strokovnih krogih intenzivna razprava o vplivih medijskega poročanja o samomorih na posameznike. V tem oziru avtorji govorijo o t.i. imitativnem ali Wertherjevem učinku medijskega poročanja o posameznih samomorih na »potencialne samomorilce«²⁰ (Leonard, 2001: 461; Stack, 1996: 132; Ziesenis, 1991: 235). Imitativni učinek je povezan s teorijo o socialnem učenju deviantnega vedenja, po kateri naj bi poročanje o posameznih samomorih

¹⁹ Več glej v opombi št. 13

²⁰ Na podlagi analize dogodkov Goethejevega romana Trpljenje mladega Wertherja iz leta 1774, v katerem glavni junak naredi samomor z ustrelitvijo zaradi nesrečne ljubezni, je bila oblikovana ena izmed prvih laičnih teorij o povezavi med mediji in samomori. V letih po izidu knjige so namreč mnogi mladi moški naredili samomor na enak način kot mladi Werther, zaradi česar so v nekaterih delih Italije, Nemčije in Danske celo prepovedali prodajo knjige (Phillips, 1985: 33).

predstavljalo nekakšen »zgled« za osebe, ki razmišljajo o samomoru ali ga nameravajo storiti (Gould *et al.*, 2003: 1269; Stack, 2000a: 148). Phillips (1980: 1002; 1985: 33), eden izmed prvih, ki je v svojih študijah sistematično odkrival povezavo med poročanjem medijev o samomorih in naraščanjem števila samomorov, je na primer ugotovil, da objavljene zgodbe o samomorih pri posameznikih sprožijo imitativne samomore in da take samomore mrliški ogledniki in policisti pogosto evidentirajo kot prometne nesreče. Sklenil je, da je povečanje števila samomorov in prometnih nesreč premo sorazmerno s publiciteto, ki je namenjena določeni zgodbi o samomoru.

Stack (2000a: 147) na podlagi meta analize že opravljenih raziskav ocenjuje, da je potencialen vpliv zgodb o samomorih na konkretne posameznike morda bolj izrazit v primeru poročanja tiskanih medijev kot pa televizije. Zgodbe v tiskanih medijih naj bi bralce bolj podrobno informirale o okoliščinah in značilnostih samomorilnega dejanja, kot so na primer: domnevni vzroki, značilnosti žrtve samomora, značilnosti preživelih, ipd. Zgodbe na televiziji pa so običajno kratke in posredujejo le skromne informacije o samomoru. Ugotovil je (2000a: 148), da je bil v tistih raziskavah, ki so analizirale vpliv poročanja o samomorih slavnih politikov ali oseb iz zabavnega sveta, večkrat potrjen imitativni učinek; teorija posnemovalnega učinka namreč pravi, da se občinstvo identificira z žrtvami samomora glede na njihov družben status (Stack, 1996: 132). Stack je prav tako opozoril, da so proučevalci samomorilnega vedenja večkrat odkrili imitativni učinek v tistih raziskavah, ki so analizirale vpliv samomorov, ki so se dejansko zgodili; nasprotno so poročali o manjšem učinku takrat, ko je bil analiziran vpliv izmišljenih samomorov (Stack, 2000a: 149). Nenazadnje so raziskovalci bolj pogosto potrdili vpliv medijskega poročanja na število samomorov v primerih, ko so analizirali spremembe v koeficientih samomorilnih poskusov po objavi poročil o samomoru. Bolj redko pa so zvezo potrdili v primerih, ko so kot kazalnik vpliva medijskega poročanja upoštevali spremembo v koeficientih samomorov (Stack, 2000a: 149).

Povedanemu navkljub Stack (2000a: 148-150) opozarja, da je učinek poročanja o samomorih na konkretna dejanja posameznikov v veliki meri nepojasnen. Rezultati tovrstnih študij so namreč pogosto protislovni. Nepojasnjeno je na primer vprašanje,

kateri so tisti dejavniki zaradi katerih so določene osebe bolj dovzetne za morebitno posnemanje samomorilnega vedenja (Phillips, 1980: 1017). Po Blumerju (v Stack, 1996: 133) naj bi mediji imeli vpliv le na tiste posameznike, ki imajo dispozicije, da posnemajo določeno vedenje. Ziesenisova (1991: 237) pa je poudarila, da je poročanje o konkretnih samomorih le eden v dolgem nizu dejavnikov, zaradi katerega bi se oseba, ki je v krizi, odločila, da bo naredila samomor.

Kulturni pristop v proučevanju samomorilnosti poudarja tudi razlike v »strukturiranih priložnostih za samomor«, saj naj bi bila na primer dostopnost orožja in strupenih plinov dva dejavnika, ki lahko posameznikom »olajšata samomor« (Stack, 2000a: 150).

Stack (2000a: 152-153) med kulturne pristope uvršča tudi interpretativno sociološko paradigmo, ki je utemeljena v predpostavki, da se družbe glede na odzive na samomor in poskuse, da bi jih prikrile, močno razlikujejo (Stack, 2000a: 152). V ospredju je sam proces »družbene konstrukcije stopenj samomorilnosti« (Stack, 2000a: 152). Uradne statistike o samomoru potemtakem niso nekakšna »naravna posledica« dejanskega stanja, ampak jih uradne osebe v različnih družbenih institucijah oblikujejo na podlagi pogajanj o opredelitvi pomena določenega pojava (Taylor, 1988: 23). Zato bi morala biti prva naloga sociologa, ki proučuje samomorilno vedenje, da ugotovi, kako pripadniki različnih družbenih skupin in uradne osebe oznako »samomor« uporabljajo v konkretnih družbenih situacijah (Taylor, 1988: 24).

2. 2. 2. 3. Ekonomski pristop

Raziskave, ki poudarjajo pomen ekonomskih dejavnikov pri samomorilnem vedenju, zatrjujejo, da je pri osebah, ki doživljajo ekonomsko negotovost, predvsem med nezaposlenimi in revnimi, samomorilno vedenje bolj pogosto (Stack, 2000a: 155). Take življenjske situacije lahko vplivajo tudi na pojav drugih dejavnikov tveganja za samomor, ki jih kot odločilne (na primer, povečano uživanje alkohola, nesoglasja v zakonu, izguba socialnih vezi z družino, prijatelji in sodelavci, izguba dohodka, depresija, sram, zmanjšana samozavest in družbena izolacija) izpostavljajo druge smeri proučevanja samomora (Stack, 1983: 242; Stack, 2000a: 155). Take raziskave

poudarjajo, da so samomori najpogostejši med »nižjimi družbenimi sloji«, zlasti med kmečkim prebivalstvom (Skog in Elekes, 1993: 33; Stack, 2000a: 155).

Stack (v Norström, 1995: 299; Stack, 2000a: 156) v dveh meta analizah raziskav o samomoru poroča o večjih raziskavah na makro ravni, v katerih so avtorji ugotovili obratno sorazmerno povezavo med dohodkom in stopnjami samomorilnosti. Na podlagi teh ugotovitev je sklenil, da »denar zmanjšuje stres, ovrednoti življenje posamezniku in tako zmanjšuje možnost za samomorilno vedenje« (Stack v Norström, 1995: 299). Študije so večinoma potrdile tudi vpliv nezaposlenosti na povečanje stopnje samomorilnosti (Norström, 1995: 300; Stack, 2000b: 156), vendar Stack (2000b) opozarja, da je možno, da je prav za posameznike, ki že imajo določene psihološke težave, bolj verjetno, da bodo v službi imeli težave in da jih bodo odpustili, kar lahko zviša njihovo tveganje za samomor.

Na podlagi prikaza osnovnih teoretičnih pristopov v raziskovanju samomora, kot so se uveljavili predvsem v sociologiji in kot jih je shematsko razvrstil Stack (2000a: 145-146), se zdi, da so Durkheimove razlage samomorilnosti še danes eden izmed bolj uveljavljenih okvirov proučevanja samomorilnosti v družboslovju. Proučevalci samomorilnega vedenja namreč še vedno v veliki meri izhajajo iz predpostavke o negativnem učinku »modernizacijskih procesov« na zviševanje stopnje samomorilnosti. Izjema so zagovorniki interpretativnega pristopa, ki opozarjajo na družbeno konstrukcijo določenega dejanja kot samomora. Na podlagi analize najbolj relevantne sociološke literature ugotavljam, da prevladujejo raziskave, ki so se ukvarjale z iskanjem povezanosti med določenimi sociodemografskimi značilnostmi posameznikov in posameznic (po izobrazbi, dohodku, veroizpovedi, starosti, spolu) in stopnjo samomorilnosti. Izstopajo tudi makro primerjalne študije, ki so poudarjale razlike med stopnjami samomorilnosti med določenimi državami, zlasti med »razvitimi« oziroma »moderniziranimi« ter »manj razvitimi«.

2. 2. 3. Povezanost rodnostnega in samomorilnega vedenja

Émile Durkheim je edini družboslovni klasik, ki je eksplicitno obravnaval oziroma predpostavil obratno sorazmerno povezavo med samomorilnim in rodnostnim vedenjem. V svojem eseju *Suicide et Natalité: Étude de Statistique Morale (Samomor in rodnost - študij moralnih statistik)* iz leta 1888 (v Kushner, 1993: 471; Lester, 1994: 131) je ugotovil, da je na območjih, kjer je prebivalstvena rast najnižja, tudi največ samomorov. Omenjeno dejstvo je pripisal upadajoči vlogi tradicionalne družine in zmanjšani povezanosti in solidarnosti med družinskimi člani (Durkheim v Kushner, 1993: 471).

Šele stoletje po objavi njegove študije zasledimo »znanstveno nadaljevanje« utemeljevanja povezanosti med samomorilnim in rodnostnim vedenjem. Tako je sociolog Lester (1988: 246) v analizi stopenj rodnosti in samomorilnosti v osemnajstih industrializiranih državah za leto 1970 ugotovil, da je stopnja samomorilnosti statistično značilno povezana s stopnjo rodnosti tako v celotni populaciji kot po spolu. Hkrati je v skladu z eno izmed predpostavk teorije modernizacije, da obstaja povezava med povečano udeležbo žensk na trgu delovne sile in večjo stopnjo samomorilnosti, odkril tudi statistično značilno pozitivno povezavo med stopnjami samomorilnosti in številom žensk na trgu delovne sile. V nasprotju z drugo predpostavko teorije modernizacije, ki pravi, da industrializacija in ekonomska rast povečujeta stopnjo samomorilnosti, pa je ugotovil, da kazalci ekonomske rasti in industrializacije ter delež starih oseb niso statistično povezani s stopnjami samomorilnosti v celotni populaciji v posamični državi.

Leta 1994, t.j. šest let po prvi obsežnejši raziskavi, je Lester analiziral statistike enaindvajsetih držav za obdobje 1950-1985. Statistično značilno pozitivno povezavo med stopnjami rodnosti in samomorilnosti je tokrat odkril zgolj v štirih državah (Anglija in Wales, Francija, Severna Irska in Švedska), negativno povezavo med obema pojavoma pa v treh državah (Kanada, Jugoslavija in Združene države Amerike). Kar v šestnajstih državah pa je našel statistično značilno pozitivno povezavo med stopnjami samomorov in stopnjami razvez.

Samo za ZDA sta Lester in Yang (1992: 97-100) med drugim analizirala tudi povezavo med stopnjo rodnosti in stopnjo samomorilnosti. Ugotovila sta, da so stopnje rodnosti in samomorilnosti v petdesetletnem obdobju, od leta 1933 do 1984, statistično značilno negativno povezane in da povezava velja samo za skupino ljudi, starih med 15 in 44 leti. Komplementarne rezultate je Lester pridobil tudi štiri leta pozneje (Lester, 1996a: 474), ko je za ZDA za leto 1980 izračunal statistično pozitivno povezavo med stopnjami rodnosti in samomorilnosti le v dveh zveznih državah. Hkrati pa je na nacionalni ravni odkril statistično značilno pozitivno povezavo med stopnjami samomorilnosti in razvez, kar je odkril tudi v predhodni raziskavi. Statistično značilno povezavo med visokimi stopnjami samomorov in visokimi stopnjami rodnosti je Lester izračunal le za Francijo za obdobje od leta 1950 do 1985 (Lester, 1996b: 474).

Da je povezava med stopnjo samomorilnosti in rodnosti praviloma statistično negativna, je potrdila tudi Zhangova študija (1998: 530). Z analizo statističnih podatkov za 60 držav, med katerimi so bile tako »razvite« in »modernizirane« države kot tudi t.i. manj razvite in manj modernizirane države, med leti 1980 in 1986, je Zhang pokazal, da so kazalci modernizacijskega procesa, kot so nizka stopnja rodnosti, nizek naravni prirast, nizka stopnja rodnosti dojenčkov in nizek odstotek populacije mlajše od 15 let, statistično značilno negativno povezani s stopnjo samomorilnosti.

Redke, a uveljavljene študije, v katerih so raziskovalci preverjali morebitno povezanost med stopnjami rodnosti in samomorilnosti, torej kažejo, da je teorija modernizacije še vedno eden izmed temeljnih razlagalnih okvirjev pojasnjevanja teh pojavov.

2. 3. Strokovne presoje rodnosti in samomorilnosti v Sloveniji

2. 3. 1. Proučevanje in raziskovanje rodnostnega vedenja v Sloveniji

Seveda ni naključje, da se je zanimanje za prebivalstveno tematiko na ozemlju današnje Slovenije okrepilo prav v drugi polovici 19. stoletja, saj sovpada z upadanjem rodnosti:

Zniževanje rodnosti kot posledica zavestnega in načrtnega omejevanja rojstev, se je v Sloveniji pričelo ob koncu 19. stoletja, vendar različno v različnih socialnih skupinah in različnih slovenskih pokrajinah. Zavestno zniževanje rodnosti se je pričelo najprej v

mestih, v višjih socialnih slojih, med bolj izobraženimi in zaposlenimi ženskami ter se postopoma širilo med vse sloje in skupine (Kožuš - Novak *et al.*, 1998: 9).

Za slovenski prostor je tako mogoče domnevati, da je »'rodnostno vedenje Slovencev' prvič postalo družbeno zaznan problem prav v obdobju 'narodnega prebujanja' v drugi polovici 19. stoletja« (Knežević Hočevar, 2003b: 29). Kot je ugotavljal Zalokar (v Knežević Hočevar 2003a: 339), je že leta 1870 Davorin Trstenjak problemu številčno majhnega naroda pripisal moralni in biološki imperativ, ko je zahteval, da »mora biti vsak narodnjak velik značaj« in »vsak poedinec fizično popolnoma zdrav«. Zalokar je Trstenjakovo zahtevo razširil na »narodovo zdravje«. V svojem delu *O ljudskem zdravju* iz leta 1918 je poudaril, da je zdravje naroda ključnega pomena za položaj in moč naroda v primerjavi z drugimi narodi (Zalokar v Knežević Hočevar: 2003a: 341). Položaj naroda je presojal z ocenjevanjem naravnega prirastka, ki naj bi kazal notranjo življenjsko silo naroda, kot tudi resničnega prirastka, ki naj bi bil kazalec narodove gospodarske in politične moči (Zalokar v Knežević Hočevar, 2003a: 341).

Zalokarjevo razmišljanje je v skladu z načeli evgenikov v dvajsetih in tridesetih letih prejšnjega stoletja. Tako evgeniki kot nekateri medicinski strokovnjaki so velikost slovenskega naroda presojali predvsem skozi prizmo »biološke kvalitete naroda«, t.j. presoje, ki je bila tedaj običajna za evgenike širom sveta (Knežević-Hočevar, 2003a: 336, 340).

Leta 1936 je Fran Zwitter objavil prvo temeljno študijo o zgodovinskem razvoju slovenske populacije od 18. stoletja dalje, v kateri je skušal določiti in oceniti natančno število Slovencev v različnih zgodovinskih deželah in v različnih obdobjih (Zwitter v Knežević Hočevar, 2003a: 341). Sklenil je, da bi morali razvoj populacije proučevati kot »integralen sestavni del celotnega zgodovinskega razvoja« (Zwitter v Knežević Hočevar, 2003a: 341).

V obdobju socialistične Jugoslavije so prevladoval študije, ki so trend upadanja rodnosti razlagale v skladu s teorijama modernizacije in demografskega prehoda. Rečeno s Knežević Hočevarjevo (2003a: 342):

V skladu s takim pojmovanjem so tudi slovenski demografi iz tega obdobja padec rodnosti razlagali kot tipično značilnost 'razvitih', t.j. 'zahodnih držav', torej kot pozitivni znak v 'progresu'. Pri tem so avtomatično upoštevali »neizogibne« razvojne dosežke na evolutivni smernici - industrializacija, urbanizacija, razširjanje zdravstvenih storitev, itd., in posebno pozornost namenili prehodu od nemaltuzijskega k maltuzijanskemu tipu populacije, t.j. od neregulirane človeške reprodukcije k zavestno uravnavani reprodukciji prebivalstva.

Kot glavni razlagalni okvir spremenjenih vzorcev rodnostnega vedenja se tudi v kasnejših presojah (od osemdesetih let prejšnjega stoletja naprej) poudarjajo predvsem spremembe, ki jih v družboslovju označujemo kot proces modernizacije. Tako na primer Bohova meni, da je »upadanje rojstev sestavina, neločljivi del celotnega modernizacijskega procesa, je odziv ljudi na spremenjene življenjske razmere in dejavnik pri njihovem spreminjanju« (Boh, 1999: 136). Malačič (1984: 694-695) pa kot odločilne dejavnike upadanja rodnosti prepozna vedno večjo zaposlenost žensk in splošen gospodarski razvoj Slovenije, kar naj bi bila posledica procesov industrializacije in urbanizacije. Proučevalci rodnostnega vedenja, predvsem ekonomisti in sociologi, večinoma prevzemajo teorijo demografskega prehoda iz »tradicionalne v moderno družbo«, ki naj bi pomembno spremenil dinamiko rodnosti in smrtnosti (na primer Boh, 1999: 136; Malačič, 1984: 683; 1985: 90). Černič Isteničeva pravi, da je bilo »upadanje rodnosti v začetku osemdesetih let močnejše povezano s spremembami v načinu življenja ljudi, ki izhajajo iz že daljši čas trajajočega spreminjanja družbene vloge družine in ženske« (Černič Istenič, 1994: 73), manj pa z upadanjem materialnega standarda. Te spremembe pripiše strukturnim in kulturnim družbenim procesom diferenciacije družbene produkcije in reprodukcije oziroma ekonomski in emocionalni nuklearizaciji družine (Černič Istenič, 1994: 128).

Nekateri strokovnjaki so mestoma izražali tudi »zaskrbljenost« zaradi nizke rodnosti »slovenskega naroda«, kot že njihovi predhodniki v 19. stoletju. Taka je na primer ocena Jezernika (1985: 96), da »nizka nataliteta resno nažira nacionalno substanco«. Spet drugi so kot enega razločevalnih znakov, ki »slovensko nizko rodnost« konstruira kot posebej problematično, ponovno poudarili številčno majhnost: na primer Malačič (1984: 696), ki govori o »kompleksu majhnega naroda« in z njim povezanim občutkom »nacionalne ogroženosti«, ali pa Bohova (1999: 136), ki pravi, da »spada naša majhna

Slovenija z manj kot dvema milijonoma ljudi med tiste evropske države, kjer utegne človeški dejavnik že v najkrajšem času ogroziti gospodarsko rast.« Nenazadnje Anton Trstenjak v svojih esejih o »slovenskem človeku« ocenjuje, da bi prenizka rodnost ogrožala preživetje že tako maloštevilnega slovenskega naroda in tako nazadovanje števila rojstev označi celo za »kolektivni samomor« naroda (Trstenjak, 1991: 137). Hkrati opozarja na pretirano rodnost prebivalstva iz republik nekdanje Jugoslavije, v primerjavi s »slovenskim prebivalstvom«. Upadanje rodnosti pripiše »krizi vrednot«, ki naj bi se manifestirala v egoistični miselnosti, ki individualne interese postavlja pred interese nacionalne skupnosti (Trstenjak, 1991: 137-139).

Kljub sorazmerno uveljavljenem proučevanju rodnosti v Sloveniji, je bila prva anketa o rodnosti izvedena šele leta 1976 v okviru svetovne raziskave o rodnosti (*World Fertility Survey*); osredotočila se je predvsem na rodnostno in kontracepcijsko vedenje poročenih žensk (Šircelj, 1997: 12).

Še vedno slaba demografska slika v Sloveniji je v začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja motivirala raziskovalce, da so se lotili še bolj sistematičnega proučevanja rodnostnega vedenja. Takrat se je raven rodnosti spustila celo pod raven enostavnega obnavljanja prebivalstva. Po letu 1980 so raziskovalci zabeležili zniževanje prav vseh mer rodnosti (Črnič Istenič, 1994: 9). Leta 1980 so zabeležili tudi izrazit padec absolutnega števila rojstev. Če je v obdobju od leta 1980 do 1988 število rojstev padlo v povprečju za 2% letno, pa so v letih od 1989 do 1992 zabeležili povprečen padec števila rojstev kar za 5,8% (Kožuh-Novak *et al.*; 1998: 10).

Leta 1989 je bila na reprezentativnem vzorcu 1117-ih prebivalk in prebivalcev Slovenije izvedena raziskava *Socialni, medicinski in demografski vidiki nizke rodnosti v Sloveniji*. Raziskovalci so upadanje rodnosti razlagali v povezavi s spremembami, ki naj bi jih povzročila modernizacija družbe, t.j. s spremenjenim načinom življenja ljudi (organizacijo življenja v družini, spremembe družbenih vlog žensk, spremenjen odnos do otrok in načrtovanja družine), motiviranostjo prebivalstva za rojevanje večjega števila otrok, odnosom do otrok in starševske vloge ter modernim načrtovanjem družine (Kožuh - Novak *et al.*, 1998: 11).

V ponovni, razširjeni raziskavi *Rodnostno vedenje Slovencev*, ki je bila del mednarodnega projekta *Fertility and Family Surveys in Countries of the ECE Region* (*Raziskava rodnostnih in družinskih vedenjskih vzorcev v državah Evropske zveze*) in je potekala v letih od 1993 do 1996, so si raziskovalci zastavili cilj proučiti značilnosti rodnostnega vedenja Slovencev v okviru evropskih rodnostnih gibanj in oblikovati metodološke osnove strategije spodbujanja odgovornega starševstva in varovanja reproduktivnega zdravja prebivalstva (Kožuh - Novak *et al.*, 1998: 23).

2. 3. 2. Proučevanje samomorilnosti na Slovenskem

Statistična evidenca kaže, da v zadnjem stoletju na ozemlju današnje Slovenije narašča tudi samomorilnost (Milčinski, 1985: 217; Marušič in Zorko, 2003: 11-13). Po izsledkih Leva Milčinskega (Milčinski, 1985: 217) segajo prvi podatki o samomoru na ozemlju današnje Slovenije v leto 1873, ko so na tedanjem Kranjskem, zabeležili 3 samomore na 100.000 prebivalcev. S koncem 19. stoletja je zabeleženih že 6 samomorov na 100.000 prebivalcev. Brata Ivo in Bojan Pirc, ki ju Marušič (2003: 11) uvršča med pionirje slovenske suicidološke epidemiologije, v svojem delu *Pregled zdravja v Dravski Banovini med letoma 1921 in 1935* (v Marušič, 2003: 11) ugotavljata, da je samomorilni količnik za Dravsko banovino, znašal približno 19 na 1000 prebivalcev, kar je v tedanjem evropskem merilu že pomenilo samomorilno zelo ogroženo deželo.

V 20. stoletju se je število statističnih (tako domačih kot mednarodnih) podatkovnih baz, ki zbirajo dokaj zanesljive podatke o smrtnosti zaradi samomora, še posebej razmahnilo.²¹ V Sloveniji podatke o samomorilnosti zbirajo na Statističnem uradu republike Slovenije, na Inštitutu za varovanje zdravja in na Psihiatrični kliniki v Ljubljani. Sporočanje podatkov o samomorih v Sloveniji organizaciji WHO je bilo sprva v pristojnosti Zavoda za statistiko, ki je pridobival te podatke od zdravstvene službe v okviru rednega statističnega zbiranja podatkov o umrlih. Inštitut za varovanje zdravja, oziroma tedanji Univerzitetni zavod za zdravstveno in socialno varstvo, je leta

²¹ Banka podatkov Svetovne zdravstvene organizacije (WHO) zbira podatke o samomorih po državah od leta 1950 naprej vendar samo za tiste države, ki tja redno pošiljajo »nacionalne« podatke o samomorih, teh pa je po nekaterih ocenah približno petdeset (Leskošek 2000: 104). Podatke o samomorilnosti po svetu lahko izluščimo tudi iz podatkovnih zbirk, ki jih hranijo UNICEF, EUROSTAT (Statistična pisarna Evropske unije in Svetovna banka (Preventing Suicide – A Resource for Media Professionals, 2000).

1992 prvič poslal agregirane podatke o umrlih v Sloveniji v WHO center za Evropo v Kopenhagen.²² Sam Register samomora in samomorilnega poskusa pa je že leta 1970 ustanovil profesor Lev Milčinski in je odslej v lasti ljubljanske Psihiatrične klinike. Register hrani podatke iz policijskih poročil o samomoru in samomorilnih poskusih ter o prijavah samomorilnih poskusov, ki jih zdravniki posredujejo kliniki. Register je bil urejen med leti 1970 in 1996, zdaj pa je v prenavljanju.²³

Že po letu 1960 so strokovnjaki poročali o petindvajsetih samomorih na 100.000 prebivalcev v Sloveniji; leta 1980 je število samomorov prvič preseglo 600 samomorov na leto. Trideset samomorov na 100.000 prebivalcev pa Slovenijo v zadnjih dveh desetletjih uvršča celo med države z najvišjim koeficientom samomorov na svetu (Marušič in Zorko, 2003: 13; Zadravec *et al.*, 2003: 14). Verjetno ni naključje, da se je v tem obdobju v Sloveniji razmahnilo znanstveno raziskovanje samomora. Leta 1983 je izšel zbornik *Samomor in Slovenci*, ki v prvem delu obsega pregled splošnih spoznanj o samomorilnosti in raziskovanju tega pojava na Slovenskem, v drugem delu zbornika pa se avtorji iz različnih znanstvenih disciplin lotevajo proučevanja samomora in samomorilnega vedenja (Milčinski, 1983). Leto dni pozneje je izšla monografija *Samomor in Slovenci*, v kateri Lev Milčinski presoja tako osnovne teoretske usmeritve proučevanja tega pojava kot tudi predstavi kompleksne empirične podatke o značilnostih samomora na Slovenskem.

Večina avtorjev, predvsem družboslovci pa tudi nekateri psihiatri, ki je proučevala samomor in samomorilno vedenje v tem obdobju, je, podobno kot v primeru razlagalcev rodnostnega vedenja, izhajala iz podmen teorije modernizacije. Prepričani so, da je naraščanje samomorov posledica procesov modernizacije družbe. Tako se na primer Kerševan (1983: 211) v svoji razlagi povečevanja števila samomorov opira na Durkheimovo opredelitev in napoved o naraščanju »egoističnega samomora«, ki da ga povzroča hiter gospodarski napredek, industrializacija, usmerjenost k uspehu, potrošništvo, oslabitev vpliva katoliške vere in cerkve, osamitev in odtujitev posameznika. Čeprav tako »vrsto razvoja« družboslovci identificirajo tudi v družbah, v

²² Za te podatke se zahvaljujem Milošu Kravanji z Inštituta za varovanje zdravja; osebna korespondenca: 18. 4. 2003.

²³ Osebna korespondenca s prof. dr. Onjo Tekavčič-Grad (Psihiatrična klinika): 17. 4. 2003.

katerih stopnja samomorov ni visoka, Kerševan vztraja, da imajo »najvišje stopnje samomorov dežele, ki so dosegle visoko stopnjo kapitalističnega gospodarskega in družbenega razvoja s spremljajočo 'protestantsko' delovno mentaliteto, ki pa so ob tem iz različnih razlogov bile in ostale relativno majhne, zaprte in vsaj po tej svoji neodprtosti in majhnosti - tradicionalne« (Kerševan, 1983: 213).

Veliko študij je preiskovalo sociodemografske značilnosti oseb, ki so naredile samomor (na primer Marušič, 1999; Milčinski, 1985). Take študije so praviloma ugotavljale, da je samomor pogostejši med moškimi, da stopnja samomorilnosti narašča s starostjo, da je stopnja samomorilnosti najvišja v vzhodnih predelih Slovenije, da je bolj verjetno, da bodo samomor storile razvezane ali ovdovele osebe, da alkoholizem zvišuje možnost, da bo oseba storila samomor ter nenazadnje, da se samomor znižuje z večanjem stopnje izobrazbe (glej na primer Marušič, 1999: 213-216). Nenazadnje kaže omeniti redke a vendar v Sloveniji odmevne razprave psihologov o samomoru in t.i. slovenskem nacionalnem značaju (Trstenjak; 1991; Musek, 1992). Prav pretirana discipliniranost, vestnost, perfekcionizem in navznoter usmerjena agresivnost, so po mnenju teh avtorjev prevladujoče osebnostne lastnosti Slovencev, ki vplivajo na visoko stopnjo samomorilnosti na Slovenskem.

2. 3. 3. Iskanje morebitne povezanosti med rodnostjo in samomorilnostjo

Pregled bolj uveljavljenih študij o rodnostnem in samomorilnem vedenju v Sloveniji pokaže, da nihče izmed proučevalcev ni posebej preverjal povezave med rodnostjo in samomorilnostjo; o morebitni povezanosti obeh pojavov so razpravljali bolj posredno, lahko bi rekli kot »stranski produkt« raziskav, ki so bile usmerjene le v rodnostno ali pa samomorilno problematiko. Tako je na primer Milčinski (1985: 226-228) na podlagi analize demografskih kazalcev in stopenj samomorilnosti po posameznih republikah in avtonomnih pokrajinah nekdanje Jugoslavije v osemdesetih letih prejšnjega stoletja ugotovil, da so podatki o številu živorojenih otrok in naravnem prirastku povezani obratno sorazmerno z deležem nad šestdeset let starih prebivalcev. Področji z nizkim količnikom samomora, Kosovo in Makedonija, sta imeli izrazito mlado prebivalstvo, področji z visokim količnikom samomora, Slovenija in Vojvodina, pa staro prebivalstvo.

Desetletje pozneje je Anton Trstenjak v svojih esejih o »slovenskem človeku«, kot glavni problem poudaril številčno majhnost slovenskega naroda, pri čemer je nizko rodno in visoko samomorilnost gledal kot posebej problematični za »narodovo preživetje«: »Pri velikem narodu taka številčna razmerja še niso zastrašujoča, saj ne gre za preživetje naroda samega. Pri majhnem narodu pa so taka številčna razmerja že narodova stvar, ki prizadeva njegovo preživetje samo. Za majhen narod velja, da vsako osebno zasebno življenje že obenem neposredno prizadeva narodno skupnost, življenje in preživetje naroda kot celote« (Trstenjak, 1991: 134).

Sociolog Leskošek se je še najbolj približal iskanju morebitne povezave med rodno in samomorilnostjo. V doktorski disertaciji *Sociološki vidiki samomorilnosti na Slovenskem* je med drugim predstavil statistično značilno obratno sorazmerno povezavo med naravnim prirastom²⁴ ter samomorilnostjo prebivalcev Slovenije v obdobju od 1985 do 1995. Statistično značilno povezanost je Leskošek izračunal samo za ženske in tudi za ženske in moške skupaj, kar je pripisal dejstvu, da so območja z višjim demografskim prirastom demografsko mlajša. Glede na naraščanje koeficienta samomorilnosti s starostjo pa to pomeni tudi manjše število samomorov kot v demografsko starejših območjih. Visok naravni prirast oziroma njegovo naraščanje je gledal kot znak nekakšne »demografske vitalitete in dinamike prebivalstva« (Leskošek, 2000: 179). Nenazadnje je izračunal statistično neznačilno povezavo med splošno stopnjo rodno in samomorilnosti v Sloveniji v istem obdobju (Leskošek, 2000: 179, 183).

2. 4. Množični mediji in konstrukcija »družbenih problemov«

Ni malo piscev, ki zatrjujejo, da imajo množični mediji temeljno vlogo pri identificiranju družbenih problemov. Jamrozik in Nocella sta celo prepričana, da mediji o dogodkih ne le poročajo, ampak jih tudi ustvarjajo, saj jih uvrščajo na dnevni red javne razprave (Jamrozik in Nocella, 1998: 71). Pri tem ima pomembno vlogo jezik medijev. Kot pravi Parsons (Parsons, 1995: 176) ima jezik celo strateško funkcijo: lahko se ga uporablja v politične namene, lahko pa določeno politiko oblikuje. Zlasti pomembno je, kako jezik, simbole, znake, mite in podobe uporabljajo politične elite, ki

²⁴ Naravni prirast je razlika med številom živorojenih in številom umrlih oseb.

množične medije koristijo kot pomemben kanal izumljanja kriz, pri čemer pridobivajo legitimnost, da (ne)posežejo v družbeni problem (prim. Parsons, 1995: 176-181).

V medijskih študijah je splošno sprejeta predstava, da medijske vsebine niso odslikava realnosti ali logična posledica dogodka, ki je že sam po sebi vreden poročanja, ampak družbeni produkt (Erjavec, 2001: 702). Ti »prikazi realnosti«, ki naj bi nam jih ponujali množični mediji, so torej že reprezentacije tega, katere so »prave teme« (McRobbie in Thornton, 1995: 571), kateri so »pravi problemi«, ki zahtevajo mobiliziranje javnosti. V tem oziru ni pretirana trditev, da množični mediji ustvarjajo »psevdo dogodke« glede na nepisano moralno agendo, ki določa vrednost in pomen novic (Watney, 1997: 126).

Prav tako posamezniki in posameznice svoje predstave o samomoru in rodnosti utegnejo izoblikovati tudi s pomočjo medijskih konstrukcij o obeh pojavih (prim. Coyle in MacWhannell, 2002: 690; Lyons, 2000: 349). Medijske institucije gledam kot mesta družbene produkcije, reprodukcije in razširjanja vedenja. Novice namreč po Hartleyju (1989: 56) »pripomorejo k ustvarjanju nekakšne »mnenjske klime«, ponujajo horizonte možnosti in označujejo meje spremenljivega mišljenja in delovanja, ali, z drugimi besedami, ustvarjajo družbeno vedenje in kulturne vrednote«.

Veliko razlagalcev delovanja množičnih medijev se strinja, da so v »sodobnih družbah« tudi eden izmed pomembnejših kanalov, s pomočjo katerih se širša javnost seznanja z znanstvenimi vsebinami (Calsamiglia, 2003: 140; Malone *et al.*, 2000: 713). Posledično se je kot pomembno polje znanstvenega proučevanja postavilo vprašanje, kako novinarji selekcionirajo in transformirajo določeno znanstveno vedenje in ga predstavijo širšemu bralstvu, oziroma kako in katere vsebine strokovnjaki razširjajo v medijski prostor. Znanstveni jezik ima namreč svojo lastno terminologijo s posebnimi jezikovnimi normami, vzorci in stili (Calsamiglia in López Ferrero, 2003: 148). Hartley (1989: 110-114) s tem v zvezi razlikuje dva tipa glasov, ki se pojavljata v medijih: institucionalne glasove (novinarji) in prisvojene glasove, ki jih novinarji v svojih poročilih selektivno povzemajo (strokovnjaki, znanstveniki, laiki). Novinarski standardi v primeru dobeseidnega citiranja takih prisvojenih glasov narekujejo uporabo narekovajev, s katerimi naj bi podali »objektivno vedenje«, ločeno od subjektivnosti poročevalca (Calsamiglia in López Ferrero, 2003: 153). Predstava, da je dobeseidno citiranje

objektiven prikaz mnenja določenega strokovnjaka ali laika o nekem družbenem fenomenu, ne upošteva spremenjenega konteksta citirane izjave in ne upošteva, da novinarji v svojih zapisih najpogosteje prevzemajo različne »glasove«, ki šele v medsebojnem prepletanju oblikujejo reprezentacije, ki nam jih ponujajo množični mediji (Calsamiglia, 2003: 142; Calsamiglia in López Ferrero, 2003: 156; Hall, 1977: 341; Hartley, 1989: 110-12).

S tem v zvezi Hall (1977: 338) ocenjuje, da množični mediji v koherentno celoto organizirajo množico idej, podob in reprezentacij, pri tem pa nekatera mnenja in perspektive dobijo večjo moč in vrednost (*ibid.*: 340). Šele relativna avtonomija množičnih medijev in ideja o njihovi nevtralnosti, nepristranosti, objektivnosti in uravnoteženem poročanju, so po njegovem mnenju nujni pogoji za realizacijo njihovih ideoloških učinkov (Hall, 1977: 340-343).

V besedilu sem skušala pokazati, kako so se v zgodovini obravnav rodnostnega in samomorilnega vedenja spreminjale tudi strokovne in laične presoje obeh oblik vedenja in kako so se skozi nove predstave o nacionalnih populacijah konstruirale nacionalne identitete. Množični mediji so tudi ena izmed pomembnejših aren oblikovanja t.i. nacionalnega konsenza in nacionalne identitete (Billig, 1995: 6, 8; Pušnik, 1999: 796; Yumul, Özkirimli, 2000: 790). Predstavljajo tisto mesto, ki »državljanke vsakodnevno opominja na njihov nacionalni položaj v svetu nacijs« (Billig v Knežević Hočevar, 2003a: 337). V tem smislu Billig (1995: 6) izraz »banalni nacionalizem« uporablja za vse, najpogosteje neopazne in rutinske prakse, verovanja in reprezentacije, ki omogočajo »vsakodnevno reprodukcijo« nacionalne skupnosti.

V skladu s konstruktivistično perspektivo obravnave vloge množičnih medijev, ki poudarja pomen medijev pri izumljanju družbenih pojavov kot problemov, se v prvem delu empiričnega dela besedila osredotočam na poročanje tiskanih medijev o rodnosti in samomorilnosti v Sloveniji.

3. ANALIZA EMPIRIČNEGA GRADIVA

3. 1. Analiza poročanja o rodnosti in samomorilnosti v tiskanih medijih v Sloveniji od leta 1971 do 2001

3. 1. 1. Motivi in cilji analize

Glavni motiv za analizo poročanja medijev o rodnosti in samomorilnosti je v javnih razpravah uveljavljena predstava o visoki stopnji samomorilnosti in nizki stopnji rodnosti v Sloveniji. Kot povedano, so nekateri proučevalci rodnostnega in samomorilnega vedenja med drugim ugotavljali tudi, da obstaja značilna povezava med obema pojavoma oziroma, da nekateri dejavniki vplivajo na stopnjo rodnosti kot tudi na stopnjo samomorilnosti. Pri tem so posebej poudarjali vpliv t.i. modernizacijskih procesov, ki naj bi zniževali rodnost in hkrati zviševali samomorilnost.

Namen prvega dela empiričnega besedila je proučiti vsebino zapisov tiskanih medijev v Sloveniji, v katerih so poročevalci, zlasti novinarji, pisali o rodnosti in samomorilnosti²⁵ v obdobju od leta 1971 do leta 2001. Zapise o rodnosti in samomoru sem razdelila na tri obdobja: od leta 1971 do 1980, od 1981 do 1990 in od 1991 do leta 2001. Taka razdelitev omogoča primerjavo zapisov o obeh pojavih v obdobju pred in po osamosvojitvi Slovenije. Raziskovalna vprašanja so namreč naslednja:

- Kakšna je bila pogostost zapisov o rodnosti in samomorilnosti po posamičnih letih in analiziranih obdobjih in kako se je spreminjala v analiziranih obdobjih?
- Katere vsebine zapisi najpogosteje obravnavajo?
- Katere vzroke za visoko samomorilnost in nizko rodnost so avtorji zapisov najpogosteje izpostavljali in kakšne ukrepe so predlagali?

²⁵ Coyle in MacWhannell (2002: 690) ugotavljata, da so se avtorji večine analiz medijskega poročanja o samomoru osredotočali na vprašanje, kakšen je učinek poročanja o samomorih na stopnje samomorov, niso pa se ukvarjali s samo družbeno konstrukcijo tega poročanja. Razumevanje družbene konstrukcije poročanja o samomorih nam namreč omogoča razumeti, kako poročanje (tiskanih) medijev strukturira »realnost« (ibid.: 690). Verjetno ni pretirano reči, da podobno velja tudi za poročanje o rodnosti.

- Kako se je spreminjalo poročanje tiskanih medijev o rodnosti in samomorilnosti v analiziranih obdobjih?

3. 1. 2. Metodološki opis

3. 1. 2. 1. Vir podatkov

Pregledala in analizirala sem članke (*klippinge*) na temo rodnosti in samomora, ki so zbrani v Novinarski dokumentaciji *Dela*. Za ta arhiv sem se odločila zaradi obsega gradiva, ki ga dokumentacija sistematizira; sorazmerno dolgega časovnega obdobja, ki mi ga omogoča analizirati; sorazmerno lahke dostopnosti gradiva in zaradi preglednosti in dobre sistematizacije materiala. V dokumentaciji *Dela* dokumentalisti sistematično pregledujejo in klasificirajo članke od leta 1968 dalje, pri čemer natančno obdelujejo le dnevnik *Delo*, medtem ko članke drugih slovenskih časopisov in revij pregledujejo bolj po »lastni presoji«. Kljub temu velja dokumentacija *Dela* za najbolj obsežno v Sloveniji, saj v primerjavi z drugimi novinarskimi hišami hrani največji obseg slovenskih dnevnikov, tednikov in revij.

Analizirala sem 249 člankov, zbranih v mapi 179.7 (497.12) - *Samomori splošno*, ki so izšli v obdobju od leta 1971 do leta 2001. Članki s področja samomorilnosti se nahajajo tudi v drugih mapah in sicer: *Samomor in promet*, *Posvetovanja o samomorih*, *'A/Ž' samomori po kraju*, *Samosežig*, *Samomori v zaporih*, *Žalovanje*, *Samomor po porodih*, *Samomori žensk*, *Samomori otrok* in *Samomori med mladimi*. Prav tako sem analizirala 192 člankov, zbranih v mapi 312.1(497.12)-*Nataliteta*.²⁷ Tudi članke o rodnosti najdemo še v drugih mapah dokumentacije *Dela*, na primer: *Demografska gibanja*, *Načrtovanje družine*, *Nataliteta 0/9 ni splošno*, *Zakon o načrtovanju družine*, *»Rodnostno vedenje Slovencev«* - *Raziskava*, *Posvetovanja o načrtovanju družine*, *»A/Ž«* - *Načrtovanje družine po krajih*.

²⁷ Pri analizi poročanja tiskanih medijev o rodnosti sem se opirala tudi na gradivo, ki ga je že obdelala Duška Knežević Hočevar na podlagi zapisov, zbranih v mapi 312.1(497.12)-*Nataliteta* od leta 1969 do 2000, arhivirano pa je na Inštitutu za medicinske vede Znanstveno raziskovalnega centra SAZU.

Prav gotovo bi bila analiza celotnega gradiva (vseh map na temo rodnosti in samomorilnosti) bolj verodostojna za govor o tiskanih medijih na Slovenskem. Vendar je analiza dveh najbolj splošnih in obsežnih map dovolj indikativna za prikaz medijske govorice o samomoru in rodnosti na Slovenskem v zadnjih treh desetletjih.

3. 1. 2. 2. Temeljne hipoteze

Sprva se lotevam pojasnjevanja vzrokov, ki jim avtorji zapisov pripisujejo pomembno veljavo v procesu zviševanja samomorilnosti in zniževanja rodnosti v Sloveniji in po svetu. V skladu z ugotovitvijo, da je modernizacijska teorija še vedno eden izmed temeljnih razlagalnih okvirov za pojasnjevanje samomorilnega in rodnostnega vedenja, zatrjujem

(H₁), da se avtorji medijskih zapisov o samomorilnem in rodnostnem vedenju v Sloveniji v svojih obravnavah večinoma sklicujejo na temeljne premise teorije modernizacije.

Posebej me zanima obdobje uveljavljanja nove slovenske državnosti, v katerem se je pokazala »akutnost« problema nizke rodnosti in visoke samomorilnosti tudi v državotvornem smislu. Govor o visoki samomorilnosti in nizki rodnosti prebivalcev Slovenije se je eksplicitno inkorporiral v diskurze o primerni podobi prebivalcev nove slovenske države. Zatrjujem

(H₂), da se je predstava o številčni majhnosti slovenskega naroda manifestirala prav v govoru o rodnosti in samomorilnosti.

Nadalje zatrjujem,

da je (H₃) v obdobju tik pred in takoj po osamosvojitvi v medijih bolj kot poprej značilna alarmantna retorika o »narodni ogroženosti« zaradi visoke stopnje samomorov in nizke stopnje rodnosti.

Hkrati preverjam ali, kdaj in na kakšen način je v tiskanih medijih prisotna spekulacija o morebitni povezavi med visoko stopnjo samomorov in nizko stopnjo rodnosti. V

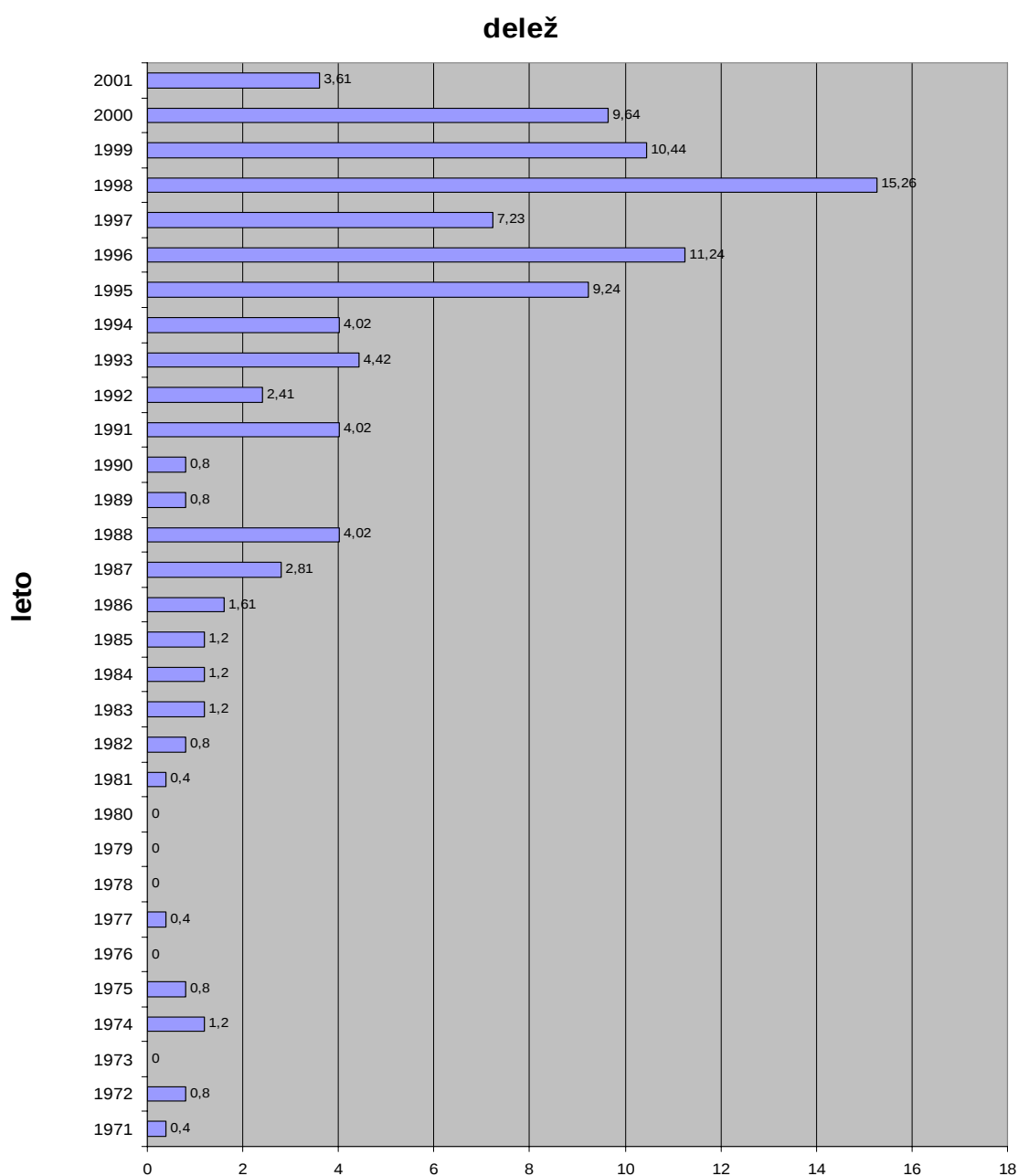
navezavi na domnevo o vplivu modernizacijskih procesov na rodnostno in samomorilno vedenje, predpostavljam

(H₄), da tudi *avtorji zapisov v medijih poudarjajo povezavo med samomorilnim in rodnostnim vedenjem prebivalcev Slovenije, kar razlagajo z osnovnimi premisami teorije modernizacije.*

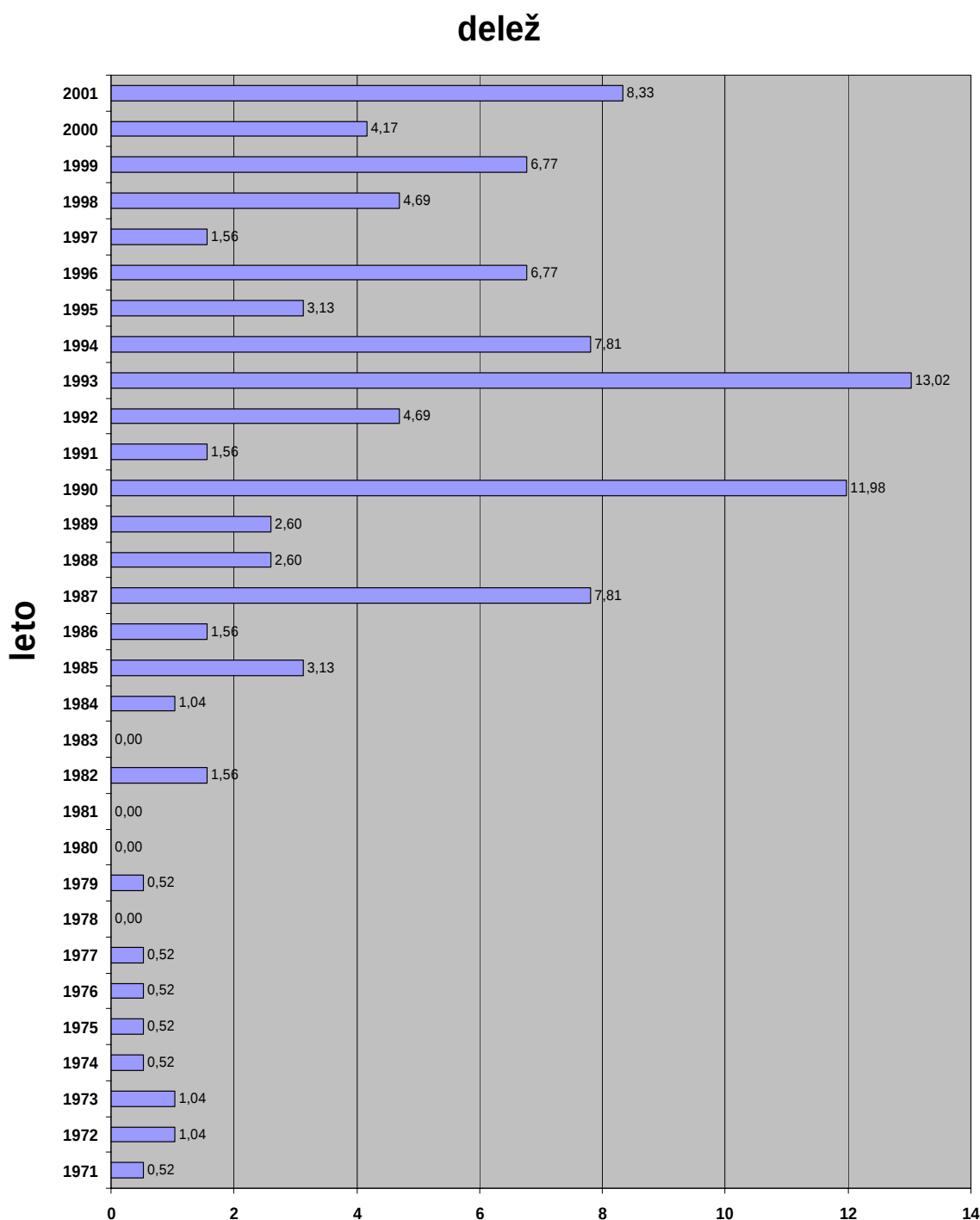
3. 1. 3. Rezultati

3. 1. 3. 1. Deleži zapisov o rodnosti in samomoru po posamičnih analiziranih letih

Slika 3. 1. 3. 1. 1 - Delež zapisov o samomoru v Sloveniji po posamičnih analiziranih letih (v %)

Slika 3. 1. 3. 1 . 2. - Delež zapisov o rodnosti v Sloveniji po posamičnih analiziranih letih (v%)

Iz *Slike 3. 1. 3. 1. 1* kot tudi iz *Slike 3. 1. 3. 1 . 2.* je lepo razvidno, da se število objavljenih člankov o samomoru in rodnosti v Sloveniji z leti povečuje. Iz obeh slik je nadalje razvidno, da se je poročanje o rodnosti in samomorih posebej razmahnilo po osamosvojitvi Slovenije, ko je bilo objavljenih kar 62,5 % vseh analiziranih člankov o

rodnosti in 81,5 % vseh člankov o samomorilnosti. Po analiziranih obdobjih so deleži objavljenih zapisov o rodnosti in samomoru naslednji:

V prvem obdobju (1971-1980) je bilo objavljenih le 5,2 % vseh shranjenih člankov o rodnosti in 3,6 % dokumentiranih zapisov o samomoru. V drugem obdobju (1981-1990) najdemo 32,3 % vseh analiziranih člankov o rodnosti in 14,9 % člankov o samomoru. V tretjem analiziranem obdobju (1991-2001) pa je bilo objavljenih kar 62,5 % vseh analiziranih zapisov o rodnosti in 81,5 % o samomorih, kar kaže na opazno povečanje zbranih zapisov o obeh pojavih.

3. 1. 3. 2. Značilnosti zapisov o rodnosti in samomoru po posameznih obdobjih

3. 1. 3. 2. 1. Prvo obdobje: 1971 - 1980

V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je o samomorih kot tudi o rodnosti zbranih malo člankov; od nič do tri letno.

Najbolj tipične vsebine na temo samomora govorijo o visoki stopnji samomorilnosti v Sloveniji v svetovnem merilu kot tudi v primerjavi z drugimi republikami nekdanje Jugoslavije. Zgovorni so že sami naslovi in deli prispevkov, ki so opozarjali: »Slovenija je v samomorilnosti že desetletja prva v državi« (*Delo*, 7. 10. 1972);²⁸ »Slovenci smo na vrhu lestvice samomorilcev« (*Delo*, 10. 8. 1974); »... njihova pogostnost nas uvršča v sam svetovni vrh« (*Teleks*, 23. 12. 1977). Tudi avtorji zapisov o rodnosti v tem obdobju pogosto navajajo nizko stopnjo rodnosti v primerjavi z drugimi republikami nekdanje Jugoslavije (*Delo*, 1. 2. 1971; *Komunist*, 24. 11. 1972; *TT*, 21. 2. 1973; *Delo*, 27. 10. 1973).

²⁸ Ker se v analizi omejujem na prikaz poročanja slovenskih tiskanih medijev o rodnosti in samomorilnosti, ne navajam avtorjev zapisov, ampak le imena časnikov.

Že v tem obdobju zasledimo eksplicitno izraženo skrb za narodovo zdravje, na primer v oceni, da samomor »postaja eno osrednjih vprašanj našega naroda« (*Delo*, 25. 10. 1975). Avtorji zapisov kot problematične ne izpostavljajo le nadpovprečno visoke stopnje samomorov, temveč tudi dejstvo, da so med samomorilci »nenavadno obilno zastopane ravno kategorije občanov, ki jim pravimo ustvarjalno jedro nacije« (*Teleks*, 23. 12. 1977).

Nizka stopnja rodnosti je v tem obdobju v nekaterih zapisih interpretirana kot problematična z vidika majhnosti oziroma majhne številčnosti slovenskega naroda (*Delo*, 24. 12. 1972; *Delo*, 7. 6. 1977). Po mnenju nekaterih avtorjev ni pretirana celo napoved, da bodo Slovenci v prihodnosti izumrli (*TT*, 21. 2. 1973; *Delo*, 27. 10. 1973).

Pri pojasnjevanju visoke stopnje samomora v Sloveniji avtorji člankov pogosto privzemajo modernizacijski diskurz, ki poudarja pomen t.i. kulturnega in ekonomskega napredka. V tem oziru samomor razlagajo kot posledico šibkih socialnih vezi ter tekmovalnih in brezosebnih odnosov v individualizirani moderni družbi, kjer se posameznik ne more uveljaviti (*Delo*, 20. 11. 1971; *Jana*, 2. 11. 1972). Njihovi komentarji spominjajo na klasičen diskurz o atomizaciji posameznika v brezosebni družbi:

»V množici ostaja človek vse bolj in bolj osamljen potnik na cesti življenja, katera ni nikomur mar pa je tako zaradi pomanjkanja duhovne opore bolj izpostavljen depresijam, alkoholizmu in samomorilnim mislim« (*Delo*, 20. 11. 1971).

»Premagala sta nas sebična in brezobzirna potrošniška miselnost in brezglavo tekmovanje na vseh področjih za svoj osebni prestiž. Vse to drobi našo družbo, povečuje pri manj agresivnih občutek ogroženosti, rahlja zaradi pomanjkanja časa celo čustvene vezi med družinskimi člani. Vse to pogosto pripelje v depresivnost, alkoholizem in k samomorilnim mislim« (*Jana*, 2. 11. 1972).

Tudi avtorji zapisov o rodnosti pišejo o povezanosti rodnostnega vedenja z gospodarskim in kulturnim razvojem, saj naj bi prav z doseženo kulturno in

gospodarsko ravni, kot je značilna za »razvite družbe«, pri ljudeh dosegli zavest večje odgovornosti do otrok, nižjo rodnost prebivalstva in zmanjšano smrtnost otrok. Tako stanje so avtorji zapisov večinoma pripisali splošnemu napredku medicine in vsesplošnemu gospodarskemu razvoju. Dinamiko rodnosti v Sloveniji so obravnavali kot skladno s trendi drugih držav, za katere naj bi bil značilen podoben gospodarski in kulturni razvoj (*Komunist*, 24. 11. 1972; *Delo*, 24. 12. 1972; *TT*, 21. 2. 1973; *Delo*, 27. 10. 1973).

Hkrati pa nizko rodnost v Sloveniji tako kot že visoko samomorilnost interpretirajo kot dokaz »pogubnega vpliva tako imenovane potrošniške družbe, ki je v človeku ubila vsak altruizem in ga pripeljala do tako nepojmljivih dilem, kot je imeti otroka ali avto, poskrbeti za lastno trenutno blaginjo ali za prihodnost naroda« (*Delo*, 27. 10. 1973; prim. tudi *Komunist*, 24. 11. 1972).

Razlagalci samomorilnega vedenja so vzroke zanj pripisovali tudi spremembam v sodobnem družinskem življenju: »Vrednote, ki jih vcepljamo otrokom, so vsaj razmajane, če že ne zlagane« (*Delo*, 25. 10. 1975); ali pa: »Medtem ko so nam stoletna zatiranja zapustila nagnjenost k agresiji do samega sebe, nas je moderna družba pahnila v potrošniško ihto in v lov za uspehom. To pa je razdrobilo našo družbo in razdrobilo slovensko družino« (*Delo*, 20. 11. 1971).

Avtorji zapisov o samomoru se v tem obdobju pogosto sklicujejo na raziskave t.i. slovenskega nacionalnega značaja in posebej izpostavljajo agresivnost, ki naj bi bila pri Slovencih usmerjena predvsem navznoter (*Delo*, 20. 11. 1971; *Delo*, 10. 8. 1974; *Delo*, 5. 10. 1974; *Delo*, 18. 5. 1975; *Delo*, 25. 10. 1975; *Teleks*, 23. 12. 1977). V tem smislu samomorilnost označujejo za »eno izmed postavk tako imenovanega slovenskega nacionalnega karakterja, kamor prištevamo najvišji standard v Jugoslaviji, najmanj nepismenih, največjo stopnjo alkoholizma, *najmanjšo nataliteto* in *največ samomorov*« (*Delo*, 10. 8. 1974; poudarki S. C.).

3. 1. 3. 2. 1. Drugo obdobje: 1981-1990

Za drugo analizirano obdobje lahko takoj ugotovimo, da pogostost shranjenih člankov ostaja nizka - od nič do štiri člankov na leto. Izjema sta leto 1987, v katerem je bilo na temo samomora zbranih sedem člankov in leto 1988 z desetimi članki. Prav tako je nizko število shranjenih člankov o rodnosti, od nič do šest člankov. Tudi pri sistematiziranju prispevkov o rodnosti je izjema leto 1987, v katerem najdemo štirinajst člankov na to temo.

Čeprav novinarji še vedno opozarjajo na visoko stopnjo samomorilnosti in nizko stopnjo rodnosti Slovencev v jugoslovanskem kot tudi v svetovnem kontekstu, se zdi, da je za to analizirano obdobje značilna bolj zastraševalna retorika, ki tokrat poudarja skrb za »preživetje slovenskega naroda«. Ta trend je zlasti opazen v zadnjih letih pred osamosvojitvijo Slovenije, kar se morda kaže tudi v večjem številu člankov na temo samomora v letu 1988 in na temo rodnosti v letu 1987. Visoka stopnja samomora je označena kot »nacionalna bolezen« (Delo, 23. 3. 1989), »slovenska nacionalna katastrofa« (Teleks, 22. 12. 1988), »nacionalno zlo« (Dnevnik, 16. 12. 1988).²⁹ Tudi v primeru nizke rodnosti je kot posebej problematično v zapisih poudarjeno dejstvo, da se »delež Slovencev v Jugoslaviji po podatkih štetij manjša« (Delo, 19. 1. 1985). Na tej podlagi ponovno zasledimo ocene, da Slovenci izumiramo (Družina, 3. 2. 1985), saj naj bi bili »zaradi majhnega števila, zgodovinskih in zemljepisnih danosti eden od dolgoročno najbolj ogroženih evropskih narodov« (Delo, 19. 1. 1985). V tem oziru so zgovorni že nekateri naslovi in podnaslovi zapisov o rodnosti, ki kažejo na vedno bolj zastraševalno retoriko medijskih zapisov kot na primer: »Samo milijon nas bo« (Teleks, 10. 1. 1985); »Narod na poti umiranja« (Nedeljski dnevnik, 19. 4. 1987); »Slovenske zibelke se praznijo« (Delavska enotnost, 26. 2. 1988); »Slovencev je premalo« (Delo, 14. 4. 1988); »Spodjedene korenine naroda« (Nedeljski dnevnik, 7. 5. 1989); »Narodu se sušijo korenine« (Delavska enotnost, 2. 2. 1990); »Slovenci izumiramo« (7D, 7. 2. 1990), »Koliko Slovencev bomo imeli na razpolago leta 2000« (Teleks, 15. 2. 1990).

²⁹ O tem je pisala tudi Knežević Hočevlar, 2003a: 346; 2003b: 41.

Še več, nekateri avtorji medijskih zapisov o samomoru so visoko stopnjo samomorilnosti v Sloveniji povezovali z nizko rodnostjo (*Nova revija*, februar, 1987; *Jana*, 1. 7. 1987; *Delo*, 7. 5. 1988; *Delo*, 24. 12. 1988), kar naj bi predstavljalo dodatno grožnjo biološkemu preživetju oziroma obstoju slovenskega naroda:

»Ta ugotovitev [avtor govori o pesimizmu v pogledu na prihodnost] na ravni tako imenovane biološke reprodukcije še posebej zgovorno ilustrira tudi dejstvo, da nezadržno upada število živih rojstev, saj se je od leta 1980, ko smo v Sloveniji našli 29.900 novorojenčkov, v letu 1985 to število spustilo na 15.670, kar znaša komaj 1,3% vse populacije. Ta pasivizacija zagotovo ni izraz kakšnega velikega življenjskega optimizma, pač pa prav narobe socialnega in eo ipso eksistencialnega erotizma, kar lahko vpliva tudi na stopnjo samomorilnosti pri nas« (*Nova Revija*, februar, 1987; vstavljena op. S. C.).

In nadalje:

»Tako ostaja vse lepo in prav za statistiko, ki nacionalne katastrofe - pogostosti samomorov - ne prikazuje še v hujši luči od te, ki je že tako dovolj tragična: vse več vprašanj za takšen pristop zastavlja resnim raziskovalcem nacionalne patologije, ki samomorilnost ob zniževanju natalitete postavljajo kot eno najpomembnejših vprašanj obstoja naroda« (*Teleks*, 22. 12. 1988).

Zgovorna je tudi tale katastrofična napoved:

»Za maloštevilni narod, kakor smo Slovenci, je samomor lahko usoden, pravi prof. dr. Anton Trstenjak, če pomislimo, da smo Slovenci nekje na robu samomorilne lestvice na svetu in da je v jugoslovanskih razmerjih slovenski samomorilni količnik 33, na Kosovu pa le 3, potem smo lahko resnično zaskrbljeni - vitalen, močan in zdrav narod, ki živi na Kosovu, bo prerasel in preživel. Ob vsem tem imamo Slovenci tudi nizko nataliteto, to dejstvo pa skupaj s samomori pomeni resno svarilo, da gremo v lastni genocid« (*Delo*, 24. 12. 1988).

Tudi v zapisih o rodnosti, zlasti v verskem tisku, zasledimo pozive, da bi bilo treba bolj spoštovati življenje, saj »lahko kulturo živi in posreduje drugim samo zdrav rod, ki se je odločil za življenje« (*Družina*, 3. 2. 1985; *Družina*, 19. 4. 1987). V tem oziru je bila kot neprimerna izpostavljena tudi sama pravica ženske do splava. Podobna je ocena, da »upadanje rojstev nikakor ni samo posledica porasta splavov in sredstev za preprečevanje zanositve, ampak da je vse troje znak hude krize, v kateri živi neka družba, ki je pustila, da se je zamajal njen življenjski optimizem« (*Teleks*, 7. 2. 1985).

Številčna majhnost slovenskega naroda je tudi v tem obdobju prepoznana kot tisti razločevalni znak, ki naj bi odločilno vplival na »akutnost problema nizke rodnosti«, saj naj bi si majhen narod ne mogel »privoščiti večjega padanja rodnosti« (*Delavska enotnost*, 26. 2. 1988). Avtorji zapisov so v majhnosti naroda, kot že v prejšnjem obdobju, prepoznali enega izmed temeljnih vzrokov za njegovo demografsko ogroženost (*Delo*, 19. 1. 1985; *Delavska enotnost*, 21. 2. 1985; *Nedeljski dnevnik*, 19. 4. 1987).

Še bolj kot v prejšnjem analiziranem obdobju zdaj novinarji samomorilnost pojasnjujejo z »vase obrnjenim in zaprtim slovenskim nacionalnim značajem« (*Delo*, 28. 5. 1983; *Teleks*, 30. 6. 1983; *Mladina*, 26. 4. 1984; *Teleks*, 25. 6. 1987), ki ga najbolje ilustrira prepričanje, »da si za svojo majhnost in za svoje neuspehe popolnoma od začetka do konca sam kriv« (*Mladina*, 26. 4. 1984).

Modernizacijski procesi so tudi v tem obdobju najpogostejši razlagalni okvir povečane samomorilnosti na Slovenskem. Naj ponazorim:

»Hiter gospodarski napredek, industrializacija, usmerjenost k uspehu, potrošništvo, tudi oslabitev vpliva katoliške religije in cerkve, osamitev in odtujitev. V zvezi s tem so še neuspehi, frustracije, kolizije vrednot« (*Mladina*, 26. 4. 1984).

»Samomor je cena civilizacije, pač znamenje obvladovanja agresivnosti in bi jo potemtakem v statistikah lahko postavili na isto stran kot visoko raven izobrazbe prebivalstva, veliko število izdanih knjig in revij, visoko število televizorjev in podobno« (*Dnevnik*, 29. 10. 1988).

Nadalje se še vedno opozarja na spremembe v družinskem življenju, ki naj bi se kazale kot »dezintegracija tradicionalnih družinskih struktur« (Mladina, 3. 5. 1984). V skladu z negativnimi učinki procesov modernizacije je v člankih zaslediti tudi govor o »dezintegrativnem pritisku družbenega sistema na posameznika« (Nova revija, februar, 1987); »dvomljivi vrednosti zahodne civilizacije« (Dnevnik, 29. 10. 1988) in »odtujenosti sveta«, ki povzroča naraščanje samomorov (Naši razgledi, 15. 5. 1981; Jana, 1. 7. 1987).

Tudi v besedilih o rodnosti ponovno zasledimo zapise, ki so nizko rodnost gledali kot produkt gospodarskega in kulturnega razvoja Slovenije in jo hkrati ponovno obravnavali v skladu z že v prejšnjem analiziranem obdobju prisotno podmeno o nizki rodnosti kot »ceni vsesplošnega družbenega razvoja« (na primer Teleks, 4. 11. 1982; Delo, 10. 11. 1984).³⁰ Tozadevno so avtorji zapisov povzemali tipologijo stopnje razvitosti družb, kot se je uveljavila v okviru teorije demografskega prehoda in v skladu z globalnimi trendi padanja rodnosti v »razvitih družbah« ocenjevali tudi padanje rodnosti v Sloveniji (Teleks, 4. 11. 1982, Delavska enotnost, 21. 2. 1985; Nedeljski dnevnik, 19. 4. 1987).

Hkrati so avtorji zapisov v priseljevanju iz nekdanjih jugoslovanskih republik videli enega izmed možnih načinov, kako izboljšati »demografsko podobo prebivalstva«, čeprav so večinoma poudarjali, da taka rešitev dolgoročno ne more zaustaviti upadanja števila prebivalstva (npr. Delo, 1. 6. 1982; Večer, 14. 7. 1984; Teleks, 10. 1. 1985).

Novost prispevkov o samomoru iz tega obdobja je ta, da novinarji in strokovnjaki v zapisih o samomoru pogosteje poudarjajo, da psihiatrija ne more biti edina disciplina, ki se ukvarja s samomorilnim vedenjem in njegovim preprečevanjem. V raziskovanje in preprečevanje tega družbenega fenomena naj bi se vključili tudi strokovnjaki iz drugih humanističnih ved (Večer, 7. 12. 1985), samo raziskovalno dejavnost pa bi bilo nujno zastaviti bolj holistično in interdisciplinarno (Večer, 7. 12. 1985; Delo, 28. 6. 1986; Delo, 12. 7. 1986; Teleks, 25. 6. 1987): »Psihiatri in z njimi klinični psihologi in delno še socialni delavci imajo klinične metode, se pravi da rešujejo posameznike, zato do

³⁰ O tem je pisala tudi Knežević Hočevar, 2003a: 346; 2003b: 41.

nedavnega nihče ni čutil dolžnosti, da bi zajel vprašanje samomora s širšega vidika kot družbeni pojav« (*Naši razgledi*, 15. 5. 1981).

Podobno tudi avtorji zapisov o rodnosti bralstvo vedno bolj pogosto obveščajo o nujnosti celovite in dolgoročne prebivalstvene politike (*Delavska enotnost*, 21. 2. 1986; *Delo*, 25. 2. 1987; *Delo*, 26. 2. 1987; *Nedeljski dnevnik*, 19. 4. 1987; *Nedeljski dnevnik*, 26. 4. 1987, *Delavska enotnost*, 26. 2. 1988), saj »bo morala družba oblikovati prebivalstveno politiko, ki bo zagotavljala razmere, v katerih bodo ljudje pripravljeni roditi«; saj»bo potrebno, če zares hočemo ustaviti upadanje natalitete, sestaviti in sprejeti pa potem tudi uresničevati celovit program, v katerem bodo naloge posameznih ustanov in celotne družbe konkretno opredeljene, zavezujoče« (*Delo*, 25. 2. 1987). Taka celovita prebivalstvena politika naj bi bila »sestavni del ekonomske, zdravstvene, prosvetne, finančne, stanovanjske, kmetijske in druge politike in kot taka sestavni in neločljivi del celotnega družbeno ekonomskega razvoja določenega naroda« (*Delavska enotnost*, 21. 2. 1986).

Avtorji opozarjajo tudi na nujnost temeljitih raziskav, ki naj bi razširile obstoječa spoznanja o tako kompleksnem pojavu kot je rodnost in pomagale pri načrtovanju nadaljnjega prebivalstvenega razvoja (*Delo*, 26. 2. 1987).

3. 1. 3. 2. 3. Tretje obdobje: 1991 - 2001

Obdobje po osamosvojitvi Slovenije je obdobje intenzivnega medijskega poročanja in razpravljanja o samomoru in rodnosti, saj so bile več kot štiri petine shranjenih člankov o samomoru objavljene po osamosvojitvi Slovenije. Prav tako pa sta bili v tem obdobju objavljeni skoraj dve tretjini vseh analiziranih člankov na temo rodnosti.³¹

Značilen za zadnje analizirano obdobje je nov razlagalni okvir pojasnjevanja vzrokov samomorilnega vedenja: avtorji zapisov poudarjajo pomembnost genetskih dejavnikov

³¹ Podobno je Knežević Hočevarjeva v svoji analizi poročanja tiskanih medijev o rodnosti od leta 1970 do 2000 ugotovila, da kar dve tretjini (66,5%) analiziranega materiala spada v devetdeseta leta, v primerjavi z osemdesetimi (22,5%) in sedemdesetimi leti (6,4%).

in se pri tem večinoma opirajo na spoznanja sodobnih biokemičnih in genetskih študij (*Nedeljski dnevnik*, 4. 8. 1996; *Mag*, 21. 8. 1996; *Delo*, 6. 12. 1997; *Delo*, 10. 1. 1998):

»Slovenci bi se soočali s še vedno skrb zbujujočo samomorilnostjo, četudi bi se rešili vseh socialnih dejavnikov tveganja. Razlog bo nekoč, ne tako daleč v prihodnosti, mogoče najti v obremenjenosti Slovencev z določenimi genetskimi markerji« (*Delo*, 6. 12. 1997).

Po drugi strani pa so prisotna tudi mnenja, ki opozarjajo na pretiran genetski determinizem (*Primorske novice*, 29. 1. 1999), saj »geni predstavljajo le potencial oziroma možnost za razvoj določene značilnosti, od okolja pa je odvisno, ali in v kakšni meri se bo ta značilnost realizirala« (*Delo*, 3. 1. 1998).

V primerjavi s prejšnjima obdobjema se tudi zdaj nadaljujejo razlage, ki povezujejo slovenski nacionalni značaj z visoko stopnjo samomorilnosti (*Slovenske novice*, 10. 6. 1993; *Slovenske novice*, 13. 7. 1994; *Mag*, 28. 6. 1995; *Jana*, 6. 2. 1996; *Nedeljski dnevnik*, 14. 7. 1996; *Delo*, 17. 8. 1996; *Delo*, 12. 10. 1996; *Delo*, 13. 1. 1998; *Nedelo*, 9. 8. 1998; *Večer*, 8. 4. 1999; *Nedeljski dnevnik*, 24. 10. 1999). Potlačena agresivnost in jeza, netolerantnost do sebe in drugih, nezadovoljstvo, depresija, introvertiranost, smisel za red in disciplino in dojemanje neuspeha kot osebne odgovornosti vsakega posameznika, se v medijih pojavljajo kot temeljne značilnosti slovenskega narodnega značaja. S tem v zvezi se pojavljajo celo pesimistične ocene o »razkroju življenja« na Slovenskem (*Delo*, 12. 10. 1996; *Večer*, 8. 4. 1999).

Kot že v prejšnjih dveh analiziranih obdobjih tiskani mediji tudi v tem obdobju poročajo o samomoru kot socialni patologiji (*Republika*, 7. 7. 1993; *Nedeljski dnevnik*, 14. 7. 1996; *Delo*, 16. 5. 1998; *Večer*, 29. 5. 1999). Prav tako se nadaljuje razprava o samomoru kot »nacionalnem problemu« (*Republika*, 7. 9. 1996; *Slovenske novice*, 20. 11. 1996) saj, kot nas opozarja eden izmed naslovov: »Samomorilnost redči vrste Slovencev« (*Večer*, 8. 4. 1999).

Podobno argumentacijo zasledimo v zapisih o rodnosti, saj naj bi demografska gibanja napovedovala sorazmerno hiter »konec slovenstva« (*Družina*, 3. 2. 1991), hkrati pa beremo tudi o »resnih motnjah v reprodukciji prebivalstva« (*Delo*, 31. 8. 1991). Povedni za prikaz take alarmantne predstave o »resni demografski ogroženosti« Slovenije so že sami naslovi in podnaslovi prispevkov, kot so na primer: »Država brez državljanov« (*Delo*, 31. 8. 1991); »Alarm iz zibelk« (*Delavska enotnost*, 12. 6. 1992); »Slovenci izumiramo« (*Slovenske novice*, 17. 2. 1993); »Kmalu le še 400 tisoč Slovencev« (*Delo*, 16. 1. 1993); »Kdaj bodo izumrli Slovenci« (*Dnevnik*, 10. 2. 1996).

Podobno kot v osemdesetih letih velja tudi za devetdeseta, da sta nizka rodnost in visoka stopnja samomorilnosti problema posebne vrste (*Delo*, 27. 7. 1991; *Republika*, 7. 7. 1993; *Delo*, 17. 8. 1996): »samomor za Slovence je enako usoden kot vojna, upadanje natalitete, skupaj s številnimi samomori, nas pelje v genocid« (*Delo*, 27. 7. 1991). Sicer pa so dovolj ilustrativni naslednji zgledi povezav rodnostnega in samomorilnega vedenja:

»Že nekaj časa vemo, da pri Slovencih upada rodnost. Priča smo čedalje večjemu številu težkih prometnih nesreč. Samomorov je veliko. Tu so še alkoholizem in porast števila odvisnih od mamil. Bi se kazalo vprašati, kaj se z nami dogaja« (*Republika*, 7. 7. 1993).

»Na drugem koncu vprašanja o ogroženosti nacionalne substance pa je tema o slovenskih rojstvih, tema, ki se s samomorilnostjo v skupnih seštevkih seveda krvavo prekriva. Tudi izrazito usihanje rojstev je novejši pojav. Dejstva, da imamo Slovenci raje nove avtomobile in mlade pse kakor otroke, ni mogoče razumeti iz neugodnih socialnih danosti. Če bo šlo tako naprej, ne bomo nikoli dosegli dveh milijonov pridnih spolovil, manjka jih namreč še skoraj 9000« (*Delo*, 17. 8. 1996).

Visoka stopnja samomorov naj bi v tej perspektivi pomenila »temno usodo za narod, ki hoče biti samostojen in osvobojen« (*Nedeljski dnevnik*, 16. 6. 1991). V skladu s takimi interpretacijami so tiste, ki so poudarjale številčno majhnost slovenskega naroda, ki ob visoki stopnji samomorilnosti in nizki stopnji rodnosti postane še posebno problematična (*Delo*, 27. 7. 1991; *Mag*, 21. 8. 1996; *Delo*, 14. 9. 1996; *Mladina*, 20. 1. 1998; *Delavska enotnost*, 12. 6. 1992):

»V naši družbi izstopiti ne moreš, ker nimaš kam in ker Slovenci nismo vajeni preseljevanja. Protest je lahko zoprn, ker je v tako majhni skupnosti hitro oseben, lojalnost pa ni vedno možna, ker ne mislimo vsi enako. Samomor je simbolni izstop. Povzročila ga je družba, stiska. Človek pobegne pred neuspehom« (*Mag*, 28. 6. 1995).

»Slovenci živimo v geografsko utesnjenem prostoru. Smo mejni narod, same meje so okrog nas. Poleg tega smo maloštevilni. Skoraj 'vsi' smo si v sorodu. Temu primerna je tudi ostra socialna kontrola, zato je za človeka morebitni neuspeh v zasebni ali poklicni sferi skoraj uničujoč. Slovenec se malodane nima kam odseliti, umakniti, zbeži lahko le v alkohol, drogo, samomor, ali kakor bi dejal Marko Kerševan - lahko le notranje emigrira« (*Delo*, 12. 10. 1996).

Zaradi številčne majhnosti slovenskega prebivalstva je še posebej poudarjena odgovornost posameznika do družbene in nacionalne skupnosti:

»In vi, ki obupujete, ste del tega naroda, vsak od vas je dragocen člen te celote, ki obsega komaj dva milijona ljudi. Skušajte se tega zavedeti! Če storite tisti usodni korak, ne izgubite samo vsega in ne izgubijo vas samo vaši bližnji in prijatelji, temveč vas izgubi tudi narodna skupnost. In samo pomislite: kaj pomeni za tako majhen narod tako strašno izgubljanje človeške substance, kakršno se dogaja pri nas s samomori« (*Delo*, 14. 9. 1996).

V zadnjem analiziranem obdobju se v medijih eksplicitno navaja, da samomor ni primarno medicinski problem, ampak bolj problem družbe (*Dnevnik*, 7. 3. 1998). Tako kot v prejšnjih obdobjih, avtorji člankov tudi zdaj poudarjajo mnogoplastnost in kompleksnost samomorilnega vedenja, ki naj ga ne bi mogli razložiti zgolj z izoliranim sprožilnim dejavnikom, ampak na podlagi rezultatov bolj sistematičnega in interdisciplinarnega raziskovanja (*7D*, 26. 4. 1994; *Večer*, 7. 5. 1994; *Republika*, 7. 9. 1996; *Dnevnik*, 7. 3. 1998), medresorskih povezav med dejavnostmi raziskovanja in preprečevanja samomora ter nenazadnje s parlamentarnimi razpravami in sprejetjem Nacionalnega programa za preprečevanje samomora (*Delo*, 19. 6. 1993; *Slovenec*, 25. 4. 1995; *Republika*, 25. 4. 1995; *Nedeljski dnevnik*, 14. 7. 1996; *Dnevnik*, 7. 3. 1998; *7D*,

24. 6. 1998). Posledično, avtorji člankov vedno bolj poudarjajo potrebo po političnih in bolj sistemskih rešitvah samomorilnosti na Slovenskem (*Slovenec*, 26. 1. 1994; *Večer*, 7. 5. 1994; *Delo*, 9. 7. 1994; *Delo*, 13. 1. 1998).

Novost zadnjega analiziranega obdobja je obravnavanje samomora kot temeljne človekove pravice posameznika, ki za svoja dejanja ni odgovoren državi, družini, medicini ali religiji (*Delo*, 12. 10. 1996; *Delo*, 2. 8. 1997). Posameznik naj bi imel pravico upravljati s svojo usodo, pri čemer bi bilo nujno samomor demistificirati (*Delo*, 2. 8. 1997). Tudi nekateri zapisi o rodnostnem vedenju so poudarjali, da je »pravica in dejanska možnost posameznika do proste izbire v najpomembnejših življenjskih odločitvah temeljni pogoj za uspeh katerekoli načrtne politike« (*Delo*, 3. 7. 1993, prim. tudi *Republika*, 18. 5. 1993).

3. 1. 3. 3. Temeljne ugotovitve analize poročanja tiskanih medijev o rodnosti in samomorilnosti v letih 1971 do 2001

Nedvomno je prva ugotovitev analize medijskega poročanja o rodnosti in samomoru, da z leti narašča število zbranih zapisov o rodnosti kot tudi samomoru. Pri tem izstopa tretje analizirano obdobje, t.j. obdobje po osamosvojitvi Slovenije. Temeljne značilnosti poročanja tiskanih medijev o rodnosti in samomorilnosti po posameznih obdobjih pa so naslednje:

Do proglasitve neodvisnosti Slovenije prevladuje v medijskih zapisih tak razlagalen okvir rodnosti in samomorilnosti na Slovenskem, ki spominja na temeljne premise teorije modernizacije. Tako naj bi bil zaradi neobhodnega družbeno-gospodarskega napredka (urbanizacije, industrializacije), posameznik vedno bolj atomiziran in odtujen, kar naj bi se odražalo tudi v povečani stopnji samomorilnosti in nižanju rodnosti. Take so bile vsebine člankov zlasti v prvih dveh analiziranih obdobjih (od 1971 do 1980 in od 1981 do 1990), ki so opozarjale na visoko stopnjo samomorov in nizko stopnjo rodnosti v Sloveniji kot »najrazvitejši jugoslovanski republiki«, v primerjavi z drugimi »manj razvitimi« republikami nekdanje Jugoslavije. Hkrati so se razlagalci rodnostnega in

samomorilnega vedenja v svojih razlagah opirali tudi na »globalni demografski kontekst« in nizko rodnost in visoko samomorilnost prebivalcev Slovenije gledali kot kazalnik njene »razvitosti« in »moderniziranosti«. V tem oziru so oba pojava obravnavali kot »stranski učinek vsesplošnega družbenega razvoja«. S pomočjo splošnih premis modernizacijske teorije so pojasnjevali tudi povezanost med obema pojavoma.

Opozorila in skrb pred negativnimi a nujnimi učinki globalnega napredka, ki naj bi med drugim določal tudi visoko stopnjo samomorov in nizko stopnjo rodnosti, so avtorji zapisov od osemdesetih let močno poudarjali. V svojih razlagah so postavljali v ospredje bolj nacionalno skupnost kot pa posameznika. Zlasti tik pred osamosvojitvijo Slovenije je retorika zapisov izpostavljala »preživetje slovenskega naroda« zaradi »nacionalne bolezni«, celo »nacionalne katastrofe« - visoke stopnje samomorov in nizke stopnje rodnosti. Tako stanje so avtorji pripisali že predhodno uveljavljeni predstavi o »vsesplošnem gospodarskem in kulturnem razvoju Slovenije«, ki naj bi vplival na povečano stopnjo samomorilnosti kot tudi nizko rodnost prebivalstva Slovenije.

Zastraševalna retorika o »izginjanju slovenskega naroda« in potreba po več-disciplinarni, bolj sistematični in celovitejši obravnavi »nacionalnega problema« zaradi visoke stopnje samomorov in nizke stopnje rodnosti med Slovenci, sta še posebej prisotni v člankih iz zadnjega obdobja, to je po oblikovanju nove slovenske državnosti. Toda kljub prednostnemu navajanju skrbi za slovensko nacionalno populacijo kot celoto, se v tem obdobju v zapisih vedno bolj pogosto pojavljajo presoje samomora kot človekove individualne pravice.

Bojazen pred prevelikim številom samomorov in upadanjem rodnosti novinarji zlasti v osemdesetih in devetdesetih letih dodatno podkrepijo z domnevno problematično »številčno majhnostjo slovenskega naroda«, zaradi katere naj bi bil vsak individualni samomor še bolj »usoden« za družbeno in nacionalno skupnost.

Na podlagi povedanega lahko sklenem, da je govor o narodovi ogroženosti in številčni majhnosti slovenskega naroda v medijskih zapisih prisoten zlasti v obdobju uveljavljanja nove slovenske državnosti.

3. 2. Analiza stopenj rodnosti in samomorilnosti in območij prekrivanja

3. 2. 1. Motivi, nameni in cilji

Kratek pregled raziskav rodnostnega in samomorilnega vedenja v slovenskem prostoru je pokazal, da kljub vidnemu proučevanju rodnostnega in samomorilnega vedenja, nihče izmed proučevalcev ni ugotavljal morebitne povezave med rodnostjo in samomorilnostjo.

V pričujoči analizi tako skušam ugotoviti, ali v slovenskem prostoru lahko identificiramo območja, kjer se hkrati pojavlja visoka stopnja rodnosti in nizka stopnja samomorilnosti, kot to predpostavlja teorija modernizacije. Osredotočila sem se predvsem na identifikacijo tistih območij, ki izkazujejo nadpovprečno nizko, oziroma visoko stopnjo rodnosti in samomorilnosti.

3. 2. 2. Metodološki opis

3. 2. 2. 1. Vir podatkov

Regionalne razlike v stopnjah rodnosti in samomorilnosti sem ugotavljala s primerjavo stopenj rodnosti in samomorilnosti po posameznih upravnih enotah Slovenije. Upravne enote predstavljajo tisto raven proučevanja, na kateri je podatke še možno medsebojno primerjati po posameznih letih. Na ozemlju Slovenije je trenutno 58 upravnih enot, katerih območja so bila določena z Uredbo o teritorialnem obsegu Upravnih enot v Republiki Sloveniji (Katalog regionalnih delitev Republike Slovenije, 2001: 25). Hkrati so primerljive z mejami občin, ki so bile v veljavi pred njihovo reorganizacijo leta 1995. V tem oziru sem naletela na dve metodološki omejitvi. Ker za leto 2001 ni moč pridobiti podatkov, ki bi bili posebej zbrani v nekdanjih petih občinah Ljubljana Vič-Rudnik, Ljubljana-Bežigrad, Ljubljana-Center, Ljubljana-Šiška in Ljubljana Moste-Polje, sem za vsa analizirana leta izračunala vrednosti za celotno območje mesta Ljubljana (danes enotna mestna občina), ki sem jih za leta 1971, 1981 in 1991 združila v enotno vrednost. Za upravni enoti Pesnica in Ruše, ki sta pred reorganizacijo občin spadali pod območje občine Maribor, vseh podatkov o stopnjah rodnosti in samomorilnosti za vsa omenjena leta prav tako nisem mogla pridobiti. Tako analiza

obsega skupaj 56 enot (izključujoč vrednosti za upravni enoti Pesnica in Ruše, ki sem jih uvrstila pod upravno enoto Maribor), kar še vedno omogoča primerjavo podatkov.

Podatke o številu prebivalcev, številu žensk po posameznih starostnih skupinah in številu živorojenih otrok po upravnih enotah za leta 1971, 1981, 1991 in 2001, sem v tiskani in elektronski obliki pridobila na Statističnem uradu Republike Slovenije, podatke o številu samomorov po upravnih enotah pa iz Registra samomorov Psihiatrične klinike v Ljubljani.

Iz omenjenih podatkov sem izračunala stopnjo samomorilnosti na 100.000 prebivalcev za vsa omenjena obdobja. Ker za leto 2001 register ne hrani popolnih podatkov o številu samomorov (obdelane so približno tri četrtine podatkov), rezultati za leto 2001 ne dajejo reprezentativne slike o stopnjah samomorilnosti. Dopuščajo pa precej razločno podobo regionalne razporeditve samomorov v Sloveniji. V analizi rodnosti sem kot kazalnik uporabila stopnje splošne rodnosti, ki kažejo razmerje med številom živorojenih otrok in številom žensk v rodni dobi, na področju posamezne upravne enote.³²

3. 2. 2. 2. Metode analize in hipoteza

Analizo sem razdelila na dva osnovna dela. V prvem delu sem prikazala regionalno razporeditev rodnosti in samomorilnosti za vsa omenjena leta (1971, 1981, 1991 in 2001). Vrednosti stopenj rodnosti in samomorilnosti smo razdelili v pet skupin. Pri združevanju enot smo uporabili metodo naravnih prelomov, kjer so vrednosti združene v razrede glede na naravno razvrstitev vrednosti podatkov.³³

³² Na ta način izločimo vpliv spolne in starostne strukture prebivalstva, saj upoštevamo le ženske v rodni dobi (15-49 let).

³³ Zemljevide in razdelitev v razrede je z omenjeno metodo v sodelovanju z raziskovalno skupino Inštituta za medicinske vede izdelal dr. Tomaž Podobnikar iz Prostorsko-informacijske enote ZRC SAZU. Meje občin so last Geodetske uprave RS. ArcMap identificira točke preloma z analizo vzorcev, ki so inherentni podatkom. Te lastnosti so razdeljene v razrede, katerih meje so postavljene tam, kjer so preskoki v vrednostih relativno veliki (osebna korespondenca z dr. Tomažem Podobnikarjem, 20. 5. 2004).

V drugem delu sem uporabila metodo razvrščanja v skupine, natančneje Wardovo metodo, pri kateri morajo biti vrednosti, razvrščene v posamezno skupino, glede na kazalec, ki ga uporabimo, med seboj kar se da podobne (Ferligoj, 1989: 9, 66).

Na podlagi analize relevantne literature sem predpostavila (H_0), da na območju Slovenije po upravnih enotah obstaja statistično značilna povezava med stopnjami splošne rodnosti in stopnjami samomorilnosti, t.j., da upravne enote z nizko stopnjo rodnosti hkrati izkazujejo tudi visoko stopnjo samomorilnosti.

3. 2. 3. Rezultati analize

Najprej sem želela ugotoviti, kako se je stopnja rodnosti in samomorilnosti v opazovanih obdobjih, v treh desetletjih, ki jih zamejujeta letnici 1971 in 2001, spreminjala na ravni celotne Slovenije.

Izračunane stopnje splošne rodnosti na ravni celotne Slovenije, ki smo jih izračunali na podlagi podatkov SURS-a o številu žensk v rodni dobi in številu živorojenih otrok v posameznih letih, kažejo, da se je stopnja splošne rodnosti skozi analizirana obdobja konstantno zmanjševala, kar pomeni, da se je v zadnjih tridesetih letih v slovenskem prostoru zmanjševalo število rojstev. Leta 1971 je stopnja splošne rodnosti za celotno Slovenijo znašala 62,6‰, leta 1981 pa se je zmanjšala na 61,3‰. Mejniki predstavljata leto 1991, ko zasledimo še bolj opazen padec rodnosti, v primerjavi s prejšnjimi obdobji, in sicer je stopnja splošne rodnosti znašala samo še 42,1‰. V letu 2001 pa je še nadalje padla na 35,4‰.

Koeficienti samomorilnosti ne kažejo na upadanje števila samomorov. Nasprotno, podatki o številu samomorov iz Registra samomorov kažejo celo na rahel porast koeficienta samomora. Ta je leta 1971 znašal 28,1,³⁴ leta 1981 se je zvišal na 32,3, leta 1991 je bil 33,5, leta 2001 pa je na podlagi sicer nepopolnih podatkov³⁵ znašal 24,2 na 100.000 prebivalcev.

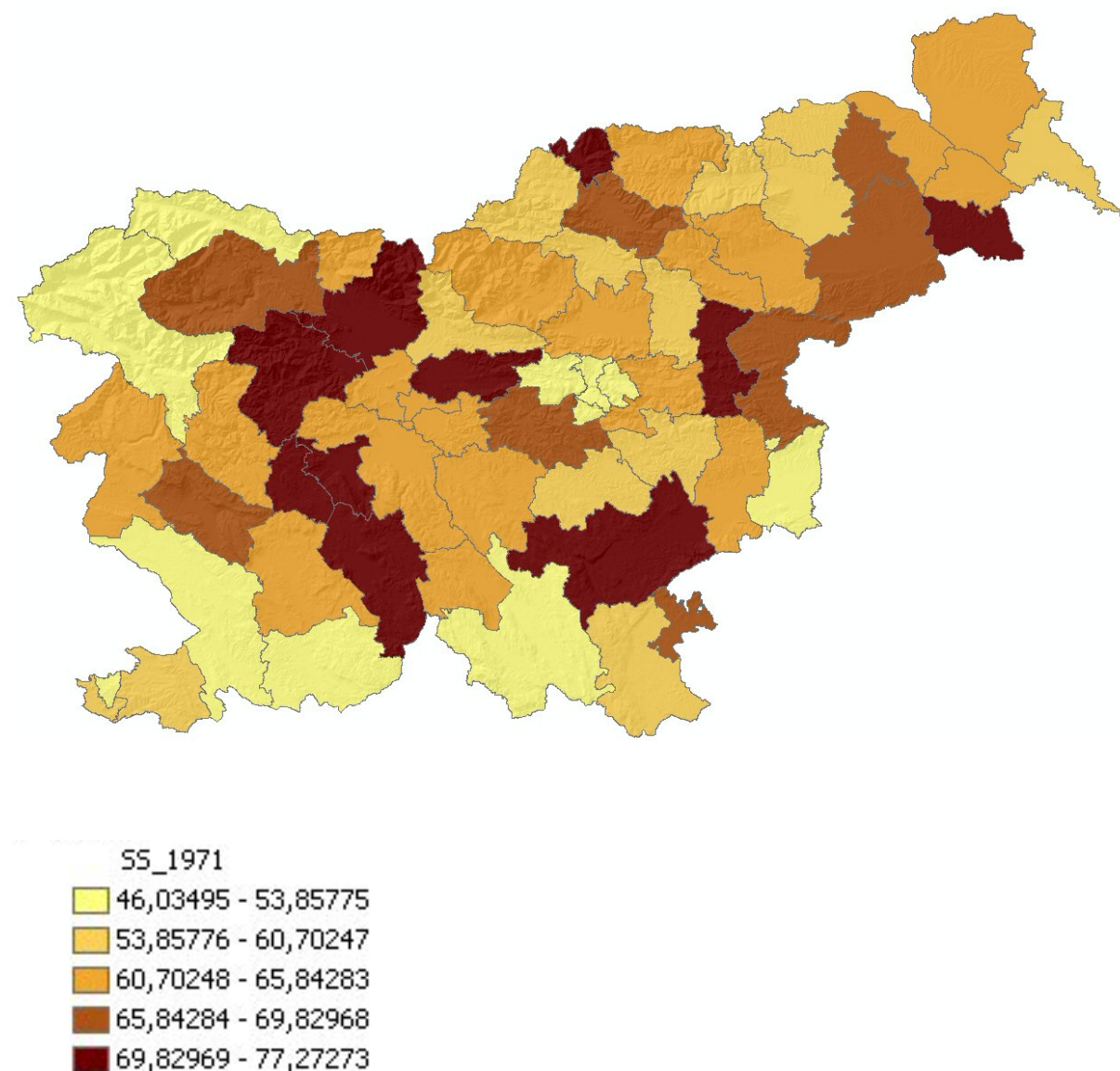
³⁴ Pri koeficientu samomora vedno govorimo o številu samomorov na 100.000 prebivalcev.

³⁵ Če upoštevamo, da je bilo v analizo vključenih približno tri četrtine samomorov, ki so se zgodili v letu 2001, lahko sklenemo, da se koeficient samomorov v primerjavi s poprejšnjimi leti ni bistveno spremenil.

Z analizo podatkov po upravnih enotah³⁶ v vseh analiziranih obdobjih lahko izpostavimo naslednja območja oziroma upravne enote, kjer sta stopnja splošne rodnosti in/ali samomorilnosti izrazito visoki ali nizki.

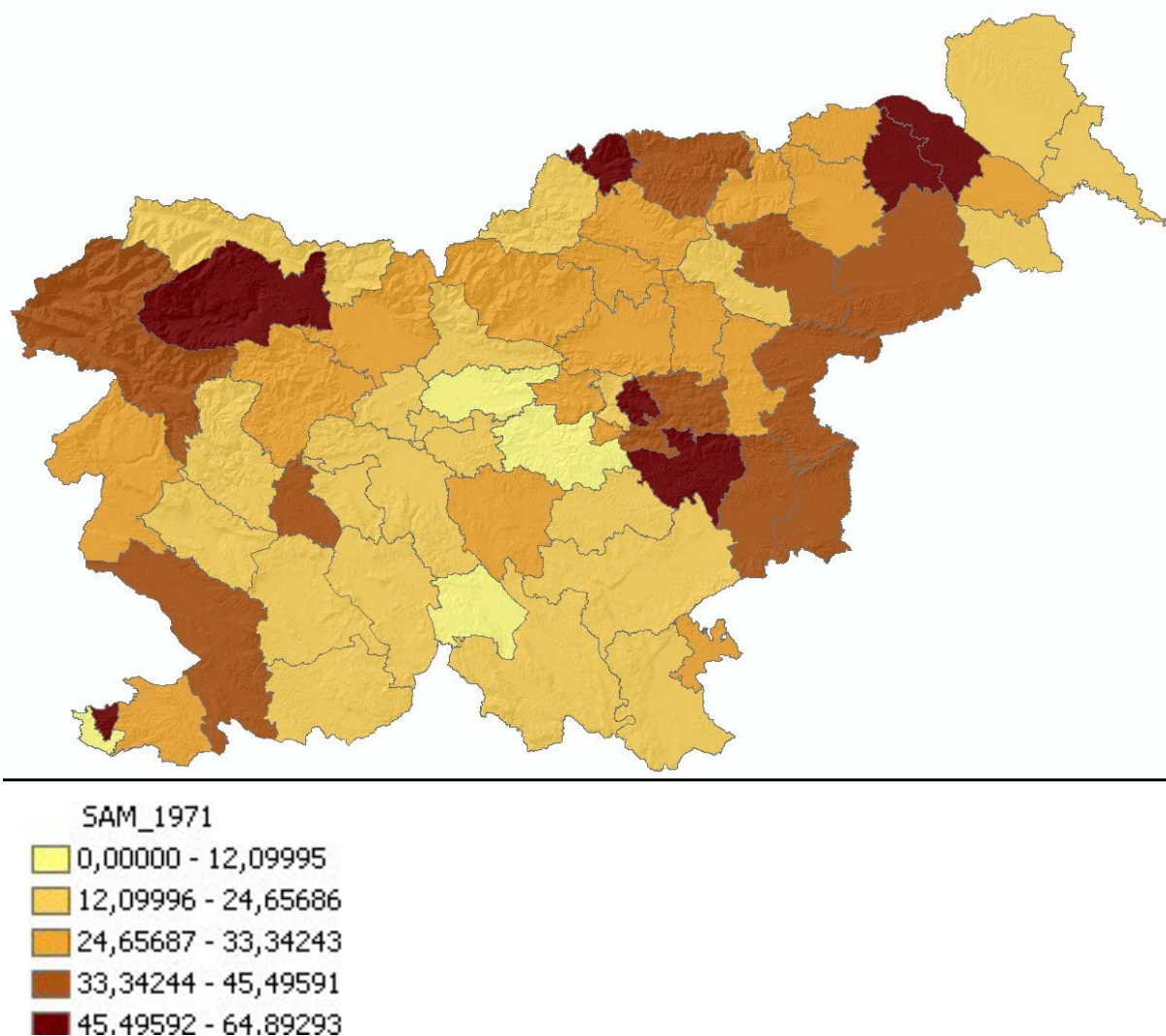
LETO 1971

Slika 3.2.3.1. PRIKAZ STOPENJ SPLOŠNE RODNOSTI PO POSAMEZNIH UPRAVNIH ENOTAH ZA LETO 1971

³⁶ Gre za upravne enote, ki so bile uvrščene v prvo skupino, kjer so vrednosti najnižje ter upravne enote, ki pripadajo zadnji skupini, torej tiste, kjer je stopnja splošne rodnosti najvišja.

Slika 3.2.3.2. PRIKAZ KOEFICIENTOV SAMOMORILNOSTI PO POSAMEZNIH UPRAVNIH ENOTAH ZA LETO 1971

Upravne enote, kjer je stopnja splošne rodnosti v letu 1971 najmanjša, so: Hrastnik (46,0‰), Trbovlje (47,9‰), Kočevje (48,1‰), Ilirska Bistrica (48,8‰), Izola (50,7‰), Tolmin (51,4‰), Brežice (51,6‰), Zagorje ob Savi (52,7‰), Sežana (53,4‰) in Jesenice (53,9‰).

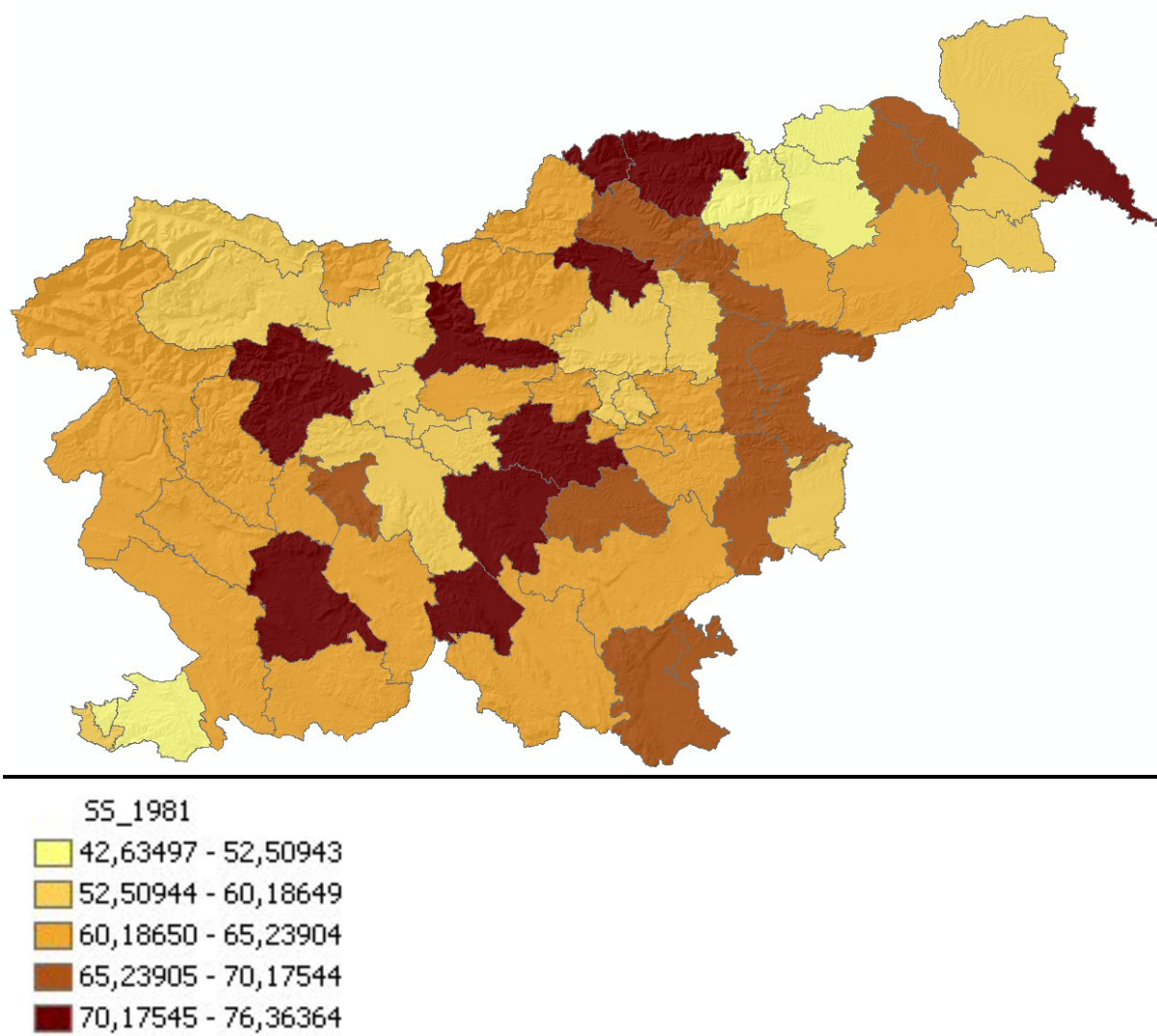
V letu 1971 najnižji koeficient samomorov beležijo upravne enote Ribnica (ni zabeleženih samomorov), Piran (8,0), Domžale (9,4) in Litija (12,1).

Upravne enote, kjer so zabeležili najvišjo stopnjo splošne rodnosti so: Logatec (77,3‰), Domžale (74,4‰), Šentjur pri Celju (73,5‰), Dravograd (72,7‰), Kranj (71,9‰), Novo mesto (71,8‰), Vrhnika (71,3‰), Škofja Loka (70,9‰), Cerknica (70,9‰) in

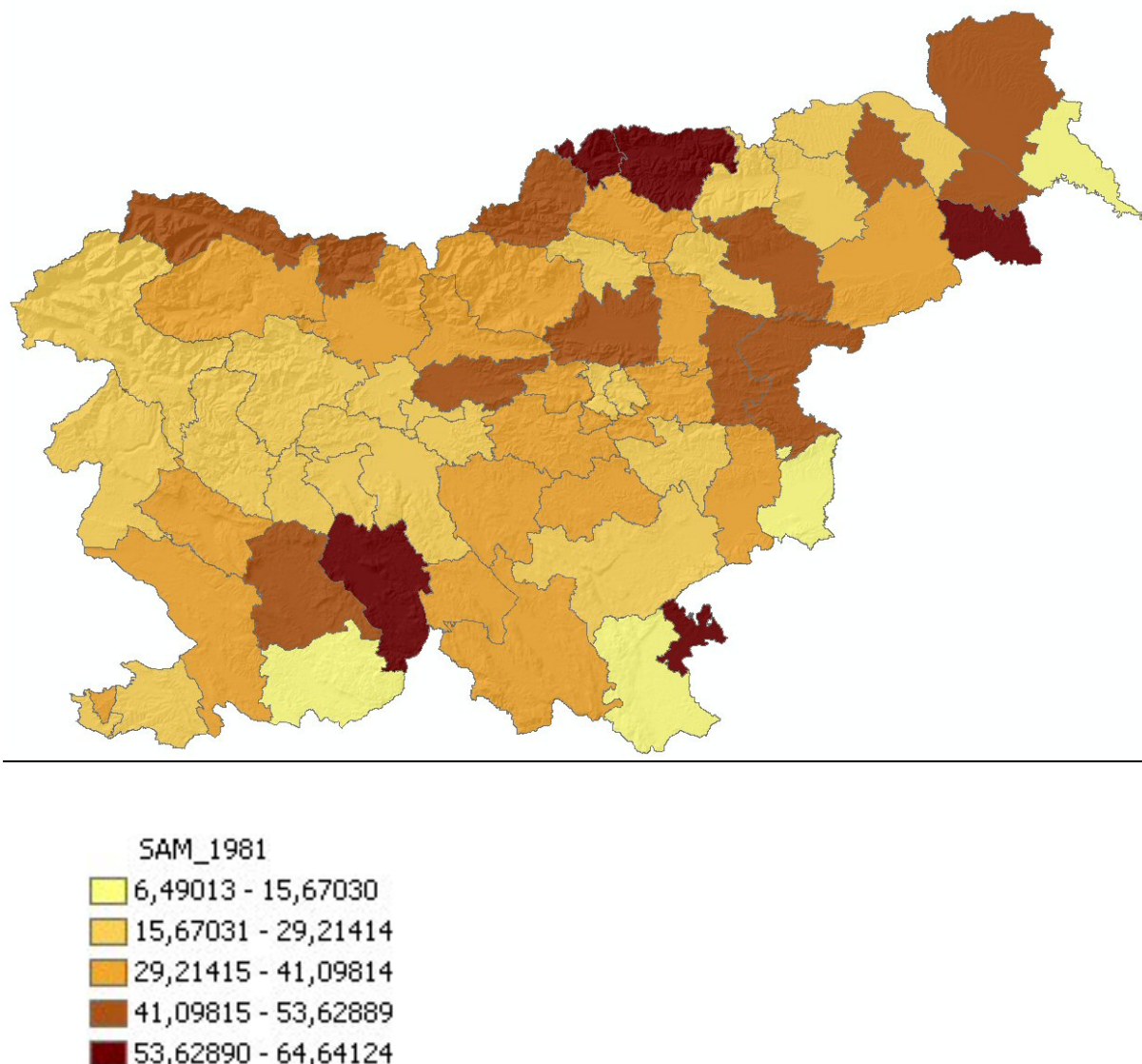
Ormož (70,6‰), najvišji koeficient samomorov pa so izkazale upravne enote Dravograd (64,9), Sevnica (63,6), Radovljica (55,4), Hrastnik (53,5), Gornja Radgona (49,9), Izola (48,4) in Lenart (47,4).

LETO 1981

Slika 3.2.3.3. PRIKAZ STOPENJ SPLOŠNE RODNOSTI PO POSAMEZNIH UPRAVNIH ENOTAH ZA LETO 1981

Slika 3.2.3.4 – PRIKAZ KOEFICIENTOV SAMOMORILNOSTI PO POSAMEZNIH UPRAVNIH ENOTAH ZA LETO 1981

V letu 1981 je bila stopnja splošne rodnosti najnižja v Kopru (42,6‰), Mariboru (51,2‰) in Izoli (52,5‰).

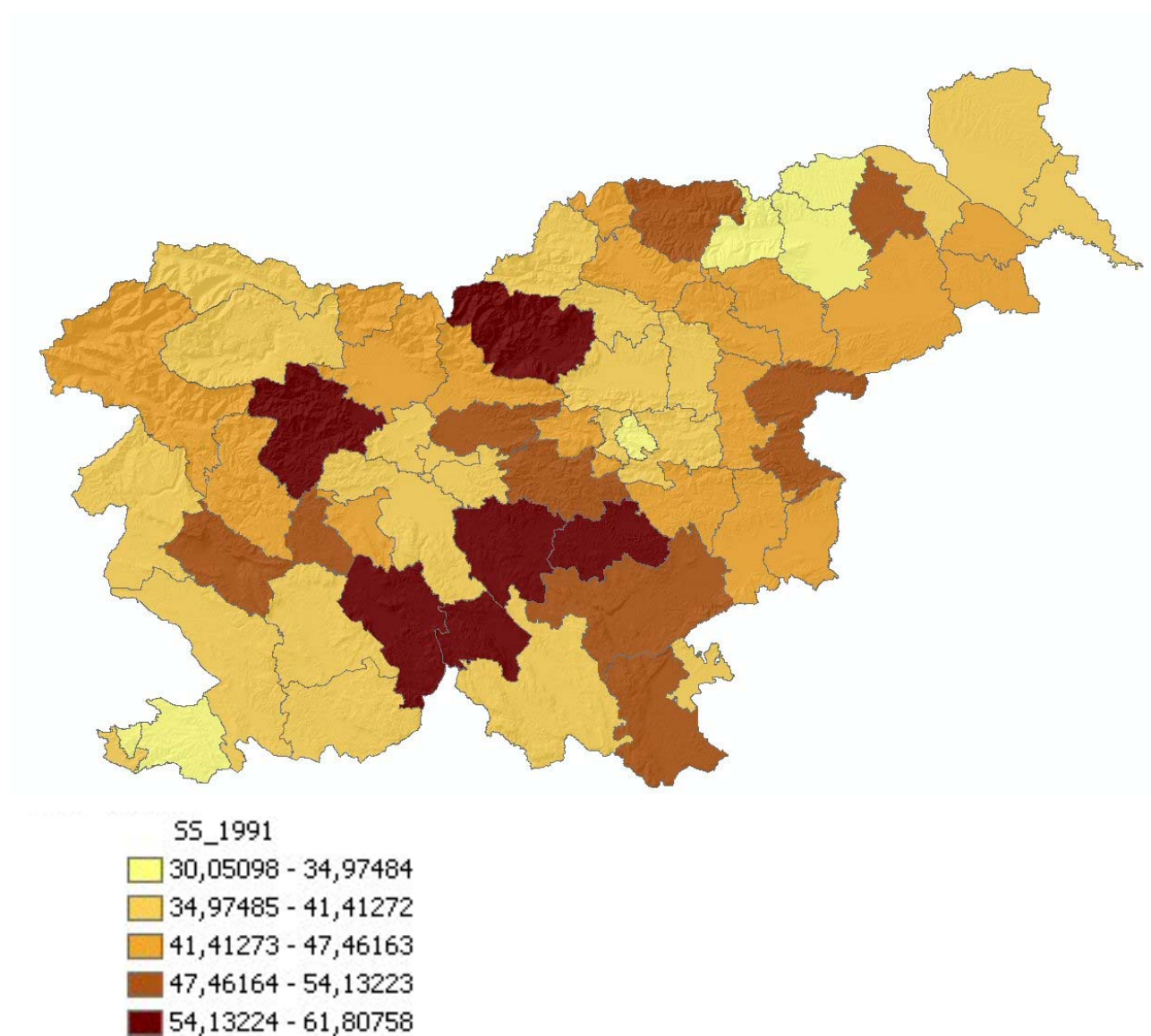
Koeficient samomorov je bil najnižji v Ilirski Bistrici (6,5), Lendavi (11,0), Črnomlju (11,4) in Brežicah (15,7).

Najvišjo stopnjo splošne rodnosti so imele naslednje upravne enote: Ribnica (76,4‰), Litija (74,2‰), Grosuplje (73,7‰), Postojna (73,5‰), Radlje ob Dravi (73,3‰), Kamnik (73,1‰), Dravograd (72,9‰), Škofja Loka (72,6‰), Velenje (72,4‰) in

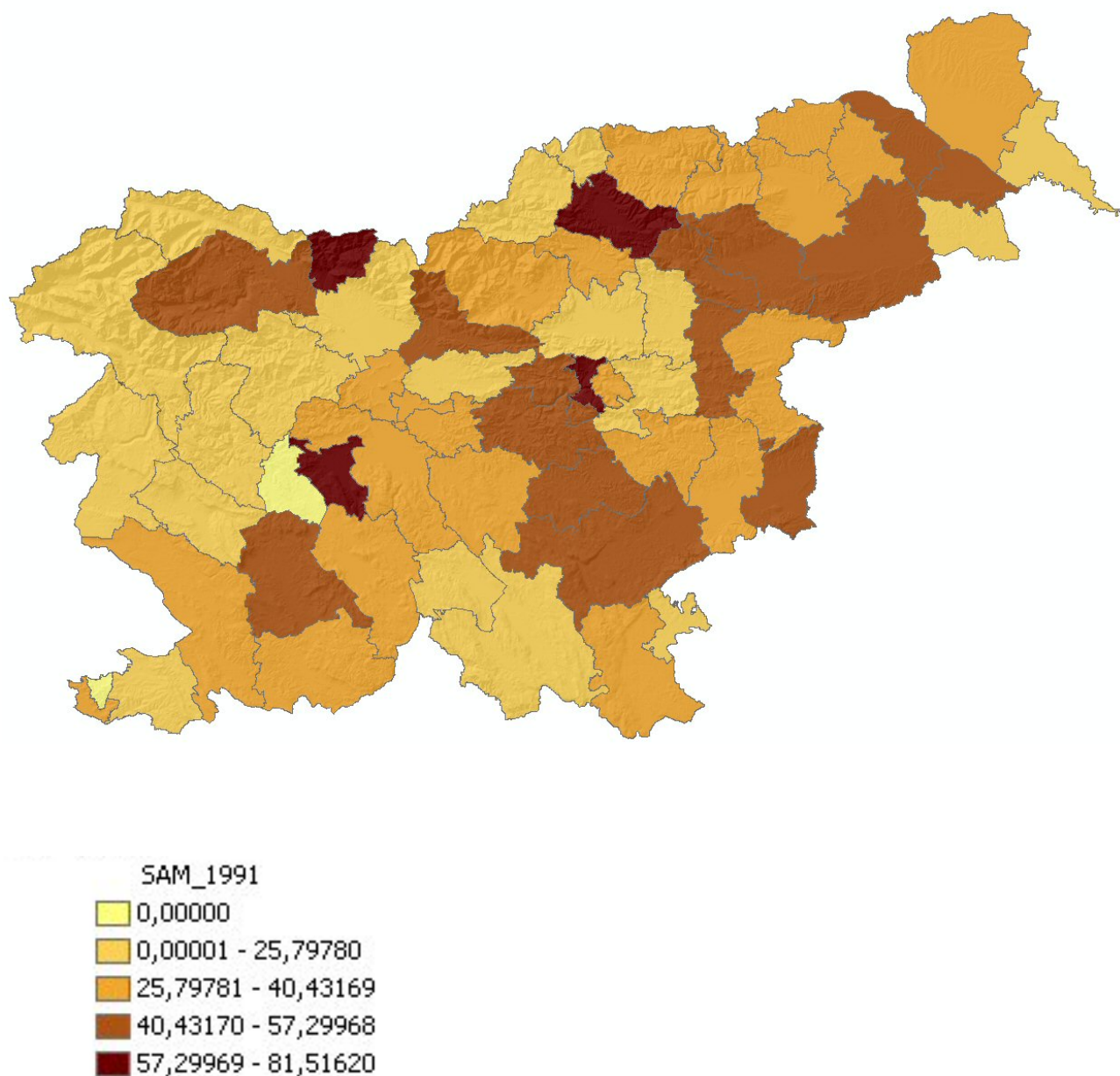
Lendava (72,1‰), največ samomorov na 100.000 prebivalcev pa je bilo zabeleženih v Radljah ob Dravi (koeficient 64,6), Dravogradu (62,1), Cerknici (61,1), Ormožu (60,6) in Metliki (60,3).

LETO 1991

Slika 3.2.3.5. PRIKAZ STOPENJ SPLOŠNE RODNOSTI PO POSAMEZNIH UPRAVNIH ENOTAH ZA LETO 1991

Slika 3.2.3.6. - PRIKAZ KOEFICIENTOV SAMOMORILNOSTI PO POSAMEZNIH UPRAVNIH ENOTAH ZA LETO 1991

Leta 1991 je bila stopnja splošne rodnosti najnižja v Izoli (30,1‰), Hrastniku (32,5‰), Mariboru (33,8‰) in Kopru (35,0‰).

V letu 1991 sta v prvo skupino, kjer je koeficient samomora najnižji, uvrščeni upravni enoti Logatec in Izola, kjer niso zabeležili samomorov. Nizek koeficient samomorilnosti je značilen še za Ribnico (15,6), Laško (15,7), Koper (17,2), Idrijo (17,4), Ajdovščino

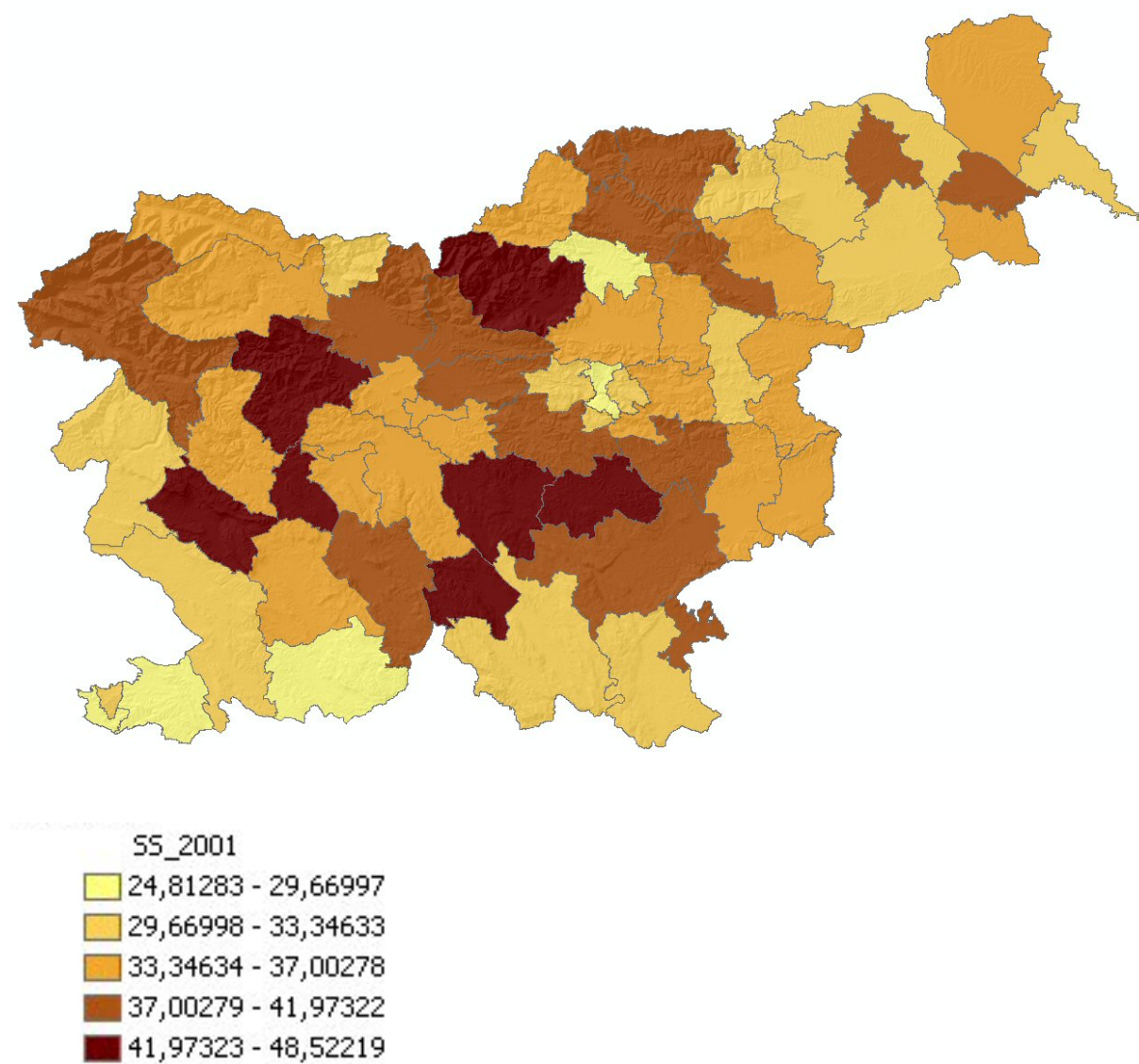
(17,6), Lendavo (18,9), Tolmin (19,0), Kranj (19,0), Kočevje (21,0), Celje (21,3), Jesenice (21,5), Novo Gorico (21,7), Domžale (22,1), Ormož (22,6), Dravograd (23,3), Metliko (24,3), Žalec (25,1), Ravne na Koroškem (25,3) in Škofjo Loko (25,8).

Najvišja stopnja splošne rodnosti se pojavlja v Cerknici (61,8‰), Trebnjem (61,2‰), Grosupljem (59,4‰), Ribnici (58,8‰), Mozirju (56,4‰) in Škofji Loki (55,0‰).

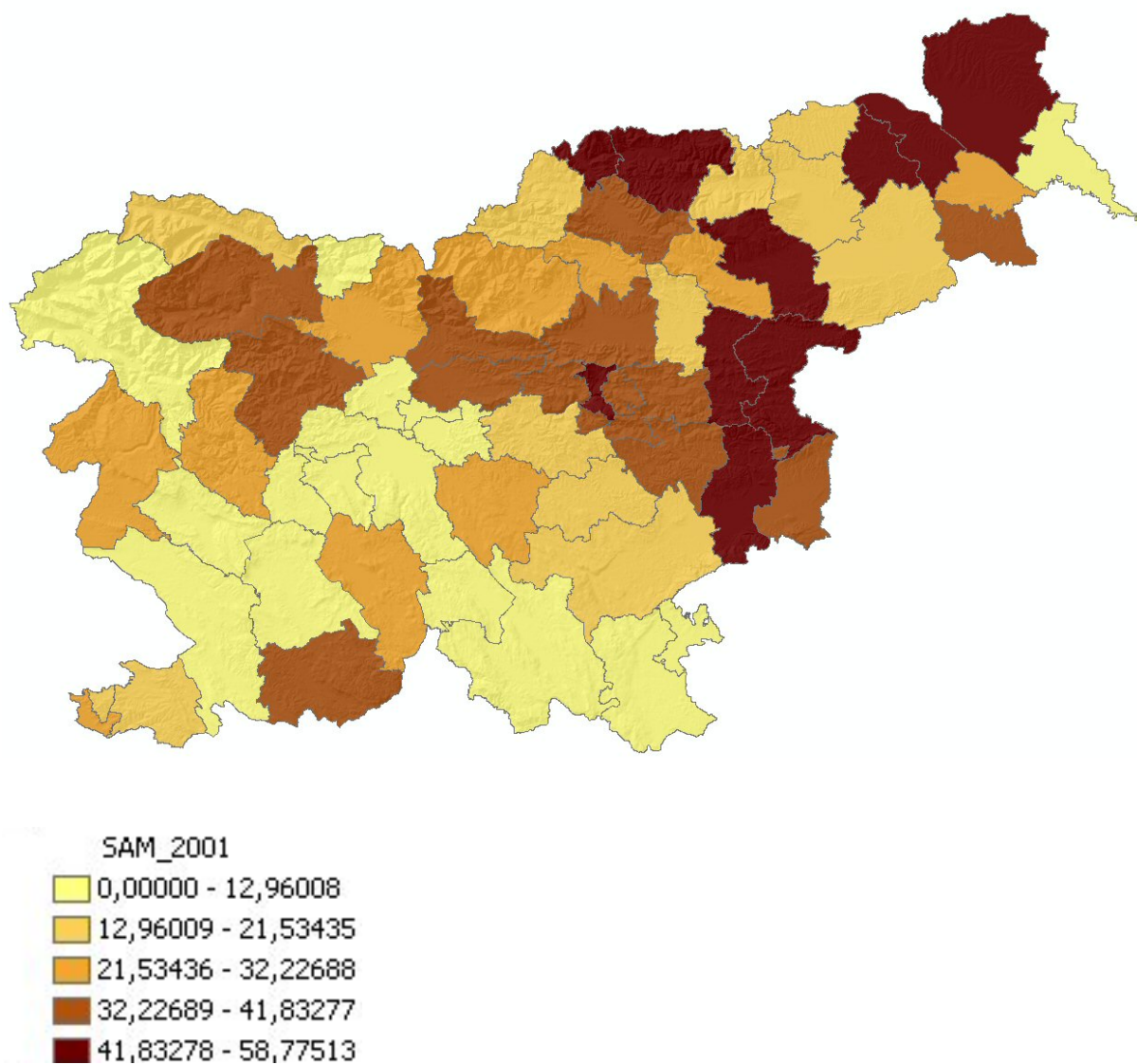
Najvišji koeficient samomorov so zabeležili na Vrhniki (81,5), v Trziču (72,7), Trbovljah (67,1) in v Slovenj Gradcu (61,7).

LETO 2001

Slika 3.2.3.7. PRIKAZ STOPENJ SPLOŠNE RODNOSTI PO POSAMEZNIH UPRAVNIH ENOTAH ZA LETO 2001

Slika 3.2.3.8. – PRIKAZ KOEFICIENTOV SAMOMORILNOSTI PO POSAMEZNIH UPRAVNIH ENOTAH ZA LETO 2001

V letu 2001 se v skupino z najnižjo stopnjo splošne rodnosti uvrščajo Piran (24,8‰), Trbovlje (27,9‰), Koper (28,0‰), Ilirska Bistrica (28,8‰) in Velenje (29,7‰).

V letu 2001 je bilo najmanj samomorov na 100.000 prebivalcev v Kočevju in Ribnici (ni bilo prijavljenih samomorov), na Vrhniki (4,7), Tolminu (4,9), Tržiču (6,6), Sežani (8,5), Logatcu (9,0), Ljubljani (9,5), Postojni (9,7), Črnomlju (10,7), Lendavi (12,0), Metliki (12,1) in Ajdovščini (13,0).

Najvišjo stopnjo splošne rodnosti so imele upravne enote Škofja Loka (48,5‰), Grosuplje (47,3‰), Logatec (46,6‰), Mozirje (45,2‰), Trebnje (45,0‰), Ribnica (43,3‰) in Ajdovščina (43,1‰).

Najvišji koeficienti samomorilnosti na 100.000 prebivalcev pa so zabeleženi v Radljah ob Dravi (58,8), Šentjurju pri Celju (56,3), Gornji Radgoni (53,2), Šmarju pri Jelšah (47,4), Krškem (46,6), Dravogradu (45,8), Lenartu (44,5), Slovenski Bistrici (44,2), Murski Soboti (43,5) in Trbovljah (43,3).

Na podlagi izračunanih koeficientov rodnosti je prvi sklep ta, da v Sloveniji za analizirana obdobja ni mogoče identificirati značilnih območij oziroma regij, kjer je rodnost (stopnja splošne rodnosti) nadpovprečno visoka ali nizka. Posebej visoko stopnjo splošne rodnosti v analiziranih letih izkazujejo upravne enote Škofja Loka, Ribnica, Grosuplje in Mozirje. Nizke stopnje splošne rodnosti v analiziranih letih pa so posebej značilne za Koper, Izolo in Maribor. Velja pa poudariti, da gre le za izsek štirih posamičnih let v časovnem obdobju, ki nam ne pojasni avtomatično smeri trenda v desetletju.

Samomorilnost je regionalno bolj enakomerno razporejena, saj je koeficient praviloma najvišji na severovzhodu Slovenije; kot regiji z na splošno nadpovprečno visokim koeficientom samomorov velja izpostaviti še dolenjsko in gorenjsko regijo. V zadnjem desetletju je iz zemljevidov možno razbrati zmanjševanje koeficienta samomorov v primorski regiji.

Omenjeni rezultati nam podajajo splošen pregled regionalne razporeditve rodnosti in samomorilnosti po omenjenih letih. Z namenom natančnejše statistične analize dinamike rodnostnega in samomorilnega vedenja sem uporabila metodo razvrščanja v skupine. Na ta način sem vrednosti razvrstila v skupine in na tej podlagi preverjala morebiten obstoj povezave med obema pojavoma. Pri tem prva skupina vedno predstavlja enote z nizko rodnostjo/samomorilnostjo, zadnja skupina pa enote z visokimi vrednostmi.

LETO 1971

Za leto 1971 so vrednosti razvrščene v tri skupine: nizka/srednja/visoka rodnost/samomorilnost. Med triindvajsetimi enotami z nizkim koeficientom samomorov, jih je pet (21,7%) takih, ki so hkrati uvrščene v skupino z nizko rodnošjo (Ilirska Bistrica, Jesenice, Kočevje, Lendava, Trbovlje), dvanajst (52,2%) jih spada v skupino s srednjo rodnošjo (Črnomelj, Idrija, Kamnik, Litija, Ljubljana, Murska Sobota, Piran, Postojna, Ravne na Koroškem, Ribnica, Slovenske Konjice in Trebnje), šest (26,1%) pa se jih uvršča v skupino z visoko rodnošjo (Ajdovščina, Cerknica, Domžale, Novo mesto, Ormož in Vrhnika).

V skupini s srednje visokimi koeficienti samomorilnosti, ki obsega petindvajset enot, je pet enot (20,0%), ki imajo hkrati nizko rodnošjo (Brežice, Celje, Sežana, Tolmin, Zagorje ob Savi), dvanajst enot (48,0%) s srednje visoko rodnošjo (Grosuplje, Koper, Laško, Ljutomer, Maribor, Mozirje, Nova Gorica, Radlje ob Dravi, Slovenska Bistrica, Tržič, Velenje, Žalec) in osem enot (32,0%) z visoko rodnošjo (Kranj, Logatec, Metlika, Ptuj, Slovenj Gradec, Šentjur pri Celju, Škofja Loka, Šmarje pri Jelšah).

V skupini z visoko samomorilnošjo (skupaj osem enot) sta dve enoti (25,0%) z nizko rodnošjo (Hrastnik, Izola), štiri enote (50,0%) s srednje visoko rodnošjo (Gornja Radgona, Krško, Radovljica, Sevnica) in dve enoti (25,0%) z visoko rodnošjo (Dravograd, Lenart). Povezava med stopnjami rodnošji in stopnjami samomorilnosti v letu 1971 ni statistično značilna ($p=0,990$).

LETO 1981

V letu 1981 so vrednosti rodnošji in samomorilnosti prav tako razvrščene v tri skupine (nizka/srednja/visoka rodnošjo oziroma samomorilnošjo). Med triindvajsetimi enotami z nizkim koeficientom samomorov, jih je šest (26,1%) uvrščenih tudi v skupino z nizko rodnošjo (Brežice, Hrastnik, Koper, Maribor, Piran, Trbovlje), štirinajst (60,9%) jih spada v skupino s srednjo rodnošjo (Črnomelj, Gornja Radgona, Idrija, Ilirska Bistrica, Ljubljana, Logatec, Nova Gorica, Novo mesto, Sevnica, Slovenj Gradec, Slovenske Konjice, Tolmin, Vrhnika, Zagorje ob Savi), tri (13,0%) pa v skupino z visoko

rodnostjo (Lendava, Škofja Loka, Velenje).

V skupini s srednje visokimi koeficienti samomorilnosti, v kateri je trinajst enot, sta dve enoti (15,4%), ki imata hkrati nizko rodnost (Celje, Radovljica), sedem enot (53,8%) s srednjo visoko rodnostjo (Ajdovščina, Kočevje, Kranj, Krško, Laško, Mozirje, Sežana) in štiri enote (30,8%) z visoko rodnostjo (Grosuplje, Kamnik, Litija, Ribnica).

V skupini z visoko samomorilnostjo, ki obsega dvajset enot, so štiri enote (20,0%) z nizko rodnostjo (Izola, Jesenice, Ljutomer, Ormož), trinajst enot (65,0%), ki imajo srednje visoko rodnost (Cerknica, Domžale, Lenart, Metlika, Murska Sobota, Ptuj, Ravne na Koroškem, Slovenska Bistrica, Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Trebnje, Tržič in Žalec) in tri enote (15,0%) z visoko rodnostjo (Dravograd, Postojna, Radlje ob Dravi). Povezava med rodnostjo in samomorilnostjo v letu 1981 prav tako ni statistično značilna ($p=0,692$).

LETO 1991

Vrednosti so spet razvrščene v tri skupine (nizka/srednja/visoka rodnost/samomorilnost). Med enaindvajsetimi enotami z nizkim koeficientom samomorov, jih je kar enajst (52,4%) takih, ki so hkrati uvrščene v skupino z nizko rodnostjo (Celje, Izola, Jesenice, Kočevje, Koper, Laško, Lendava, Metlika, Nova Gorica, Ravne na Koroškem, Žalec), sedem (33,3%), jih spada v skupino s srednjo rodnostjo (Ajdovščina, Domžale, Dravograd, Idrija, Kranj, Ormož, Tolmin) tri (14,3%) pa v skupino z visoko rodnostjo (Logatec, Ribnica, Škofja Loka).

V skupini s srednje visokimi koeficienti samomorov, v kateri je dvajset enot, je deset enot (50,0%), ki imajo hkrati nizko rodnost (Hrastnik, Ilirska Bistrica, Ljubljana, Maribor, Murska Sobota, Piran, Postojna, Radovljica, Sežana, Velenje) sedem enot (35,0%) s srednjo visoko rodnostjo (Črnomelj, Krško, Lenart, Radlje ob Dravi, Sevnica, Šmarje pri Jelšah) in tri enote (15,0%) z visoko rodnostjo (Cerknica, Grosuplje, Murska Sobota).

V skupini z visoko samomorilnostjo (skupaj petnajst enot) sta dve enoti (13,3%) z nizko rodnošjo (Gornja Radgona, Trbovlje), dvanajst enot (80,0%) s srednje visoko rodnošjo (Brežice, Kamnik, Litija, Ljutomer, Novo mesto, Ptuj, Slovenj Gradec, Slovenska Bistrica, Šentjur pri Celju, Tržič, Vrhnika, Zagorje ob Savi) in ena enota (6,7%) z visoko rodnošjo (Trebnoje).

Povezava med rodnošjo in samomorilnostjo tudi v letu 1981 ni statistično značilna ($p=0,052$).

LETO 2001

Vrednosti stopenj splošne rodnošti so razvrščene v tri skupine (nizka/srednja/visoka rodnoš), vrednosti za samomor pa v štiri skupine (od nizke do visoke stopnje). Med štirinajstimi enotami z nizko stopnjo samomorov, jih je šest (42,9%) takih, ki so hkrati uvrščene v skupino z nizko rodnošjo (Črnomelj, Izola, Kočevje, Lendava, Sežana, Tržič), sedem (50,0%), jih spada v skupino s srednjo rodnošjo (Ajdovščina, Ljubljana, Metlika, Postojna, Ribnica, Tolmin, Vrhnika), ena (7,1%) pa v skupino z visoko rodnošjo (Logatec).

V drugi skupini upravnih enot, v kateri je štirinajst enot, je pet enot (35,7%) z nizko rodnošjo (Koper, Maribor, Nova Gorica, Ptuj, Velenje), sedem enot (50,0%) s srednje visoko rodnošjo (Celje, Cerknica, Jesenice, Kranj, Litija, Novo mesto, Ravne na Koroškem) in dve enoti (14,3%) z visoko rodnošjo (Grosuplje, Trebnoje).

V tretji skupini s petnajstimi enotami so tri enote (20,0%) z nizko stopnjo rodnošti (Hrastnik, Ilirska Bistrica, Piran) enajst enot (73,3%) s srednje visoko rodnošjo (Brežice, Domžale, Idrija, Kamnik, Laško, Ljutomer, Ormož, Sevnica, Slovenj Gradec, Slovenske Konjice, Žalec) in ena enota (6,7%) z visoko rodnošjo (Mozirje).

V skupini z visoko samomorilnostjo, ki obsega trinajst enot, so štiri enote (30,8%) z nizko rodnošjo (Gornja Radgona, Šentjur pri Celju, Trbovlje, Zagorje ob Savi), osem enot (61,5%) s srednje visoko rodnošjo (Dravograd, Krško, Lenart, Murska Sobota, Radlje ob Dravi, Radovljica, Slovenska Bistrica in Šmarje pri Jelšah) in ena enota

(7,7%) z visoko rodnostjo (Škofja Loka). Povezava med rodnostjo in samomorilnostjo ni statistično značilna ($p=0,836$).

Za vsa analizirana obdobja torej velja, da povezava med stopnjami rodnosti in samomorilnosti ni statistično značilna, kar pomeni, da hipoteze o prekrivanju območij z nizko rodnostjo in visoko samomorilnostjo, kot jo je predpostavila modernizacijska paradigma, na ravni upravnih enot za slovenski prostor v letih 1971, 1981, 1991 in 2001 ne morem potrditi.

Kljub temu sem želela ugotoviti, v katerih upravnih enotah so za posamezna leta značilne posebej nizke/visoke stopnje rodnosti in samomorilnosti.³⁷ Pregledala sem razvrstitev upravnih enot v skupine glede na stopnjo rodnosti in samomorilnosti in skušala ugotoviti, v katerih upravnih enotah se v analiziranih obdobjih pojavlja prekrivanje nizke/visoke rodnosti in samomorilnosti. Podatki kažejo naslednje:

Prva upravna enota, kjer v vseh analiziranih letih opazimo prekrivanje stopenj, je Izola. V letu 1971 in 1981 je bila Izola razvrščena v skupino z nizko stopnjo rodnosti in visoko stopnjo samomorilnosti. V naslednjih dveh analiziranih obdobjih pa zasledimo spremembo v stopnjah samomorilnosti. V letih 1991 in 2001 so v tej upravni enoti namreč zabeležili nizko stopnjo rodnosti in nizko stopnjo samomorilnosti.

Nasprotno dinamiko rodnosti in samomorilnosti zasledimo v Trbovljah. Tam so leta 1971 kot tudi leta 1981 zabeležili nizko rodnost in nizko samomorilnost. V letih 1991 in 2001 se dinamika samomora obrne: v teh dveh obdobjih govorimo o še vedno nizki rodnosti in hkrati visoki samomorilnosti.

Nadalje so nizke/visoke stopnje obeh pojavov v vseh analiziranih letih zabeležili tudi v Lendavi. Za to upravno enoto sta v letih 1971, 1991 in 2001 značilni nizka rodnost in hkrati nizka samomorilnost, v letu 1981 pa so v Lendavi zabeležili visoko stopnjo rodnosti ob nizki stopnji samomorilnosti.

³⁷ Ko v nadaljevanju govorim o nizki/visoki rodnosti in samomorilnosti, se nanašam na razvrstitev upravnih enot na podlagi metode razvrščanja v skupine, v skupine z nizko, srednjo in visoko rodnostjo.

V Kočevju so v letih 1971, 1981 in 2001 (vrednosti za leto 1981 ne izstopajo) zabeležili nizko samomorilnost kot tudi nizko rodnost. Nizka rodnost in nizka samomorilnost je značilna tudi za upravno enoto Jesenice v letih 1971 in 1991. V letu 1981 pa je za to upravno enoto značilna visoka samomorilnost in nizka rodnost (leto 2001 po vrednostih ne izstopa). Na območju upravne enote Škofja Loka so v letih 1981, 1991 in 2001 zabeležili visoke stopnje rodnosti. Samomorilnost v tej upravni enoti je bila nizka leta 1981 in 1991, visoka pa v letu 2001.

V nadaljevanju analiziram značilnosti upravnih enot, v katerih se je po posamičnih analiziranih letih pokazala nizka/visoka stopnja rodnosti oziroma samomorilnosti. Pri tem se osredotočam na nekatere uveljavljene »kazalnike modernizacije in urbanizacije« ter kazalnike prebivalstvene dinamike, ki so dostopni v državnih statistikah.

Zanimale so me družbeno-ekonomske značilnosti upravnih enot Izola, Jesenice, Kočevje, Lendava, Škofja Loka in Trbovlje in njihova prebivalstvena dinamika (razmerje med smrtnostjo in rodnostjo in migracijski tokovi). Na podlagi pregleda relevantne literature o rodnosti in samomorilnosti, posebej pa raziskav, ki so analizirale morebitno povezanost med obema pojavoma in pri tem ugotavljale tudi morebiten vpliv nekaterih »indikatorjev modernizacije«, »urbanizacije«, »deagrariacije« oziroma »razvitosti določene družbe« na dinamiko rodnosti in samomorilnosti ter na podlagi obstoječih podatkovnih statističnih virov ter njihove primerljivosti³⁸ in dostopnosti, sem v analizo vključila naslednje kazalnike:

- stopnjo naravnega prirasta (razlika med številom živorojenih in številom umrlih prebivalcev, izračunan na 1000 prebivalcev);
- delež kmečkega prebivalstva (popisni podatki za leta 1971, 1981 in 1991);³⁹
- delež prebivalstva v mestnih naseljih (popisni podatki);
- gostoto naseljenosti (število prebivalcev na km²) (popisni podatki);

³⁸ Primer neprimerljivih podatkov med posameznimi analiziranimi leti je na primer delež zaposlenih v kmetijstvu. Za kmetijstvo so namreč podatki prikazani ali skupaj s panogo gozdarstva in lova, ali skupaj z ribištvom, kar ne omogoča primerljivosti podatkov.

³⁹ Popisni podatki se nanašajo na 31. marec posameznega leta, drugi podatki oziroma koeficienti pa so izračunani na podlagi števila prebivalstva v posamezni upravni enoti na dan 31. junij posamičnega analiziranega leta.

- povprečno mesečno plačo na zaposleno osebo;⁴⁰
- stopnjo selitvenega prirasta (razlika med številom priseljenih in številom odseljenih prebivalcev, izračunan na 1000 prebivalcev).

Nizka stopnja naravnega prirasta naj bi bila ena izmed značilnosti t.i. modernih družb, ki kaže razmerje med dinamiko rodnosti in smrtnosti na posameznem območju. Delež prebivalstva v mestnih naseljih in delež kmečkega prebivalstva sta izbrana kot kazalnika »urbaniziranosti« posamezne upravne enote.⁴¹ Gostoto poselitve lahko nekoliko poenostavljeno prav tako gledamo kot pokazatelj »urbaniziranosti« upravne enote. Povprečno mesečno plačo sem izbrala kot kazalnik »družbeno-ekonomske razvitosti« posamezne upravne enote. Nenazadnje sem stopnjo selitvenega prirasta izbrala za prikaz dinamike migracij (odseljavanja in priseljavanja v posamezno upravno enoto), ki so poleg rodnosti in smrtnosti ena temeljnih sestavin prebivalstvene dinamike .

Podatke za leta 1971, 1981, 1991 in 2001 (oziroma 2002, ko gre za popisne podatke, saj je bil zadnji popis izveden leta 2002 in ne 2001, kot je bilo sprva predvideno), sem

⁴⁰ Podatki za leto 2001 so na voljo na ravni občin, ki so, razen v upravni enoti Kočevje, v kateri nekatera naselja občine Loški potok pripadajo občini Ribnica, primerljive in združljive z mejami upravnih enot. Zaradi te pomanjkljivosti rezultati in vrednosti kazalnikov za upravno enoto Kočevje za leto 2001 niso popolnoma natančni (z izjemo deleža prebivalstva v mestnih naseljih, ki je že bil prikazan na ravni upravnih enot). Vendarle, zaradi majhnosti občine Loški Potok rezultati v večji meri ne odstopajo od dejanskih vrednosti kazalnikov.

⁴¹ Definicija mestnih in nemestnih naselij se je v zadnjih treh desetletjih spreminjala. Ko je leta 1980 prenehal veljati zakon o okrajih (območjih) občin v SR Sloveniji, so bila mestna naselja izenačena z ostalimi naselji. Zaradi kontinuitete objavljanja statističnih podatkov je posebna delovna skupina izdelala nov seznam mestnih naselij v SR Sloveniji. Upoštevali so stari seznam do sedaj veljavnih mestnih naselij, vsa turistična središča, primestna naselja, ki so že mestna naselja, strnjenost povezave, itd. V SR Sloveniji je bilo tako leta 1981 dvesto triindvajset mestnih naselij, prej pa jih je bilo sto osemštirideset. 1. januarja 2003 je začela veljati nova statistična opredelitev naselij Republike Slovenije, zato vsaka uporaba tipologije pred tem datumom zahteva prilagoditev razvrstitve naselij glede na takrat veljavno upravno teritorialno razdelitev (Statistični letopis Republike Slovenije, 2003). Kljub temu se zdi, da je število prebivalcev v mestnih naseljih prav zaradi upoštevanja formalnih in funkcijskih meril (na primer število prebivalcev, število delovnih mest), ki določajo mestno oziroma nemestno naselje, eden izmed boljših kazalnikov »urbanizacije« določenega območja, ki jih imamo na voljo na ravni upravnih enot.

pridobila v podatkovnih zbirkah Statističnega urada Republike Slovenije. Posebej me je zanimalo naslednje:

- kako omenjeni kazalniki v določeni upravni enoti v posameznih letih odstopajo od državnega povprečja;
- kako so se izbrani kazalniki v posameznih upravnih enotah spreminjali v analiziranih letih;
- kakšne so vrednosti posameznih indikatorjev v določenih upravnih enotah glede na dinamiko rodnosti in samomorilnosti na teh območjih v posameznih analiziranih letih.

ORIS ZNAČILNOSTI POSAMEZNIH UPRAVNIH ENOT GLEDE NA VREDNOSTI IZBRANIH INDIKATORJEV

UPRAVNA ENOTA IZOLA

Kot že povedano, je bila Izola v letu 1971 in 1981 razvrščena v skupino upravnih enot z nizko stopnjo rodnosti in visoko stopnjo samomorilnosti. V naslednjih dveh analiziranih obdobjih pa zasledimo spremembo v stopnjah samomorilnosti. V letih 1991 in 2001 so v tej upravni enoti namreč zabeležili še vedno nizko stopnjo rodnosti in hkrati nizko stopnjo samomorilnosti. Stopnja naravnega prirasta v tej upravni enoti je v letu 1971 še pod državnim povprečjem (5,9), v letu 1981 se dvigne nad vrednost za celotno Slovenijo (6,8) in nato v letih 1991 in 2001 ponovno pade pod slovensko povprečje (0,3 in -2,1). Delež kmečkega prebivalstva v Izoli je v vseh treh letih, za katera so na voljo podatki, pod povprečjem za Slovenijo in se zmanjšuje od 6% v letu 1971, na 1,7% in 1,5% v letih 1981 in 1991. V skladu s tem so tudi deleži prebivalstva v mestnih naseljih. V Izoli je bil namreč delež prebivalstva v mestnih naseljih v vseh analiziranih letih nad državnim povprečjem. V letu 1971 je v takih naseljih živel 83,3% prebivalcev Izole, leta 1981 kar 90,1%, v letu 1991 se je ta vrednost spustila na 88,0%, v letu 2002 pa na 86,1%. Gostota poselitve v Izoli (število prebivalcev na km²) je v vseh analiziranih letih močno nad slovenskim povprečjem. Leta 1971 je v Izoli živel 369,7 prebivalcev na km², leta 1981 441,1, leta 1991 491,8, leta 2001 pa kar 510, kar kaže na precejšnje naraščanje gostote poselitve na tem območju v zadnjih treh desetletjih. Za Izolo je značilna najvišja gostota poselitve med vsemi analiziranimi upravnimi enotami. Z izjemo leta 1971, ko je bila stopnja selitvenega prirasta negativna (-3,6), je Izola v letih

1981, 1991 in 2001 območje izrazitejšega priseljevanja kot odseljevanja prebivalstva, saj je stopnja selitvenega prirasta vseskozi pozitivna in nad povprečjem za celotno Slovenijo. Povprečni mesečni dohodek v tej upravni enoti je v letih 1971 (1612 DIN) in 1981 (10686 DIN) nekoliko pod državnim povprečjem. Leta 1991 je mesečni dohodek že višji od povprečja za Slovenijo (10314 DIN), v letu 2001 pa ponovno pade pod povprečje za celotno Slovenijo (131251 SIT).

UPRAVNA ENOTA JESENICE

Za upravno enoto Jesenice sta v letih 1971 in 1991 značilni nizka rodnost in nizka samomorilnost. V letu 1981 so na Jesenicah zabeležili visoko samomorilnost in nizko rodnost.

Stopnja naravnega prirasta na Jesenicah je v letu 1971 pod povprečjem za Slovenijo (5,6), leta 1981 se dvigne nad slovensko povprečje (na 6,0). V letu 1991 je vrednost stopnje naravnega prirasta na ravni povprečja za celotno Slovenijo (1,1), v letu 2001 pa pade, kot tudi na ravni celotne Slovenije, na -1,2, kar je manj od slovenskega povprečja. Delež kmečkega prebivalstva na območju Jesenic je izjemno nizek, leta 1971 znaša 2%, leta 1981 le še 1,1%, leta 1991 pa se še nadalje zniža na 0,6% prebivalstva. Delež prebivalstva v mestnih naseljih na področju upravne enote Jesenice pa je v vseh analiziranih obdobjih nad slovenskim povprečjem. Zvišuje se v obdobju od leta 1971 do 1981 (iz 63,1% na 75,3%) in zmanjšuje v zadnjih dveh analiziranih letih (na območju Jesenic je 73,1% prebivalstva v letu 1991 in 67,4% v letu 2002, živelo v mestnih naseljih). Gostota poselitve v analiziranih obdobjih je pod slovenskim povprečjem. Leta 1971 je na Jesenicah živelo 73,5 ljudi na km², leta 1981 83,0, leta 1991 85,2, leta 2001 pa 83,9. Jesenice so bile v letih 1971 in 1991 območje pretežno odseljevanja prebivalstva, leta 1981 in 2001 pa so imele pozitivno stopnjo selitvenega prirasta. Povprečna mesečna plača na Jesenicah je v letu 1971 pod državnim povprečjem (1601 DIN), leta 1981 se dvigne nad državno povprečje (11730 DIN), leta 1991 pa pade močno pod državno povprečje (8904 DIN). Leta 2001 je dohodek pod povprečjem za Slovenijo v občini Jesenice in Žirovnica in nad povprečjem v občini Kranjska Gora.

UPRAVNA ENOTA KOČEVJE

V Kočevju so v letih 1971, 1981 in 2001 zabeležili nizko samomorilnost kot tudi nizko rodno. Stopnja naravnega prirasta v Kočevju je leta 1971 znašala 3,9 (pod povprečjem za Slovenijo), leta 1981 pa se je dvignila na 8,4, kar je več kot na ravni Slovenije. Leta 1991 je bila stopnja naravnega prirasta okoli slovenskega povprečja (1,0), leta 2001 pa, kot tudi v drugih upravnih enotah, tudi v Kočevju beležijo negativno stopnjo naravnega prirasta (-1,5). Kočevje ima v analiziranih letih manj kmečkega prebivalstva, kot je povprečje za celotno Slovenijo (14% leta 1971, 4,4% leta 1981 in 3,8% leta 1991). Število prebivalcev, ki na območju Kočevja živijo v mestnih naseljih, je v analiziranih letih tako nad povprečjem za celotno Slovenijo. Leta 1971 je v takih naseljih živel 43,2% prebivalcev te upravne enote, v letu 1981 se je delež zvišal na 54,8%. V letu 1991 je padel na 53,9 in se v letu 2002 ponovno povečal na 57,2% prebivalcev upravne enote Kočevje. Gostota poselitve v Kočevju je najnižja izmed vseh analiziranih upravnih enot in je hkrati močno pod slovenskim povprečjem (22,3 prebivalcev na km² v letu 1971, 23,7 v letu 1981, 24,2 v letu 1991 in 25,4 prebivalcev na km² v letu 2001). Stopnja selitvenega prirasta je bila negativna v letih 1971 in 1981 in pozitivna v letih 1991 in 2001. Povprečne mesečne plače v Kočevju so pod slovenskim povprečjem v letih 1971 in 1981 (1549 DIN in 10949 DIN) kot tudi v letu 1991 (9345 DIN). V vseh štirih občinah, ki so del upravne enote Kočevje (Kočevje, Osilnica, Kostel in Loški Potok) so povprečne mesečne plače pod povprečjem za celotno Slovenijo tudi v letu 2001.

UPRAVNA ENOTA LENDAVALA

Za to upravno enoto sta v letih 1971, 1991 in 2001 značilni nizka rodno in hkrati nizka samomorilnost, v letu 1981 pa visoka stopnja rodno ob nizki stopnji samomorilnosti. Stopnja naravnega prirasta je pozitivna v letih 1971 (2,0) in 1981 (4,1), vendar pod povprečjem za Slovenijo. V letu 1991 je, v nasprotju s še vedno pozitivno vrednostjo za celotno Slovenijo, že dosegla negativno vrednost (-3,3), leta 2001 pa se je še nadalje znižala in sicer na -4,9, kar je močno pod slovenskim povprečjem. Delež kmečkega prebivalstva v Lendavi je v vseh letih, za katera so na voljo podatki, močno nad slovenskim povprečjem. Kar 61% prebivalstva na območju upravne enote Lendava v letu 1971 je predstavljalo kmečko prebivalstvo, leta 1981 se ta delež opazno zmanjša na

27,3%, vendar ta vrednost še vedno močno presega državno povprečje. Enako velja tudi za delež kmečkega prebivalstva v letu 1991 (18,9). V skladu s takimi visokimi deleži kmečkega prebivalstva so tudi nizki deleži prebivalstva, ki živi v mestnih naseljih. Odstotek prebivalcev v mestnih naseljih je v Lendavi leta 1971 znašal le 11,2%, v letu 1981 se je odstotek zvišal na 16,8%, v letu 1991 na 17,5% in v letu 2002 na 20,9%. Kljub zviševanju deleža prebivalstva v mestnih naseljih je delež prebivalstva, ki živi v mestnih naseljih, še naprej močno pod državnim povprečjem. Zdi se, da je Lendava med vsemi analiziranimi upravnimi enotami najmanj »urbanizirana«. Leta 1971 je v Lendavi živelo 105,1 prebivalcev na km², leta 1981 104,3, leta 1991 še 102,1, leta 2001 pa le še 97,4, kar pomeni, da se je gostota poselitve skozi analizirana obdobja rahlo zmanjševala. Taka sprememba v gostoti poselitve je v nasprotju s trendom na ravni celotne Slovenije, ki kaže na porast gostote poselitve v zadnjih treh desetletjih. Sicer pa je gostota poselitve v Lendavi v vseh analiziranih letih nad povprečjem za celotno Slovenijo. Lendava je bila v vseh analiziranih letih, razen v letu 1991, območje izseljevanja, saj je bila stopnja selitvenega prirasta negativna. Povprečni mesečni dohodek je bil v letih 1971 (1414 DIN) in 1981 (9758 DIN), pod povprečjem za celotno Slovenijo, leta 1991 pa je bila njegova vrednost malo nad povprečno vrednostjo v Sloveniji (10 398 DIN). V letu 2001 je bila povprečna mesečna plača v vseh občinah na področju upravne enote (Črešnovci, Kobilje, Odranci, Lendava, Turnišče, Velika Polana), razen v Dobrovniku, pod slovenskim povprečjem.

UPRAVNA ENOTA ŠKOFJA LOKA

Na območju upravne enote Škofja Loka so v letih 1981, 1991 in 2001 zabeležili visoke stopnje rodnosti. Samomorilnost je bila nizka leta 1981 in 1991, visoka pa leta 2001. Stopnja naravnega prirasta v upravni enoti Škofja Loka je vseskozi visoka in je precej nad povprečjem za celotno Slovenijo. Leta 1971 je znašala 8,4, leta 1981 se je dvignila celo na 10,1, leta 1991 pa je, kot je značilno celotno Slovenijo, močno padla na 5,8. Leta 2001 je ostala na precej visoki ravni (4,1). Delež kmečkega prebivalstva v Škofja Loki je bil leta 1971 15%, leta 1981 je padel na 7,6%, v letu 1991 pa je znašal 6,9% in bil vseskozi pod slovenskim povprečjem. Delež prebivalstva v mestnih naseljih na območju te upravne enote se je v analiziranih obdobjih zelo spreminjal. Leta 1971 je znašal le 24,3%, kar je precej pod slovenskim povprečjem, leta 1981 pa se je močno povečal in sicer kar na 49,0% prebivalstva Škofje Loke, kar je bilo že rahlo nad

povprečjem za Slovenijo. V letu 1991 je znašal ta delež 58,1% prebivalstva, v letu 2002 pa je padel na 51,1% prebivalstva, kar je prav tako nad povprečno vrednostjo za celotno Slovenijo. Gostota prebivalstva v Škofja Loka je bila vseskozi rahlo pod povprečjem za celotno Slovenijo in znaša 60,3 prebivalcev na km² v letu 1971, 68,9 v letu 1981, 74,8 v letu 1991 in 79,3 prebivalcev na km² v letu 2001. Škofja Loka je bila tako kot celotna Slovenija območje priseljevanja v letih 1971 in 1981, kar kaže pozitivna vrednost stopnje selitvenega prirasta, in območje odseljevanja v zadnjih dveh analiziranih obdobjih. Povprečna mesečna plača je v vseh analiziranih letih pod slovenskim povprečjem.

UPRAVNA ENOTA TRBOVLJE

Na področju Trbovelj so leta 1971 in 1981 zabeležili nizko rodnost in nizko samomorilnost. V letih 1991 in 2001 govorimo o še vedno nizki rodnosti in hkrati visoki samomorilnosti. Stopnja naravnega prirasta v Trbovljah je vseskozi močno pod slovenskim povprečjem. Leta 1971 je znašala 0,8, leta 1981 2,7, leta 1991 je že imela negativno vrednost (-1,1), v letu 2001 pa se je ponovno močno znižala (-6,9). Delež kmečkega prebivalstva je v Trbovljah nizek, celo najnižji med vsemi upravnimi enotami. Leta 1971 je bilo v Trbovljah 2% kmečkega prebivalstva, leta 1981 le še 0,7%, enak odstotek kmečkega prebivalstva je bil zabeležen tudi v letu 1991. Posledično je v Trbovljah delež prebivalstva v mestnih naseljih najvišji med vsemi upravnimi enotami, ki so bile vključene v analizo. V letu 1971 je znašal ta delež 90,0%, leta 1981 pa že 91,4%. Leta 1991 je delež prebivalstva v mestnih naseljih padel na 90,5%, v letu 2001 pa na 89,3%. Kljub temu je delež prebivalstva, ki na območju Trbovelj živi v mestnih naseljih, vseskozi močno nad povprečjem za celotno Slovenijo. Gostota poselitve na območju Trbovelj je prav tako vseskozi močno nad slovenskim povprečjem: 321,2 prebivalca na km² leta 1971, 326,2 v letu 1981, 333,4 v letu 1991 in 319,8 v letu 2001. V letu 1971 in 1981 so bile Trbovlje območje odseljevanja (stopnja selitvenega prirasta je bila leta 1971 in 1981 -0,8), v letu 1991 in 2001 pa območje priseljevanja (vrednosti stopenj selitvenega prirasta sta znašali 2,32 in 2,1). Povprečni mesečni dohodek je bil v vseh analiziranih letih, razen v letu 2001, nad slovenskim povprečjem.

3. 2. 4. Temeljne ugotovitve analize dinamike rodnosti in samomorilnosti in posameznih kazalnikov na ravni upravnih enot za obdobje 1971 do 2001 (2002)

Čeprav omejenost analize na posamezna opazovana leta in omejeno število izbranih kazalnikov dopuščata zgolj indikativne sklepe, lahko izluščim naslednje značilnosti posameznih upravnih enot z visokimi/nizkimi stopnjami rodnosti in samomorilnosti:

Lendava je med vsemi analiziranimi upravnimi enotami »najmanj urbanizirana«, saj ima najvišji delež kmečkega prebivalstva in najnižji delež prebivalstva, ki živi v mestnih naseljih. V upravni enoti Lendava so v vseh analiziranih letih zabeležili nizko stopnjo samomorilnosti. Take vrednosti koeficienta samomorilnosti so v skladu s predpostavko o pozitivni povezavi med »urbanizacijskimi procesi« in stopnjami samomorilnosti. Kljub temu pa so rezultati študij pokazali, da je samomorilnost v Sloveniji na splošno višja v »bolj ruralnih področjih« (na primer Leskošek, 2000; Marušič, 1999). Nizka stopnja rodnosti, ki je za Lendavo značilna v vseh analiziranih letih (z izjemo leta 1981, ko je rodnost visoka), prav tako ni v skladu s predpostavko modernizacijske teorije, da imajo »ruralna«, »manj urbanizirana področja«, višje stopnje rodnosti.

Upravna enota Trbovlje je med vsemi analiziranimi enotami »najbolj urbanizirana«, saj največ njenega prebivalstva živi v mestnih naseljih in ima tudi najmanjši delež kmečkega prebivalstva. Tako kot v Lendavi, ki je med vsemi upravnimi enotami glede na izbrane kazalnike »najmanj urbanizirana«, so tudi v Trbovljah v vseh analiziranih letih zabeležili nizko rodnost in nizek naravni prirast, ki je, čeprav v manjši meri, značilen tudi za upravno enoto Lendava. Dinamika samomorilnosti je podobna kot v Lendavi v letih 1971 in 1981, ko so v Trbovljah zabeležili nizko samomorilnost. V letih 1991 in 2001 pa so v Trbovljah zabeležili visok koeficient samomorilnosti, kar je lahko odraz tudi prestrukturiranja gospodarstva (zapiranje rudnika in posledično večja ekonomska negotovost); kazalnikov, ki bi to predpostavko potrdili, žal nisem vključila v analizo.

Upravna enota Izola je glede na visok delež prebivalstva, ki živi v mestnih naseljih in nizek delež kmečkega prebivalstva, v »urbaniziranosti« precej podobna upravni enoti Trbovlje. Za obe upravni enoti je v vseh analiziranih letih značilna nizka rodnost.

Dinamika samomorilnosti pa je v obeh upravnih enotah nasprotna. Če so v Trbovljah nizko stopnjo samomorilnosti zabeležili v letih 1971 in 1981, v letih 1991 in 2001 pa je bila stopnja samomora visoka, za Izolo velja, da je bila stopnja samomora visoka v prvih dveh analiziranih letih in nizka v letih 1991 in 2001. Taka dinamika samomorilnega vedenja je v skladu z ugotovitvijo Marušiča (1999), da se je stopnja samomorilnosti v primorski regiji po osamosvojitvi znižala.

Velja omeniti tudi primer Škofje Loke, za katero se na podlagi deležev prebivalstva v mestnih naseljih, ki je med letoma 1971 in 1981 močno narasel, zdi, da se je v tem obdobju »močno urbanizirala«. Kljub temu so bile prav za leta 1981, 1991 in 2001 za Škofjo Loko značilne visoke stopnje rodnosti, kar ni v skladu s predpostavko o negativni povezavi med »stopnjo urbanizacije« in stopnjo rodnosti, saj je bila rodnost visoka prav v obdobju, ko se je upravna enota intenzivno »urbanizirala«. Tudi vrednosti koeficienta samomorilnosti so bile v letih 1981 in 1991, ko se je območje »urbaniziralo«, nizke.

Upravna enota Kočevje, v kateri je delež prebivalcev v mestnih naseljih nad slovenskim povprečjem, delež kmečkega prebivalstva pa pod njim, ima v letih 1971, 1981 in 2001 nizko rodnost kot tudi nizko samomorilnost. Tudi na Jesenicah so v letih 1971 in 1991 zabeležili hkrati nizko stopnjo rodnosti in samomorilnosti. Upravna enota Jesenice je tako kot Kočevje pod slovenskim povprečjem glede na delež kmečkega prebivalstva in nad njim po deležu prebivalstva, ki živi v mestnih naseljih. Upravni enoti pa se med seboj močno razlikujeta po gostoti poselitve.

Na podlagi prikaza analize državnih statistik lahko sklenem, da je dinamika rodnosti in samomorilnosti glede na posamezne »modernizacijske« in »urbanizacijske« kazalnike, v šestih analiziranih upravnih enotah zelo različna. Temeljne predpostavke in ugotovitve klasične teorije modernizacije, ki nizko rodnost in visoko samomorilnost gledajo kot produkt vedno bolj progresivnega modernizacijskega procesa določenega območja, ne morem potrditi. Podobne vrednosti izbranih kazalnikov namreč niso v skladu s pričakovanimi podobnimi značilnostmi upravnih enot, kjer zasledimo bodisi visoko/nizko rodnost bodisi visoko/nizko samomorilnost. Ali, če sklenem s primerom: pričakovali smo, da bosta upravni enoti Lendava in Trbovlje glede na obratni stopnji urbaniziranosti pokazali tudi obratni in ne podobni stopnji rodnosti.

4. SKLEPNA OPOMBA

Kot v uvodu povedano, se v besedilu osredotočam na oris nekaterih odločilnih smernic zgodovinskega in družbenega ozadja, ki so vplivale na ustvarjanje »družbene pomembnosti« rodnostnega in samomorilnega vedenja tako na konkretni nacionalni ravni kot širše v svetovnem kontekstu. Sprva komentiram predstavo o suverenih nacionalnih populacijah, kot se je v Evropi in ZDA uveljavila zlasti v začetku 19. stoletja. Nov koncept ozemeljsko suverenih prebivalstvenih entitet kot politično in kulturno (raz)ločenih od drugih entitet enakega reda, je hkrati zahteval natančno spremljanje in beleženje značilnosti svojega članstva, zlasti njegovega gibanja; od tod tudi potreba po sistematičnem proučevanju prebivalstvenih gibanj in oblikovanju nacionalnih statistik.

Naraščajoče zanimanje za proučevanje gibanja prebivalcev v nacionalnih entitetah je sovpadalo z upadanjem rodnosti in hkrati naraščanjem števila samomorov, ki so ju ob koncu 19. stoletja zabeležili v Evropi in ZDA. Nizko rodnost in visoko samomorilnost so takratni razlagalci interpretirali kot posledico učinkov industrializacije, deagrarizacije in urbanizacije, ki jih danes poznamo kot procese modernizacije. Tako so tvorci najbolj uveljavljenih teorij o rodnostnem in samomorilnem vedenju, teorije demografskega prehoda in Durkheimova teorija samomorilnosti, v svojih študijah večinoma testirali povezanost med določenimi družbeno-ekonomskimi kazalniki modernizacije in naraščanjem stopenj samomorilnosti oziroma padanjem rodnosti. Sicer redki, a vendarle so bili tudi taki med njimi, ki so prevpraševali celo morebitno povezavo med rodnostnim in samomorilnim vedenjem. Kot prepričani zagovorniki teorije modernizacije so hipotetično zatrjevali, da določeni »kazalniki modernizacijskega procesa« - na primer, večji delež urbanega prebivalstva in posledično manjši delež ruralnega prebivalstva, povečana stopnja razvez, nižanje naravnega prirasta - utegnejo vplivati na smer gibanja rodnostnega in samomorilnega vedenja. Rezultati njihovih raziskav so povezavo večinoma potrdili.

Kratek oris historiata raziskovalcev rodnostnega in samomorilnega vedenja v Sloveniji nam pokaže, da je večina tovrstnih razlag tudi utemeljena s teorijo modernizacije. Proučevalci so že na začetku oblikovanja raziskovalnega načrta izhajali ne samo iz

temeljnih premis klasične teorije modernizacije, ampak so oblikovali hipoteze na podlagi njenih ugotovitev, na primer o »negativnih učinkih družbenega razvoja«.

Slednje je bil osnovni motiv za preiskovanje vsebin tiskanih medijev na temo rodnosti in samomorilnosti v Sloveniji od leta 1971 do 2001. Avtorji člankov so namreč v svojih razlagah vzrokov nizke rodnosti in visoke samomorilnosti v Sloveniji večinoma privzemali razlagalni okvir domačih kot tujih populacijskih znanstvenikov, ki so se praviloma, kot večkrat poudarjeno, opirali na temeljne podmene kot tudi ugotovitve klasične teorije modernizacije. Nizko rodnost in visoko samomorilnost so po eni strani gledali pozitivno kot »dokaz progresivnega družbeno-ekonomskega razvoja«, po drugi strani pa so poudarjali negativne učinke modernizacijskih procesov, zlasti uveljavljanje potrošniške individualistične ideologije, razpad tradicionalnega družinskega modela in vedno večjo atomizacijo in odtujenost posameznikov.

Navidezen paradoks medijskih interpretacij samomorilnosti in rodnosti v Sloveniji, ki so na eni strani prednostno zagovarjale nacionalno in družbeno skupnost nad posameznikom, na drugi pa poudarjale pravice posameznikov do izbire lastnega življenjskega stila, bi lahko pripisali »osamosvojitveni nuji« po oblikovanju pozitivne podobe slovenske nacionalne skupnosti in hkrati uveljavljanju liberalnih »evropskih vrednot«.

Primerjava stopenj samomorilnosti in rodnosti na ravni upravnih enot republike Slovenije v letih 1971, 1981, 1991 in 2001 ne govori v prid domnevi o obratno sorazmerni povezavi med stopnjami rodnosti in stopnjami samomorilnosti, kot jo je predpostavila modernizacijska teorija. Izkazalo se je namreč, da stopnje rodnosti in samomorilnosti niso statistično značilno povezane v posamičnih analiziranih letih. Analiza poročanja tiskanih medijev je v tem oziru pokazala, da so avtorji medijskih zapisov zdravorazumsko interpretacijo o povezavi med rodnostjo in samomorilnostjo večkrat poudarjali. Pri tem so se, kot je bila običajna praksa, opirali na osnovne podmene in ugotovitve modernizacijske paradigme in na »domnevno ogroženost slovenske nacionalne skupnosti« zaradi nizke stopnje rodnosti in visoke stopnje samomorilnosti.

Časovni okvir analize poročanja tiskanih medijev je bil omejen z dejstvom, da dokumentalisti v *Dokumentaciji Dela* šele od leta 1968 sistematično zbirajo članke na temo rodnosti in samomorilnosti. Za drugi del empirične analize sem za analizo izbrala popisna leta, za katera so na voljo najbolj popolni podatki. Zdi se, da so avtorji člankov o samomoru pogosteje kot v zapisih o rodnosti izpostavljali regionalne razlike v stopnjah samomorilnosti oziroma območja, za katere so značilne visoke stopnje samomorilnosti. Kljub temu so, tako kot rodnost, tudi samomor obravnavali v luči nacionalnih (v obdobju pred osamosvojitvijo) kot tudi globalnih »razvojnih trendov«. V tem oziru so izpostavljali pomen procesov »urbanizacije« in »deagrarizacije«, ki naj bi vplivala na rodnost in samomorilnost. Zdi se, da povečana skrb za »rodnostno in samomorilno vedenje družbene in nacionalne skupnosti« v obdobju tik pred in po osamosvojitvi, ni le element »državotvornega govora«, temveč tudi posledica dejstva, da se je stopnja naravnega prirasta na ravni celotne Slovenije v analiziranih letih močno znižala in v letu 2001 dosegla celo negativno vrednost.

Poskus razlage »razvojnih« značilnosti tistih upravnih enot, v katerih se je v posameznih analiziranih letih pokazala značilna nizka/visoka rodnost in hkrati nizka/visoka samomorilnost je pokazal, da je nujno opraviti bolj poglobljene analize večjega števila kazalnikov »modernizacije« in njihovega vpliva na dinamiko rodnostnega in samomorilnega vedenja. Hkrati je pokazal, da bi večji razlagalni domet v analizi značilnosti »rizičnih« upravnih enot morda pridobili z bolj primernimi kvalitativnimi pristopi. Uporaba vedno bolj uveljavljene biografske metode bi po zgledu redkih kvalitativnih študij verjetno omogočila bolj poglobljeno razumevanje konkretnih odločitev in vedenj posameznikov in posameznic ter nenazadnje značilnosti njihovega družbenega okolja. Povezava mikro in makro ravni proučevanja in umestitev t.i. demografskih dogodkov v družbeni in zgodovinski kontekst pa je nenazadnje »programska zahteva« alternativnih demografij. Take študije bi kazalo v prihodnosti razvijati tudi v slovenskem prostoru in s tem prispevati k bolj celovitemu razumevanju prebivalstvenih pojavov.

5. VIRI IN LITERATURA

1. Bearman, S. Peter (1991): 'The Social Strucure of Suicide'. Sociological Forum, 6, 3, str. 501-524.
2. Billig, Michael (1995): Banal Nationalism. SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi.
3. Boh, Katja (1999): 'Neuspehi prebivalstvene politike'. Družboslovne razprave, 15, 30-31, str. 134-144.
4. Caldwell, C. John (1982): Theory of Fertility Decline, Academic Press, London, New York.
5. Calsamiglia, Helena (2003): 'Popularization discourse'. Discourse Studies, 5, 2, str. 139-146.
6. Calsamiglia, Helena; López Ferrero, Carmen (2003): 'Role and position of scientific voices: reported speech in the media'. Discourse Studies, 5, 2, str. 147-173.
7. Camiscioli, Elisa (2001): 'Producing Citizens, Reproducing the 'French Race': Immigration, Demography, and Pronatalism in Early twentieth-Century France'. Gender & History, 13, 3, str. 593-621.
8. Chatterjee, Nilanjana; Riley, E. Nancy (2001): 'Planning an Indian Modernity: The Gendered Politics of Fertility Control. Journal of Women in Culture and Society, 26, 3, str. 811-845.
9. Chesnais, Jean-Claude (1997): 'The history of violence: homicide and suicide through the ages'. International Social Science Journal, 44, 2, str. 217-234.
10. Chesnais, Jean-Claude (1998): 'Below - Replacement Fertility in the European Union(EU-15): Facts and Policies, 1960-1997'. Review of Population and Social Policy, 7, str. 83-101.
11. Cole, H. Joshua (1996): "There are only good mothers': The Ideological Work of Women's Fertility in France before World War I'. French Historical Studies, 19, 3, str. 639-672.
12. Coyle Joanne; MacWhannell, Doreen (2002): 'The importance of 'morality' in the social construction of suicide in Scottish Newspapers'. Sociology of Health&Illness. 24, 6, str. 689-713.
13. Curran, James; Gurevitch, Michael; Woolacott, Janet (ur.): Mass communication and society, Sage, Beverly Hills.

14. Černič, Istenič, Majda (1994): *Rodnost v Sloveniji*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
15. Demeny, Paul (1993): 'Social Science and Population Policy'. *Population and Development Review*, 14, 3, str. 451-479.
16. Demeny, Paul (2003): 'Population Policy: A Concise Summary'. Population Council, Policy Research Division Working papers, No. 173, dostopno na www.popcouncil.org/publications/wp/prd/rdwlist.html
17. Diekstra, Rene, F.W; Garfenski, Nadia (2000): On the Nature, Magnitude, and Causality of Suicidal Behaviors: An International Perspective. V: Morton M. Silverman; Ronald W. Maris (ur.): *Suicide prevention: toward the year 2000*, Guilford, New York, London, str. 36-45.
18. Dokumentacija Dela, mapa 312.1(497.12) - *Nataliteta*.
19. Dokumentacija Dela, mapa 179.7 (497.12) - *Samomori splošno*.
20. Durkheim, Émile (1992, 1897): *Samomor / Prepoved incesta in njeni izviri*. Škuc Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana.
21. Erjavec, Karmen (2001): 'Media representation of the discrimination against the Roma in Eastern Europe: the case of Slovenia'. *Discourse & Society*, 12, 6, str. 699-727.
22. Ferligoj Anuška (1989): *Razvrščanje v skupine - Metodološki zvezki št. 4*. Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana.
23. (2004) *Fertility and family issues in an enlarged Europe*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin.
24. Friedlander, Dov; Okun, S. Barbara; Segal, Sharon (1999): 'The demographic transition then and now: Processes, perspectives, and analyses'. *Journal of Family History*, 24, 4, str. 493-533.
25. Gould, Madelyn; Jamieson, Patrick; Romer, Daniela (2003): 'Media Contagion and Suicide among the Young'. *The American Behavioral Scientist*, 46, 9, str. 1269-1284.
26. Greenhalgh, Susan (ur.) 1995: *Situating Fertility. Anthropology and demographic inquiry*. Cambridge, Cambridge University Press.
27. Greenhalgh, Susan (1995): 'Anthropology theorizes reproduction: Integrating practice, political economic, and feminist perspectives'. V: Susan Greenhalgh (ur.): *Situating Fertility. Anthropology and demographic inquiry*. Cambridge, Cambridge University Press, str. 3-28.

28. Greenhalgh, Susan (1996): 'The Social Construction of Population Science: An Intellectual, Institutional, and Political History of Twentieth-Century Demography'. *Society for Comparative Study of Society and History*. 38, 1, str. 26-64.
29. Hall, Stuart (1977): 'Culture, the Media and the 'Ideological Effect''. V: James Curran, Michael Gurevitch in Janet Woolcott (ur.): *Mass communication and society*, Sage, Beverly Hills, str. 315-348.
30. Hantrais, Linda (1997): 'Exploring Relationships between Social Policy and Changing Family Norms within the European Union'. *European Journal of Population*, 13, 4, str. 339-379.
31. Hartley, John (1989): *Understanding news*. London, New York: Routledge.
32. Hassan, Riaz (1998): 'One hundred years of Emile Durkheim's *Suicide*: A study in sociology'. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 32, 2, str. 168-171.
33. Hawkins, Mike (1999): 'Durkheim's sociology and theories of degeneration'. *Economy and Society*, 28, 1, str. 118-137.
34. Heuveline, Patrick (2001): 'Demographic pressure, economic development, and social engineering: An assessment of fertility declines in the second half of the twentieth century'. *Population Research and Policy Review*, 20, 5, str. 365-396.
35. Hodgson, Dennis (1991): 'The Ideological Origins of the Population Association of America'. *Population and Development Review*, 17, 1, str. 1-34.
36. Jamrozik, Adam; Nocella Luisa (1998): *The Sociology of Social Problems*, Cambridge University Press, London.
37. Jezernik, Mišo (1985): 'Ostarela družba'. *Družboslovne razprave*, 2, 3, str. 89-97.
38. (2001) *Katalog regionalnih delitev Slovenije 2001*. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.
39. Kerševan, Marko (1992): 'Émile Durkheim, sociologija in samomor'. V: Émile Durkheim: *Samomor Prepoved incesta in njeni izviri*. Škuc, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana, str. 139-155.
40. Kertzer, David I., Tom Fricke (ur.) (1997): *Anthropological Demography. Toward a New Synthesis*. Chicago & London, The University of Chicago Press.
41. Kertzer, David I.; Tom, Fricke (1997): 'Toward an Anthropological Demography'. V: David I. Kertzer and Tom Fricke (ur.): *Anthropological Demography. Toward a New Synthesis*. Chicago & London, The University of Chicago Press, str. 1-35.

42. Kertzer, David; Arel, Dominique (ur.) (2002): *Census and Identity: The politics of race, ethnicity, and language in national censuses*. Cambridge University Press, Cambridge.
43. Kertzer, David; Arel, Dominique (2002): 'Censuses, identity formation, and the struggle for political power'. V: David Kertzer in Dominique Arel (ur.): *Census and Identity: The politics of race, ethnicity, and language in national censuses*. Cambridge University Press, Cambridge, str. 1- 42.
44. King, Leslie (2001): 'Demographic trends, pronatalism, and nationalist ideologies in the late twentieth century'. *Ethnic and Racial Studies*, 25, 3, str. 367-389.
45. Kirby, G. Eric; Kirby, L. Susan (1996): 'On the Diffusion of International Social Values: Institutionalization and Demographic Transition'. *Social Science Quarterly*, 77, 2, str. 289-300.
46. Knežević Hočevar, Duška (2001): 'Rasistični diskurz v študijih o rodnosti', zapiski neobjavljenega predavanja na ISH, 20. november 2001.
47. Knežević Hočevar, Duška (2003a): 'Medijska govorica o nacionalni reprodukciji v postsocialistični Sloveniji'. *Teorija in praksa*, 40, 2, str. 335-356.
48. Knežević Hočevar, Duška (2003b): 'Idejno ozadje esencialističnih predstav o rodnosti v treh primerih presoj nacionalne populacije'. *Družboslovne razprave*, 19, 43, str. 29-46.
49. Kompare, Alenka (1997): 'Samomor in oblast'. *AWOL*, 3, 1, str. 68-80.
50. Kožuh-Novak, Mateja; Obersnel-Kveder, Dunja; Černič Istenič, Majda; Šircelj, Vojka; Vehovar, Vasja (1998): *Rodnost v Sloveniji - raziskovalno poročilo*. Znanstveno raziskovalni center SAZU, Ljubljana.
51. Krause L., Elizabeth (2001): "Empty Cradles" and the Quiet Revolution: Demographic Discourse and Cultural Struggles of Gender, Race and Class in Italy'. *Cultural Anthropology*, 16, 4, str. 576-611.
52. Kreager, Philip (1997): 'Population and Identity'. David I. Kertzer in Tom Fricke (ur.): *Anthropological Demography. Toward a New Synthesis*. Chicago & London, The University of Chicago Press, str. 139-174.
53. Kushner, Howard (1993): 'Suicide, gender and the fear of modernity in nineteenth - century medical and social thought'. *Journal of Social History*, 26, 3, str. 461-490.

54. Leonard, C. Edward (2001): 'Confidential Death to Prevent Suicidal Contagion: An Accepted, but Never Implemented, Nineteenth-Century Idea'. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 31, 4, str. 460-466.
55. Leskošek, Franc (2000): *Sociološki vidiki samomorilnosti na Slovenskem* (doktorska disertacija). Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
56. Lester, David (1994): 'Domestic Integration and Suicide in 21 Nations', 1950-1985. *The International Journal of Comparative Sociology*, 35, 1-2, str. 131-136.
57. Lester, David (1996a): 'A regional study of fertility and suicide rates'. *Psychological Reports*, 79, 2, str. 474.
58. Lester, David (1996b): 'Fertility and suicide'. *Psychological Reports*, 79, 2, str. 482.
59. Lester, David; Yang, B (1992): 'Fertility and suicide rates: a time series analysis in the United States'. *Journal of Biosocial Science*, 24, 1, str. 97-101.
60. Lyons, C. Antonia (2000): 'Examining Media Representations: Benefits for Health Psychology'. *Journal of Health Psychology*, 5, 3, str. 349-358.
61. Malačič, Janez (1984): 'Demografske razmere v Sloveniji'. *Teorija in praksa*, 21, 7-8, str. 683-701.
62. Malačič, Janez (1985): *Sodobno obnavljanje prebivalstva in delovne sile*. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
63. Mali, Franc (1990): 'Epistemološki izvori in problemi sodobne sociologije znanstvenega vedenja'. *Časopis za kritiko znanosti*, 132/133, str. 180-197.
64. Malone, E. Ruth; Boyd, Elisabeth, Bero A. Lisa (2000): 'Science in the News: Journalist's Constructions of Passive Smoking as a Social Problem'. *Social Studies of Science*, 30, 5, str. 13-35.
65. Marušič, Andrej (1999): 'Suicide in Slovenia: lessons for cross-cultural psychiatry'. *International Review of Psychiatry*, 11, 2/3, str. 212-218.
66. Marušič, Andrej; Roškar, Saška (ur.) (2003): *Slovenija s samomorom ali brez*, DZS, Ljubljana.
67. Marušič, Andrej; Zorko, Maja (2003): 'Slovenski samomor skozi prostor in čas'. V: Andrej Marušič, Saška Roškar (ur.): *Slovenija s samomorom ali brez*, DZS, Ljubljana, str. 10-20.
68. McRobbie, Angela; Thornton. L. Sarah (1995): 'Rethinking 'moral panic' for multi-mediated social worlds'. *British Journal of Sociology*, 46, 4, str. 559-574.

69. Milčinski, Lev (ur.) (1983): Samomor in Slovenci. Inštitut za medicinske vede, Univerzitetna psihiatrična klinika, SAZU, Ljubljana.
70. Milčinski, Lev (1985): Samomor in Slovenci (druga predelana in dopolnjena izdaja); Cankarjeva založba, Ljubljana.
71. Miles, Agnes (1993): Women, health and medicine. Open University Press, Buckingham, Bristol.
72. Musek, Janek (1994): Psihološki portret Slovencev. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
73. Norström, Thor (1994): 'The Impact of Alcohol, Divorce and Unemployment on Suicide: A Multilevel Analysis'. Social Forces, 74, 1, str. 293-314.
74. Parsons, Wayne (1995): Public Policy. Edward Elgar, Cheltenham.
75. Phillips, P. David (1980): 'Airplane Accidents, Murder, and the Mass Media: Towards a Theory of Imitation and Suggestion'. Social Forces, 58, 4, str. 1001-1024.
76. Phillips, P. David (1985): 'The Werther Effect, Suicide, and Other Forms of Violence, Are Contagious'. The Sciences, 25, 4, str. 32-39.
77. (2000) Preventing suicide - a resource for media professionals. World Health Organization - Mental and Behavioural Disorders, Department of Mental Health, Geneva.
78. Pušnik, Maruša (1999): 'Konstrukcija slovenske nacije skozi medijsko naracijo'. Teorija in praksa, 36, 5, str. 786-808.
79. (1994) Rezultati raziskovanj, št. 617/1994. Zavod RS za statistiko, Ljubljana.
80. Rivkin-Fish, Michelle (2003): 'Anthropology: Demography and the Search for a Critical Analysis of Fertility: Insights from Russia'. American Anthropologist, 105, 2, str. 289-301.
81. Ruhl, Lealle (2002): 'Dilemmas of the Will: Uncertainty, Reproduction, and the Rhetoric of Control'. Signs: Journal of Women in Culture and Society, 27, 3, str. 641-663.
82. Silverman, Morton M.; Maris Ronald W. (ur.): Suicide prevention: toward the year 2000. Guilford, New York, London.
83. Skog, Ole-Jørgen; Elekes, Zsuzsanna (1993): 'Alcohol and the 1950-90 Hungarian Suicide Trend - Is There a Causal Connection?'. Acta sociologica, 36, 1, str. 33-46.
84. Stack, Steven (1996): 'The Effect of the Media on Suicide: Evidence from Japan, 1955-1985'. Suicide and Life-Threatening Behavior, 26, 2, str. 132-142.

85. Stack, Steven (2000a): 'Suicide: A 15-Year Review of the Sociological Literature Part I: Cultural and Economic Factors'. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 30, 2, str. 145-162.
86. Stack, Steven (2000b): 'Suicide: A 15-Year Review of the Sociological Literature Part II: Modernization and Social Integration Perspectives'. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 30, 2, str. 163-175.
87. (1982) Statistični letopis SRS 1982. Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana.
88. (1992) Statistični letopis RS 1992. Zavod RS za statistiko, Ljubljana.
89. (2002) Statistični letopis Republike Slovenije 2002. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.
90. (2003) Statistični letopis Republike Slovenije 2003. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.
91. (1995) Statistični podatki po občinah Republike Slovenije, št 8/1995. Zavod RS za statistiko, Ljubljana,.
92. (1988) Statistični podatki po občinah SRS, št 1/1988. Zavod SRS za statistiko, Ljubljana.
93. Statistični urad Republike Slovenije, spletna stran, www.stat.si/Popis2002/si/rezultati
94. Szreter, Simon (1993): 'The Idea of Demographic Transition and the Study of Fertility Change: A Critical Intellectual History.' *Population and Development Review*, 19, 4, str. 659-702.
95. Szreter, Simon (2003): 'The Population Health Approach in Historical Perspective'. *American Journal of Public Health*, 93, 3, str. 421-431.
96. Šircelj, V. (1997): 'Demografske značilnosti'. *Zdravstveno varstvo*, letnik 36, št. 1, 2. Ljubljana, str. 12.
97. Taylor, Steve (1988): *The Sociology of Suicide*. London, New York: Longman.
98. Trstenjak, Anton (1991): *Misli o slovenskem človeku*. Založništvo slovenske knjige, Ljubljana.
99. Turner, S. Bryan (1995): *Medical Power and Social Knowledge*. SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi.
100. Van De Kaa, J. Dirk (1987): 'Europe's Second Demographic Transition'. *Population Bulletin*, 42, 1, str. 3-57.

101. Van De Kaa, Dirk; Leridon, Henry; Gesano, Giuseppe; Okólski, Marek (ur.) (1999): *European Populations Unity in Diversity*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston, London.
102. Van De Kaa, Dirk (1999): 'Europe and its population: the long view'. V: Dirk Van De Kaa, Henry Leridon, Giuseppe Gesano, Okólski, Marek (ur.): *European Populations Unity in Diversity*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston, London.
103. Yumul, Arus; Özkirimli, Umut (2000): 'Reproducing the nation: 'banal nationalism' in the Turkish press'. *Media, Culture and Society*, 22, 6, str. 787-804.
104. Zhang, Jie (1998): 'Suicide in the world. Toward a population increase theory of suicide'. *Death Studies*, 22, str. 525-539.
105. Ziesenis, B. Elisabeth (1991): 'Suicide Coverage in Newspapers: An Ethical Consideration'. *Journal of Mass Media Ethics*, 6, 4, str. 234-244.